

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง :
บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว

โดย จำลอง คำบุญชู และคณะ

เมษายน 2545

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการถ่วงข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง :
บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์
ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตถ่วงข้าว

คณะผู้วิจัย		สังกัด
1. จำลอง	คำบุญชู	สถาบันราชภัฏลำปาง
2. ดวงจันทร์	เคียววิไล	สถาบันราชภัฏลำปาง
3. จิตรกร	แต้มคลอง	สถาบันราชภัฏลำปาง
4. ชุมพล	ใจทาหลี่	โรงเรียนไผ่งามวิทยา สปอ.แจ้ห่ม
5. สมพงษ์	ชลัย	โรงเรียนบ้านนางาม (ข้าราชการบำนาญ)
6. จักรพงษ์	กันธิยะ	โรงเรียนบ้านนางาม สปอ.แจ้ห่ม

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการระบบการศึกษากับชุมชน

กิตติกรรมประกาศ

หากนับเวลาการดำเนินการโครงการวิจัยเรื่อง กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว ตั้งแต่โครงการระยะที่ 1 การศึกษาเบื้องต้นประเมินสถานการณ์ (ตุลาคม 2541 – พฤษภาคม 2542) จนถึงโครงการระยะที่ 2 และ 3 (กุมภาพันธ์ 2543 – เมษายน 2545) อย่างต่อเนื่องแล้วรวมเวลาได้ 42 เดือนที่คณะนักวิจัยได้รับความร่วมมือจากบุคคลหลายฝ่าย

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัย ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนโครงการวิจัย ขอขอบคุณทีมประสานงานชุดโครงการการศึกษากับชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ดร.อมรวิทย์ นาคทรพรพ หัวหน้าทีมที่ได้ให้กำลังใจ คำปรึกษา ข้อคิดเห็น คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย

ขอขอบคุณอธิการบดีสถาบันราชภัฏลำปางที่สนับสนุนให้ณาจารย์ในสถาบันดำเนินโครงการวิจัยร่วมกับสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และชุมชนตำบลเมืองมาย จนถึงวันสิ้นสุดโครงการ

ตั้งแต่เริ่มต้นโครงการวิจัยมีนักวิจัยในทีมหลายท่านมีภาระหน้าที่จำเป็นไม่สามารถร่วมเป็นทีมวิจัยได้ตลอดโครงการ ได้แก่ ครูประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา อาจารย์ศิริกร อินคำ สถาบันราชภัฏลำปาง ครูสมบุญ ขยันดี อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา ผศ.ณรงค์ สมพิธิธรรม สถาบันราชภัฏลำปาง และครูเมฆสุธัญ วงศ์เรือง อดีตครูโรงเรียนไผ่งามวิทยา โครงการจึงขอขอบคุณทุกท่านที่ร่วมทำงานมาด้วยกัน และมีส่วนทำให้โครงการสำเร็จผลในวันนี้

ขอขอบคุณครูอนงค์ ใจฟัง โรงเรียนไผ่งามวิทยา และครูทูล สุวรรณ โรงเรียนบ้านนางาม ที่เข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยร่วมกับชุมชนอย่างต่อเนื่องตลอดโครงการ และเป็นผู้ร่วมบุกเบิกพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายให้กับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม และ ครูทวี ลำงาม โรงเรียนไผ่งามวิทยา เข้าร่วมเป็นเครือข่ายโครงการวิจัยในช่วงท้ายของโครงการ

ขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.อัญนุช สีตลวรารักษ์ ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านดัว อำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ และ รองศาสตราจารย์วิชัย ประสิทธิ์วิวัฒน์เวช คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์ ที่กรุณาวิจารณ์ตรวจสอบและแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

ขอขอบคุณสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวชาวตำบลเมืองมาย ครูทุกท่านในโรงเรียน ใฝ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม และผู้นำชุมชน ผู้เป็นกัลยาณมิตรแห่งชุมชนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ ที่ได้ร่วมกันถ่ายทอดข้อมูลอันทรงคุณค่าเกี่ยวกับภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ และร่วมคิด ร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ กับโครงการวิจัยตลอดโครงการ การร่วมศึกษาข้อมูลและประเด็นปัญหาที่ เกี่ยวข้องกับโครงการวิจัยมีอุปสรรคหลายประการในการดำเนินงาน แต่พี่น้องชาวตำบลเมืองมาย ครูในชุมชน และผู้นำชุมชนมีกำลังใจและความพยายามที่จะศึกษาประเด็นปัญหา แก้ไขปัญหา ฝ่าฟันอุปสรรคต่าง ๆ และร่วมดำเนินกิจกรรมในโครงการวิจัยร่วมกับนักวิจัยอย่างต่อเนื่อง พี่น้อง ในชุมชน ครูในโรงเรียน และผู้เฒ่าผู้แก่หลายท่านในตำบลเมืองมาย ยังคงมีพลังใจอนุรักษ์ ภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว และพยายามสืบสานให้ “กล่อ่งข้าวบ้านไผ่” เป็นเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรมการดำรงชีวิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชน และสามารถสืบสานภูมิปัญญาการผลิต กล่อ่งข้าวให้เป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาทั้งในรูปแบบของหลักสูตรแบบแฝงและการเรียน การสอนโดยตรงในโรงเรียน และเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่สามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่ ชุมชน

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยขอน้อมจิตระลึกถึง คุณสุดา บุญยีน และพ่อหลวงโน ใจชื่นบาน กรรมการกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้ได้ร่วมปฏิบัติการวิจัยกับทีมวิจัย และให้การสนับสนุน ช่วยเหลือในระหว่างการดำเนินงานโครงการวิจัย จนถึงวันสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน ด้วยความ ระลึกถึง และความอาลัย

คำขอบคุณ ณ หน้ากระดาษนี้ ไม่อาจเทียบได้กับ “น้ำใจ” และ “องค์ความรู้” ที่ทีมงานวิจัย ได้รับจาก “พี่น้องและผู้เฒ่าผู้แก่แห่งตำบลเมืองมาย” แม้โครงการวิจัยดำเนินมาจนถึงวันสิ้นสุด โครงการแล้ว แต่ชุมชนในตำบลเมืองมาย ครูในชุมชน และผู้นำชุมชน กับนักวิจัยในโครงการวิจัย ยังคงมี “กล่อ่งข้าว” และ “ความทรงจำที่ประทับใจจากการร่วมกิจกรรมในอดีต” เป็น “สะพาน เชื่อม” ให้เกิดการอนุรักษ์ ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว สำหรับลูกหลานของ ชุมชนและสังคมไทยในวันข้างหน้าสืบไป ถึงแม้โครงการจะสิ้นสุดลงแต่ภารกิจร่วมกันที่เคยมีมา จะยังคงเป็นสะพานเชื่อมต่อความสัมพันธ์ให้คงอยู่ต่อไปเหมือนกับข้อความที่ผู้เฒ่าผู้แก่ฝากไว้ให้ ทีมงานวิจัยในวันปิดโครงการว่า “ครัวอันใดป่าดีล่อนเลียงใส่ไหกระเทียมโองฮ้า”

ผศ. จำลอง คำบุญชู
หัวหน้าโครงการ

บทสรุปย่อสำหรับผู้บริหาร

(Executive Summary)

ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีผู้ผลิตถั่วงอกทุกหมู่บ้าน ซึ่งคนในแถบใกล้เคียงเรียกถั่วงอกที่ผลิตจากชุมชนแห่งนี้ว่า “ถั่วงอกบ้านไผ่” ในอดีตถั่วงอกเป็นผลผลิตที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อไว้ใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพ ชาวบ้านในตำบลเมืองมายทุกวันนี้ยังมีผู้สืบทอดการสานถั่วงอกเพื่อขายหารายได้จุนเจือครอบครัว ถึงแม้จะมีจำนวนผู้ผลิตลดน้อยลงและเริ่มประสบปัญหาการขายถั่วงอกได้น้อย แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงใช้เวลาว่างจากการทำนาทำไร่สานถั่วงอกกันอยู่ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ผลผลิตจากการปลูกถั่วงอกไม่พอบริโภคได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ทำกินมีอยู่อย่างจำกัดเพราะหมู่บ้านถูกปิดล้อมด้วยเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 พบว่า โดยภาพรวมโรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้โดยโรงเรียนได้จัดกิจกรรมการเรียนการสอนสานถั่วงอกขึ้นในโรงเรียนและมีครูในโรงเรียนคนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อบetweenชาวบ้านผู้ผลิตและตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อถั่วงอกจากชาวบ้านไปขาย ได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานถั่วงอกให้มีคุณภาพ ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อและสามารถขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการให้โรงเรียนเข้ามามีบทบาทในการช่วยชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายถั่วงอกได้มากขึ้น ในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดและพัฒนาการผลิตถั่วงอก พบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าเป็นอุปสรรค ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขในการสนับสนุนได้แก่ ด้านทรัพยากร ด้านสภาพเศรษฐกิจ ด้านภาวะผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน และด้านภูมิปัญญาในการผลิตถั่วงอก ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาบทบาทการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสร้างสรรค์ความรู้ภูมิปัญญาเอกลักษณ์ถั่วงอกและพัฒนากระบวนการผลิตถั่วงอกเพื่อการค้าขายที่ยังคงธำรงรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นไว้ได้

การศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 นี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

1. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญา และเอกลักษณ์ท้องถิ่นของถั่วงอกตำบลเมืองมาย
2. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตถั่วงอกตำบลเมืองมาย เพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

การวิจัยนี้มีขอบเขตจำกัดพื้นที่การศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คือบ้านนางาม (หมู่ที่ 3) บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4) และบ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5) กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย นักเรียน ครู ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

การดำเนินการวิจัยนี้เป็นการวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสำรวจชุมชน การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การประชุมเสวนา การสนทนากลุ่มย่อยโดยอาศัยแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล และกลุ่มคนในชุมชนและในโรงเรียน เช่น เด็กนักเรียน ครู ชาวบ้านทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าว (พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน) และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนโดยกำหนดระยะเวลาการวิจัยออกเป็น 4 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543

ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 นำเสนอในเวทีเสวนาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้มีอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้รับซื้อกล่อ่งข้าว ผู้นำชุมชน ครู และนักเรียนจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

พิจารณาเลือกชาวบ้านที่มีความสนใจเสนอแนะความคิดเห็น มีความรู้ความสามารถ และได้รับการยอมรับจากที่ประชุมเสวนาชาวบ้าน เพื่อเชิญเข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อย ร่วมกันมองภาพอนาคต ปัญหาและความต้องการของชุมชนกล่อ่งข้าว ประกอบด้วยครูและชาวบ้าน

จัดกลุ่มสนทนาวงเล็ก กลุ่มย่อย กลุ่มธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขยายผลกระตุ้นไปสู่กระบวนการกลุ่ม จากการขยายผลด้วยการสนทนากลุ่มวงเล็ก กลุ่มย่อย ได้นำไปสู่การจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน การศึกษาดูงานครั้งที่ 1 ผู้สนใจประกอบด้วยชาวบ้านและครูรวมทั้งสิ้น 40 คน ได้เดินทางไปศึกษาดูงานความสำเร็จของสตรีกลุ่มหัตถกรรมผัดบขา บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา การศึกษาดูงานได้นำไปสู่การตัดสินใจก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวโดยมีชาวบ้านจากบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม เป็นสมาชิกรวม 30 คน การศึกษาดูงานครั้งที่ 2 เลือกไปศึกษาดูงานหมู่บ้านหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่บ้านป่าบง ตำบลป่าบง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในการไปศึกษาดูงานครั้งนี้ได้มีการจัดประชุมปฏิบัติการวางแผนปฏิบัติงานของกลุ่มจนได้ข้อสรุปเป็นแผนปฏิบัติงาน จากนั้นได้ทดลองปฏิบัติตามแผนโดยอาศัยความร่วมมือของครูและชาวบ้านคือ กิจกรรมการรวมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน จนกระทั่งได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 1

ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านกลุ่มใหญ่ เพื่อนำเสนอผลการทำกิจกรรมในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ปัญหาและความต้องการของสมาชิก เพื่อปรับปรุงพัฒนาการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและในกลุ่มสมาชิกอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ซึ่งได้นำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ เป็นลำดับคือ

ในกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวได้เกิดกิจกรรมทดลองสร้างร้านค้าขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มย่อยระดมความคิด การสร้างข้อตกลงของกลุ่ม การจัดทอดผ้าป่ากล่อ่งข้าว ระดมทุนสนับสนุนกลุ่ม การส่งตัวแทนกลุ่มไปร่วมอบรมประชุมสัมมนา การทดลองนำสินค้าไปขายออกร้านในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง และการศึกษาดูงานร้านค้าชุมชนของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง การนำตัวแทนกลุ่มไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม อำเภอมะหะ จังหวัดลำปาง กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสา บ้านส่องกอก อำเภอมือง จังหวัดลำปาง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ จังหวัดลำปาง การทดลองนำสินค้าไปฝากขายในแหล่งท่องเที่ยว และการทดลองการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ควบคู่ไปกับกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นด้วย

ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ได้ดำเนินกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียนไปสานกล่อ่งข้าว การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว โดยความร่วมมือของครูชาวบ้าน ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นักเรียน และคณะนักวิจัย แล้วสรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 2

ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544

เริ่มต้นจากการประชุมเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปและรายงานความก้าวหน้าในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ แก้ไขปรับปรุง และหาข้อสรุปไปสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันในด้านกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวยังคงดำเนินกิจกรรมที่ได้ทดลองทำมาตั้งแต่ช่วงที่ 1 และพยายามทดลองนำสินค้าออกสู่แหล่งรับซื้อในเมืองลำปาง และการฝากขาย นอกจากนี้ได้ร่วมกันจัดงานประกวดฝีมือกล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพื่อกระตุ้นการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ในช่วงนี้ครูที่ร่วมการวิจัย และผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ได้ร่วมกับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว จากนั้นได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 3

ช่วงที่ 4 สิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปรายงานผลในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมา เช่นเดียวกับช่วงอื่น ๆ กิจกรรมในช่วงนี้มุ่งเน้นเพื่อพัฒนาสู่การนำไปปฏิบัติของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว

และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถั่วงอกข้าว ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานถั่วงอกข้าว นั้นได้ดำเนินกิจกรรมเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มด้วยการไปศึกษาดูงานด้านการออมทรัพย์ ระดมทุน เพื่อสนับสนุนการค้าขายถั่วงอกข้าวของกลุ่ม โดยเลือกศึกษาดูงานสหกรณ์เครดิตยูเนียน จนนำไปสู่การจัดตั้ง “กลุ่มเครดิตยูเนียนถั่วงอกข้าวบ้านไผ่พัฒนา” ขึ้นมา ด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นได้มีการจัดเวทีเสวนารับฟังการวิพากษ์ประเมินหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถั่วงอกข้าว และร่วมกันจัดทำพิธีรื้อถอนถั่วงอกข้าวบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย และได้จัดกิจกรรมสรุปปิดโครงการเพื่อ “ถักความรู้สู่ท้องถิ่น” โดยการเชิญครูที่สนใจจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม กลุ่มอาชีพไปสานถั่วงอกข้าว ผู้นำชุมชนมาร่วมประชุมสัมมนา เพื่อนำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัย และผลของการปฏิบัติการพัฒนาร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ตลอดจนหาข้อสรุปที่จะนำไปสู่การขยายผลด้านพัฒนาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชน และระหว่างสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานถั่วงอกข้าวต่อไป

ผลการศึกษาด้านบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนไผ่งามวิทยากับชุมชนบ้านไผ่แดง ชุมชนบ้านไผ่พะ และโรงเรียนบ้านนางามกับชุมชนบ้านนางาม สามารถสรุปได้ว่าโรงเรียนกับชุมชน มีความร่วมมือใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยวิธีการร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมงานประเพณีงานบุญของชุมชน และการบริจาคทรัพย์ให้แรงงานสนับสนุนแก่โรงเรียน ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของถั่วงอกข้าวตำบลเมืองมาย โดยวิธีการสอนนักเรียนไปสานถั่วงอกข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถั่วงอกข้าวตำบลเมืองมาย ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตถั่วงอกข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยวิธีการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ถั่วงอกข้าวและผลิตภัณฑ์อื่นและการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานถั่วงอกข้าวเพื่อการค้าขายถั่วงอกข้าว บทบาทความร่วมมือเหล่านี้โรงเรียนกับชุมชนมี บทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ได้แก่ ความร่วมมือรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ลักษณะที่สอง เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานถั่วงอกข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถั่วงอกข้าว ลักษณะที่สาม เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์ถั่วงอกข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานถั่วงอกข้าว

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค ปัจจัยที่สนับสนุน ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิมและผล

งานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่องข้าว เงื่อนไข การจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรมส่วน**ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลามาเข้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หวังรอย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิธีการดำรงชีพของชุมชนที่ต้องใช้เวลาทำงานตั้งแต่เช้าถึงเย็นทุกวัน

นอกจากนี้พบว่าผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าวจนนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ เกิดผลต่อชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว ทั้งในด้านกระบวนการชุมชน ด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ

การดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายยังคงดำเนินตามวงจรการทำมาหากินด้วยการทำการเกษตรที่ใช้แรงงานคนและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตามฤดูกาล และอยู่ในวงจรของการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว แต่ละครอบครัวยังคงผลิตกล่องข้าวด้วยความภาคภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ดังนั้นถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวจะมีปัญหาด้านการตลาด ด้านการขายบ้าง แต่ชุมชนกลุ่มนี้ก็ได้ “ละทิ้ง” เลิกทำแต่อย่างไร ส่วนใหญ่ยังคงมีการหารือแก้ไขปัญหาย่อยๆ เป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้น เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าว กลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้ดำเนินกิจการของกลุ่ม เพื่อการค้าขายกล่องข้าวจนสามารถพัฒนาการซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน จากเดิมที่มีสมาชิกชาวบ้านต่างคนต่างผลิตและให้พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาเปลี่ยนมาเป็นสมาชิกผลิตขายให้กลุ่มแล้วกลุ่มรวบรวมผลผลิตไปขายต่อโดยสามารถต่อรองราคาขายกับผู้รับซื้อได้แล้วแบ่งปันผลกำไรให้แก่สมาชิก สินค้ากล่องข้าวยังเป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อและมีการสั่งซื้ออยู่เสมอ แต่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าส่งพ่อค้าหรือผู้รับซื้อได้ตามจำนวนที่ผู้ซื้อต้องการได้ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังยึดมั่นในการผลิตที่มุ่งผลิตตามศักยภาพไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำไร่ทำนา ไม่ให้กระทบต่อการใช้เวลาแก่ครอบครัว เป็นลักษณะที่ยังคงยึดมั่นอยู่ใน “ความสุข – ความพอกิน – พอกิน” และมุ่งสร้าง “ความสัมพันธ์ในสังคม” มากกว่า “สร้างรายได้”

จากผลของการปฏิบัติการและพัฒนาในโครงการนี้ได้เกิดผลตามมาอีก 4 ประการ คือ ประการแรก เกิดกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว 2 กลุ่ม กลุ่มแรกมีสมาชิกจากชาวบ้านไผ่แพะ และบ้านไผ่ปง ที่ทำการตั้งอยู่บ้านไผ่แพะ กลุ่มที่ 2 มีสมาชิกจากบ้านนางาม มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านนางาม ประการที่สอง เกิดกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา รับสมาชิกในพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีที่

ทำการตั้งอยู่ที่บ้านไผ่พะยะ ประการที่สาม เกิดหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตถ้องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย ใช้ในโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ประการที่สี่ เกิดพิพิธภัณฑ์ถ้องข้าวบ้านไผ่เมืองมาย จัดแสดงผลิตภัณฑ์ถ้องข้าวที่ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสานถ้องข้าวเมื่อ พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2544

จากการดำเนินการวิจัยพบกระบวนการกระตุ้นให้ผู้มีอาชีพไปสานถ้องข้าวเข้าสู่กระบวนการกลุ่ม และการมีส่วนร่วมได้ 6 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะที่หนึ่ง ทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชนถ้องข้าว โดยการจัดเวทีเสวนาชาวบ้านในประเด็น “อดีต ปัจจุบัน แนวโน้มของถ้องข้าวตำบลเมืองมาย” **ลักษณะที่สอง** การจัดประกวดฝีมือการไปสานถ้องข้าว ควบคู่กับการทบทวนประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นให้ผู้มีฝีมือได้รับการยอมรับ เกิดกำลังใจ เกิดความภาคภูมิใจ กระตุ้นให้พัฒนาฝีมือต่อมา **ลักษณะที่สาม** การจัดเสวนาเวทีชาวบ้านกลุ่มใหญ่เป็นระยะอย่างต่อเนื่อง โครงการนี้ได้จัดการเสวนาเช่นนี้ทุก 6 เดือน รวม 6 ครั้ง นับเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เกิดการกระตุ้น ติดตาม รายงานความเคลื่อนไหว และผลการดำเนินงานการวิจัยระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้าน **ลักษณะที่สี่** การจัดสนทนากลุ่มย่อยอย่างไม่เป็นทางการ สนทนาวงเล็กอย่างไม่เป็นทางการ และต่อเนื่องบ่อยครั้งซึ่งเป็นกระบวนการที่สามารถช่วยกระตุ้นการสร้างความเข้าใจ การขยายกลุ่ม การสื่อสารขยายวงกว้างขึ้น และขยายจำนวนผู้สนใจเพิ่มขึ้น ส่งเสริมการเข้าร่วมกลุ่มใหญ่ต่อไป **ลักษณะที่ห้า** การศึกษาดูงาน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่กระตุ้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และการเข้าสู่กระบวนการกลุ่มที่ได้ผลดีที่สุดวิธีหนึ่งที่กระตุ้นไปสู่การทดลองปฏิบัติการร่วมกันและกระบวนการกลุ่มได้ในโอกาสต่อไป และ**ลักษณะที่หก** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน ได้มีส่วนกระตุ้นให้สมาชิกกลุ่มเกิดความภาคภูมิใจและมีกำลังใจที่ผลงานและกิจกรรมได้รับความสนใจจากสื่อมวลชน และเผยแพร่ให้สังคมภายนอกได้รับรู้ ส่งผลให้มีผู้สนใจเดินทางเข้ามาในชุมชนติดตามผลงานการผลิตถ้องข้าวอยู่บ่อยครั้ง

จากบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ปรากฏผลดังกล่าวแล้วนั้น สามารถสรุปถึงกระบวนการสร้างความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ตามลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ คือ **ลักษณะที่หนึ่ง** จัดเวทีเสวนาสร้างความเข้าใจร่วมกัน **ลักษณะที่สอง** นักเรียนเป็นสะพานเชื่อม โดยพานักเรียนไปเรียนไปสานถ้องข้าวกับชาวบ้าน โดยอาศัย “พ่อแม่สอนลูก – ลูกสอนเพื่อน” ครอบคลุมให้นักเรียนไปศึกษาค้นคว้าความรู้จากชุมชน ผู้ปกครอง ผู้เฒ่า ผู้แก่ แล้วนำมาแลกเปลี่ยนข้อมูลกันในชั้นเรียน การจัดกิจกรรมจัดหาทุนสนับสนุนโรงเรียนเพื่อประโยชน์ของนักเรียน **ลักษณะที่สาม** ถ้องข้าวเป็นเอกลักษณ์ร่วมกัน การนำถ้องข้าวมาเป็นเอกลักษณ์ความภูมิใจของโรงเรียนและชุมชนร่วมกันนี้มีส่วนช่วยกระตุ้นความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้อีกทางหนึ่ง **ลักษณะที่สี่** การประชุมชี้แจงผู้ปกครอง กระบวนการจัดประชุมเช่นนี้ได้สร้างความเข้าใจระหว่างครูกับผู้ปกครอง

ทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนตามมา **ลักษณะที่ห้า** การเผยแพร่ผลงานกิจกรรมผ่านสื่อมวลชน กิจกรรมและผลงานซึ่งเกี่ยวข้องกับกล่องข้าวที่ชาวบ้าน ครู และนักเรียนเป็นผู้ดำเนินการนั้นได้รับการเผยแพร่ผ่านสื่อโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ทั้งในท้องถิ่นและส่วนกลาง ทำให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดความภูมิใจและเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว ทำให้ชุมชนเข้าใจบทบาทของโรงเรียนและการร่วมมือกับชุมชนเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยได้รับบทเรียน และประสบการณ์จากชาวบ้านและครู สามารถสรุปได้ 10 กรณี คือ กรณี “ถ้ามีคนซื้อเขาถึงยะ” กรณี “บ่อายบ่เว่เจ็บบ่ดีใจไกล ไส่แฮ้วบ่ใจไส่ไชบ่เยี่ยม” กรณี “ความจริงแท้” กรณี “ครอบครัวมาก่อน เดี่ยวผัวตามละ” กรณี “ผู้นำกลุ่ม” กรณี “มาส่งเสริมแล้วก็ละกันมันถึงบ่ลูก” กรณี “การเชื่อมโยงพื้นที่วิจัยสู่การเรียนการสอน” กรณี “การเข้าถึงครูในพื้นที่” กรณี “การเข้าร่วมงานวิจัยของครู” กรณี “การเข้าถึงผู้ให้ข้อมูลระดับลึก (key informants)”

โครงการวิจัยเรื่อง	กล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทและความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการ อนุรักษ์ ส่งเสริม และพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว
ผู้สนับสนุนทุนการวิจัย	สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
คณะผู้วิจัย	จำลอง คำบุญชู (หัวหน้าโครงการ) ดวงจันทร์ เดี่ยววิไล จิตรกร แต้้มคล่อง สมพงษ์ ชลัย ชุมพล ใจทาหลี จักรพงษ์ กันธิยะ
ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ	พ.ศ. 2545

บทคัดย่อ

การวิจัยกล่องข้าวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง : บทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนากระบวนการผลิตกล่องข้าว นี่เป็นการศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 มีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ ภูมิปัญญาและเอกลักษณ์ท้องถิ่นของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเพื่อการค้า และรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น มีขอบเขตการวิจัยเฉพาะพื้นที่ 3 หมู่บ้านในตำบลเมืองมาย ได้แก่บ้านไผ่ปง บ้านไผ่แพะ และบ้านนางาม กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วยนักเรียน และครูในโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกล่องข้าว ผู้รับซื้อกล่องข้าว และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน การดำเนินการวิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ซึ่งเริ่มดำเนินการตั้งแต่กุมภาพันธ์ 2543 ถึงเมษายน 2545 รวม 27 เดือน จากการดำเนินการวิจัยสามารถสรุปผล การวิจัยอภิปรายผล และข้อเสนอแนะได้ดังนี้

ผลการวิจัย

โรงเรียนกับชุมชน มีความร่วมมือใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความร่วมมือในการรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยวิธีการร่วมมือช่วยเหลือกิจกรรมงานประเพณีงานบุญของชุมชน และการบริจาคทรัพย์ให้แรงงานสนับสนุนแก่โรงเรียน ด้านความร่วมมือในการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของกล่องข้าวตำบลเมืองมาย โดยวิธีการสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าวและการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

ด้านความร่วมมือในการปรับกระบวนการผลิตกล่องข้าวเพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น โดยวิธีการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่องข้าวและผลิตภัณฑ์อื่นและการดำเนินงานกิจกรรมของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวเพื่อการค้าขายกล่องข้าว บทบาทความร่วมมือเหล่านี้โรงเรียนกับชุมชนมี **บทบาทร่วมกันใน 3 ลักษณะ** คือ **ลักษณะแรก** เป็นบทบาทที่ทั้งโรงเรียนและชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ได้แก่ ความร่วมมือรักษาความสัมพันธ์ช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน **ลักษณะที่สอง** เป็นบทบาทที่โรงเรียนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าว และการพัฒนาการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว **ลักษณะที่สาม** เป็นบทบาทที่ชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม ซึ่งได้แก่ความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือรูปแบบผลิตภัณฑ์กล่องข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ความร่วมมือสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว

บทบาทความร่วมมือในลักษณะดังกล่าวนี้มีปัจจัยสนับสนุนมากกว่าปัจจัยอุปสรรค **ปัจจัยที่สนับสนุน** ได้แก่ ความสัมพันธ์เดิมที่ดียังคงอยู่ ความภูมิใจในวัฒนธรรมท้องถิ่น ศักยภาพเดิมและผลงานของนักเรียน ครูที่สนใจทำงานกับชุมชนยังมีอยู่ บทบาทกลุ่มสตรีอาชีพไปสานกล่องข้าว เงื่อนไขการจัดการเรียนการสอน กระแสการปฏิรูปการศึกษา นักวิจัยสถาบันราชภัฏเข้ามาดำเนินงานร่วมกับครูในพื้นที่ ผู้นำชุมชนผู้บริหารโรงเรียนสนับสนุนและเข้าร่วมกิจกรรมส่วน **ปัจจัยอุปสรรค** ได้แก่ ครูไม่มีเวลามาเข้ากลับเย็น ครูอยู่ในพื้นที่ไม่นานอยู่หว้งร้อย้าย ครูรอความชัดเจนจากหน่วยเหนือ และวิธีการดำรงชีพของชุมชน

นอกจากนี้พบว่าผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวสามารถก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้นเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาการค้าขายกล่องข้าวจนนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกัน และพัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันมาเป็นระยะ ๆ เกิดผลต่อชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว ทั้งในด้านกระบวนการชุมชน ด้านความรู้ความสามารถ ด้านความสัมพันธ์ในชุมชน และด้านการทบทวนนำผลสรุปจากกลุ่มมาสู่การปฏิบัติ การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวเพื่อการค้าขายกล่องข้าวนี้สมาชิกกลุ่มไม่ได้มุ่งผลิตกล่องข้าวเพื่อสนองความต้องการของตลาดในเชิงปริมาณ เพื่อสร้างรายได้ให้เป็นอาชีพหลักหากแต่เป็นการผลิตกล่องข้าวขายเป็นรายได้เสริม ซึ่งผู้ผลิตจะผลิตกล่องข้าวในเวลาว่างจากการทำไร่ทำนาผลิตได้เท่าที่มีศักยภาพจะทำได้ถึงแม้จะมีผู้ซื้อหรือตลาดสั่งซื้อเป็นจำนวนมากก็ตาม สมาชิกก็ยังคงผลิตกล่องข้าวออกมาเท่าที่ทำได้ พอให้มีรายได้เสริมและขายได้ในราคาที่ไม่ต่ำเกินไปและขายได้อย่างต่อเนื่องตลอดไปในลักษณะเน้น “ความสุข – ความพอมิ – พอกิน” และ “ความสัมพันธ์ในชุมชน” เป็นสำคัญ

จากผลของการปฏิบัติการและพัฒนาในโครงการนี้ได้เกิดผลตามมามาก 4 ประการ คือ ประการแรก **เกิดกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว 2 กลุ่ม** กลุ่มแรกมีสมาชิกจากชาวบ้านไผ่พะ และ

บ้านไผ่ปง ที่ทำการตั้งอยู่บ้านไผ่แพะ กลุ่มที่ 2 มีสมาชิกจากบ้านนางาม มีที่ทำการตั้งอยู่ที่บ้านนางาม
ประการที่สอง เกิดกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา รับสมาชิกในพื้นที่ตำบลเมืองมาย มีที่
ทำการตั้งอยู่ที่บ้านไผ่แพะ ประการที่สาม เกิดหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวบ้านไผ่
เมืองมาย ใช้ในโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ประการที่สี่ เกิดพิพิธภัณฑ์กล่อ่งข้าว
บ้านไผ่เมืองมาย จัดแสดงผลิตภัณฑ์กล่อ่งข้าวที่ได้รับรางวัลการประกวดฝีมือไปสานกล่อ่งข้าวเมื่อ
พ.ศ. 2541 และ พ.ศ. 2544

TITLE	The Rice Cases Produced in Muang Mai, Chaehom District, Lampang Province : Roles and Collaboration of The Schools and The Community in Conservation, Extension and Development of The Rice Case Porcessing		
SUPPORTER	The Thailand Research Fund		
RESEARCHERS	Chamlong Khamboonchoo (The Project Leader)		
	Duangchan Diowvilai	Jitakorn Tamklong	Sompong Chalai
	Choompol Jaitalee	Jakrapong Kantiya	
YEAR	2002		

ABSTRACT

This research, which was on Phase 2 and Phase 3, had 2 objectives. They were to

1) study the roles and collaboration of the schools and the community in transmitting knowledge, wisdom and local identity of Muang Mai rice cases and 2) study the roles and collaboration of the schools and the community in adapting the process of weaving the rice cases for trading and conserving the local identity. The research sites were 3 villages in Muang Mai Tambon : Phai Pong, Phai Pae and Na Ngarm. The target groups in this study were the students and the teachers in Phai Ngarm Wittaya School and Ban Na Ngarm School, villagers, the community leaders, the families who earned their living by weaving the rice cases, the rice case buyers and other stakeholders in the community. The research methodology was the Participatory Action Research. The study was a continuous period of 27 months from February 2000 – April 2002.

Research findings were as follows :

The school and the community collaborated with each others in 3 aspects : 1) the collaboration on maintaining the good relationship between the schools and the community in helping the community custom or riligious activities, and by donating their money or their labour to the schools; 2) the collaboration in transmitting knowledge and the local wisdom of Muang Mai rice cases making process by teaching the students how to weave the rice cases and by developing the local wisdom curriculum of Muang Mai rice cases making process; 3) the

collaboration in adapting the process of weaving the rice cases for trading and conserving the local identity by developing the skills and the forms of the rice cases and other products including supporting the activities of the rice cases weaving career group. The collaboration of the schools and the community appeared in 3 types. The first type, both the schools and the community were the mechanical parts that worked in collaboratively maintaining the good relationship in helping each other. The second type, the school was the major mechanical part that kept the activities moving such as collaboratively teaching the students how to weave the rice cases and local wisdom curriculum development of Muang Mai rice cases making process. The third type, the community was the major mechanical part that kept the activities moving, such as : collaboratively developing the skills and the forms of the rice cases and other products, including supporting the activities of the rice cases weaving career group.

These roles and collaboration were included with supportive factors more than obstructive factors. The supportive factors were as follows : the existed original good relationship, the pride of local culture, the original potentiality and the student's outputs, the teachers who were interested in working with the community were still existed, the roles of the women in rice cases weaving career, the conditions of the instruction, the trends of the Education Reform, the collaboration of the researchers from Rajabhat Institute and the local teachers, the supports and the participation in the activities of the community leaders together with the school administrators. The obstructive factors were as follows : the teachers had no time because they came to the school at worktime, the teachers stayed at the local for a short time waiting for moving out, the teachers waited for the clarity from the superior and the ways of the community living.

Besides, the study found that : the rice cases weavers could assemble the rice cases weaving career group for collaboratively solving the trading problems till they learned participatory and developed continuously learning process. This effected the rice cases weaving community in community learning process, the knowledge, the capacity, the community relationship and the revision of the group conclusion into practice. From this assembling, the members did not aim to make the rice cases for responding to the markets in quantity nor got the incomes as the main career. But, they made them as the added incomes. They would weave the rice cases at the time they did not do the field works. They made as they could do. Though, there

were a lot of buyers or orders, the members weaved the rice cases in the numbers they could do. They wanted them as added incomes and the price which was not too low so they could sell them continuously. They focused on **“happiness – not rich, not poor”** and **“the community relationship”**. The impacts of this research and development projects were as follows:

1. Two rice cases weaving career groups happened. The first group consisted of the members from Phai Pae villagers and Phai Pong villagers. Their working office was in Phai Pae village. The second group consisted of the members from Na Ngarm villagers. Their working office was in Na Ngarm village
2. The **“Ban Phai Pattana Rice Case Credit Union Group”** happened. It got the members from Muang Mai Area. The working office was in Phai Pae village.
3. The **“Local Wisdom Curriculum of Muang Mai Rice Cases Making Process”** happened. It was implemented in Phai Ngarm Vittaya School and Ban Na Ngarm School.
4. The Museum of the **“Rice Cases Produced in Muang Mai”** happened. It exhibited the rice cases products which won the prizes from the workmanship and artistry contests in 1998 and 2001.

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง มีผู้ผลิตกลองข้าวทุกหมู่บ้าน ซึ่งคนในแถบใกล้เคียงเรียกกลองข้าวที่ผลิตจากชุมชนแห่งนี้ว่า “กลองข้าวบ้านไผ่” ในอดีตกลองข้าวเป็นผลผลิตที่ชาวบ้านทำขึ้นเพื่อไว้ใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพ ชาวบ้านในตำบลเมืองมายทุกวันนี้ยังมีผู้สืบทอดการสานกลองข้าวเพื่อขายหารายได้จุนเจือครอบครัว ถึงแม้จะมีจำนวนผู้ผลิตลดน้อยลงและเริ่มประสบปัญหาการขายกลองข้าวได้น้อย แต่ชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงใช้เวลาว่างจากการทำนาทำไร่สานกลองข้าวกันอยู่ เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ผลผลิตจากการปลูกข้าวไม่พอบริโภคได้ตลอดทั้งปี และพื้นที่ทำกินมีอยู่อย่างจำกัดเพราะหมู่บ้านถูกปิดล้อมด้วยเขตป่าสงวนแห่งชาติ

ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะแรก พบว่า โดยภาพรวมโรงเรียนและชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้ โดยโรงเรียนได้จัดกิจกรรมการเรียนรู้งานสอนกลองข้าวขึ้นในโรงเรียน และมีครูในโรงเรียน คนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตและตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อกลองข้าวจากชาวบ้านไปขาย ได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานกลองข้าวให้มีคุณภาพ ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อและสามารถขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการให้โรงเรียนเข้ามามีบทบาทในการช่วยชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายกลองข้าวได้มากขึ้น ในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับการสืบทอดและพัฒนาการผลิตกลองข้าว พบว่า มีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าเป็นอุปสรรค ปัจจัยที่เป็นเงื่อนไขในการสนับสนุนได้แก่ ด้านทรัพยากร ด้านสภาพเศรษฐกิจ ด้านภาวะผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน และด้านภูมิปัญญาในการผลิตกลองข้าว ซึ่งสามารถเป็นแนวทางในการศึกษาพัฒนาบทบาทการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสร้างสรรค์ความรู้ภูมิปัญญา เอกลักษณ์กลองข้าวและพัฒนากระบวนการผลิตกลองข้าวเพื่อการค้าขายที่ยังคงธำรงรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่นไว้ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 นี้ มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ

1. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการสืบทอดความรู้ภูมิปัญญา และเอกลักษณ์ท้องถิ่นของกลองข้าวตำบลเมืองมาย
2. เพื่อศึกษาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการปรับกระบวนการผลิตกลองข้าวตำบลเมืองมาย เพื่อการค้าและรักษาเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตจำกัดพื้นที่การศึกษาเฉพาะพื้นที่หมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน ในตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง คือบ้านนางาม (หมู่ที่ 3) บ้านไผ่ปง (หมู่ที่ 4) และบ้านไผ่แพะ (หมู่ที่ 5) กลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย นักเรียน ครู ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าวในหมู่บ้าน และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชน

วิธีการและขั้นตอนการวิจัย

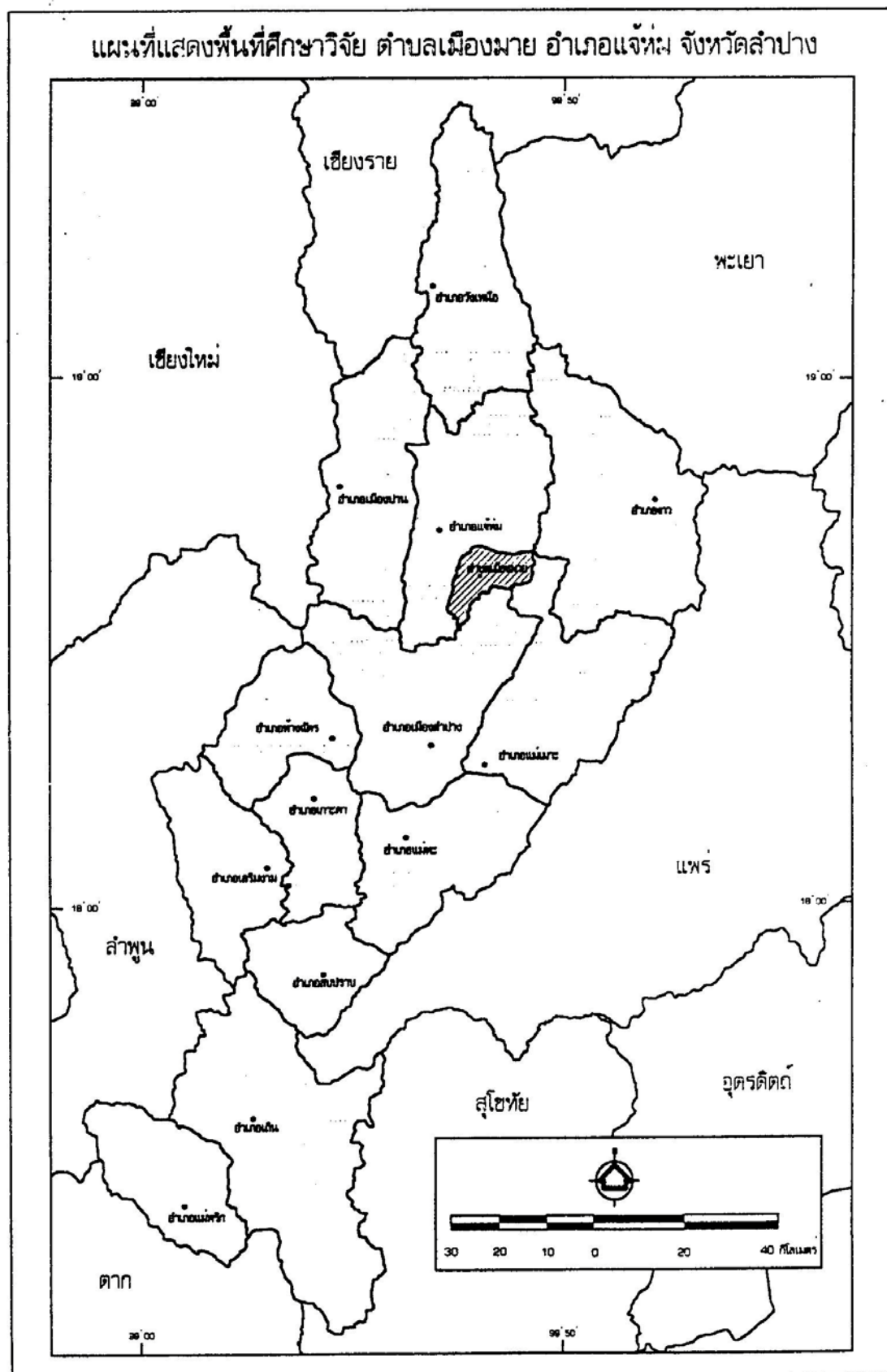
การดำเนินการวิจัยนี้เป็นการวิจัยในระยะที่ 2 และ 3 ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ใช้วิธีการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การสำรวจชุมชน การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การประชุมเสวนา การสนทนา กลุ่มย่อยโดยอาศัยแหล่งข้อมูลที่เป็นบุคคล และกลุ่มคนในชุมชนและในโรงเรียน เช่น เด็กนักเรียน ครู ชาวบ้านทั่วไป ผู้นำชุมชน ผู้ประกอบอาชีพสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าว (พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน) และบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในชุมชนโดยกำหนดระยะเวลาการวิจัยออกเป็น 4 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543 ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544 ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544 ช่วงที่ 4 ระหว่างสิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

ช่วงที่ 1 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2543

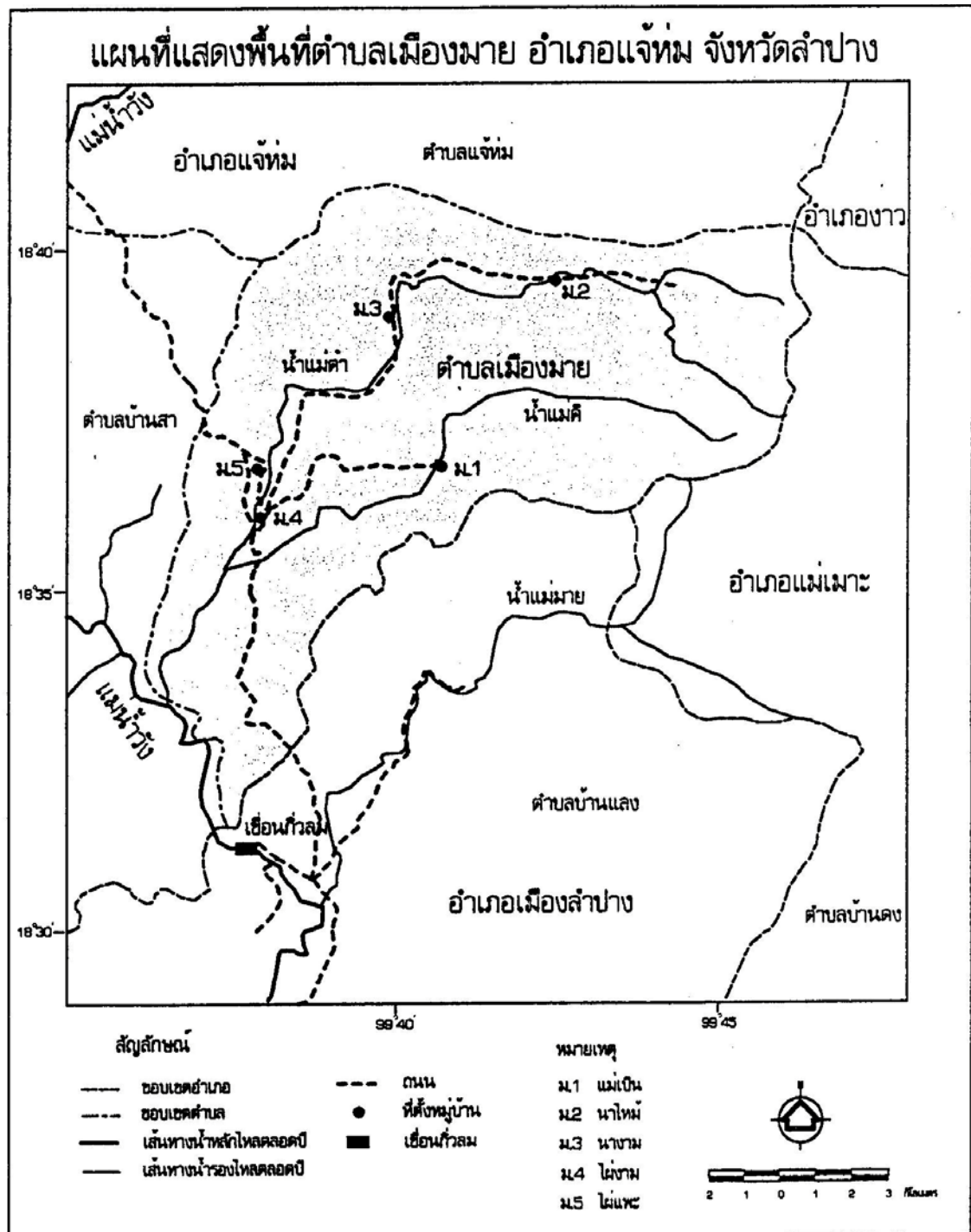
ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 นำเสนอในเวทีเสวนาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยผู้มีอาชีพไปสานกลองข้าว ผู้รับซื้อกลองข้าว ผู้นำชุมชน ครู และนักเรียนจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ

พิจารณาเลือกชาวบ้านที่มีความสนใจเสนอแนะความคิดเห็น มีความรู้ความสามารถ และได้รับการยอมรับจากที่ประชุมเสวนาชาวบ้าน เพื่อเชิญเข้าร่วมประชุมกลุ่มย่อย ร่วมกันมองภาพอนาคต ปัญหาและความต้องการของชุมชนกลองข้าว ประกอบด้วยครูและชาวบ้าน

แผนภาพที่ 1 แผนที่แสดงพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย ต.เมืองมาย อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง

แผนภาพที่ 2 แผนที่แสดงหมู่บ้านในตำบลเมืองมาย

จัดกลุ่มสนทนาวงเล็ก กลุ่มย่อย กลุ่มธรรมชาติต่าง ๆ เพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขยายผลกระทบไปสู่กระบวนการกลุ่ม จากการขยายผลด้วยการสนทนากลุ่มวงเล็ก กลุ่มย่อย ได้นำไปสู่การจัดกิจกรรมศึกษาดูงาน การศึกษาดูงานครั้งที่ 1 ผู้สนใจประกอบด้วยชาวบ้านและครูรวมทั้งสิ้น 40 คน ได้เดินทางไปศึกษาดูงานความสำเร็จของสตรีกลุ่มหัตถกรรมผักตบชวา บ้านแม่ใส ตำบลแม่ใส อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา การศึกษาดูงานได้นำไปสู่การตัดสินใจก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวโดยมีชาวบ้านจากบ้านไผ่แพะ บ้านไผ่ปง และบ้านนางาม เป็นสมาชิกรวม 30 คน การศึกษาดูงานครั้งที่ 2 เลือกไปศึกษาดูงานหมู่บ้านหัตถกรรมจักสานไม้ไผ่ที่บ้านปางง ตำบลปางง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ ในการไปศึกษาดูงานครั้งนี้ได้มีการจัดประชุมปฏิบัติการวางแผนปฏิบัติงานของกลุ่มจนได้ข้อสรุปเป็นแผนปฏิบัติงาน จากนั้นได้ทดลองปฏิบัติตามแผนโดยอาศัยความร่วมมือของครูและชาวบ้านคือ กิจกรรมการรวมกลุ่มอาชีพ และกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียน จนกระทั่งได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 1

ช่วงที่ 2 ระหว่างสิงหาคม 2543 – มกราคม 2544

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านกลุ่มใหญ่ เพื่อนำเสนอผลการทำกิจกรรมในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา เพื่อรับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ ปัญหาและความต้องการของสมาชิก เพื่อปรับปรุงพัฒนาการปฏิบัติกิจกรรมร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนและในกลุ่มสมาชิกอาชีพไปสานกล่องข้าว ซึ่งได้นำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ เป็นลำดับคือ

ในกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้เกิดกิจกรรมทดลองสร้างร้านค้าขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มย่อยระดมความคิด การสร้างข้อตกลงของกลุ่ม การจัดทอดผ้าป่ากล่องข้าว ระดมทุนสนับสนุนกลุ่ม การส่งตัวแทนกลุ่มไปร่วมอบรมประชุมสัมมนา การทดลองนำสินค้าไปขายออกร้านในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง และการศึกษาดูงานร้านค้าชุมชนของกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในงานฤดูหนาวและกาชาดจังหวัดลำปาง การนำตัวแทนกลุ่มไปศึกษาดูงานกลุ่มอาชีพทอผ้าด้วยมือบ้านนาตัม อำเภอแม่ทะจังหวัดลำปาง กลุ่มทำผลิตภัณฑ์จากสา บ้านฮ้องกอก อำเภอเมืองจังหวัดลำปาง และกลุ่มอาชีพบ้านทุ่งม่านเหนือ จังหวัดลำปาง การทดลองนำสินค้าไปฝากขายในแหล่งท่องเที่ยว และการทดลองการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ควบคู่ไปกับกิจกรรมดังกล่าวข้างต้นด้วย

ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ได้ดำเนินกิจกรรมช่วยครูสอนนักเรียนไปสานกล่องข้าว การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่องข้าว โดยความร่วมมือของครูชาวบ้าน ผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่องข้าว นักเรียน และคณะนักวิจัย แล้วสรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 2

ช่วงที่ 3 ระหว่างกุมภาพันธ์ – กรกฎาคม 2544

เริ่มต้นจากการประชุมเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปและรายงานความก้าวหน้าในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา รับฟังความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ แก้ไขปรับปรุง และหาข้อสรุปไปสู่การจัดกิจกรรมร่วมกันในด้านกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวยังคงดำเนินกิจกรรมที่ได้ทดลองทำมาตั้งแต่ช่วงที่ 1 และพยายามทดลองนำสินค้าออกสู่แหล่งรับซื้อในเมืองลำปาง และการฝากขาย นอกจากนี้ได้ร่วมกันจัดงานประกวดฝีมือกล่อ่งข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ เพื่อกระตุ้นการพัฒนาฝีมือและรูปแบบผลิตภัณฑ์ ในด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ในช่วงนี้ครูที่ร่วมการวิจัย และผู้ชำนาญการอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ได้ร่วมกับโรงเรียนไผ่งามวิทยา และโรงเรียนบ้านนางาม ทดลองใช้หลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว จากนั้นได้สรุปผลการปฏิบัติการวิจัยในรูปแบบรายงานความก้าวหน้าของการวิจัยในช่วงที่ 3

ช่วงที่ 4 สิงหาคม 2544 – เมษายน 2545

เริ่มต้นจากการจัดเสวนาชาวบ้านเพื่อสรุปรายงานผลในระยะเวลา 6 เดือนที่ผ่านมา เช่นเดียวกับช่วงอื่น ๆ กิจกรรมในช่วงนี้มุ่งเน้นเพื่อพัฒนาสู่การนำไปปฏิบัติของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว และการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ในส่วนของกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว นั้นได้ดำเนินกิจกรรมเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มด้วยการไปศึกษาดูงานด้านการออมทรัพย์ ระดมทุนเพื่อสนับสนุนการค้าขายกล่อ่งข้าวของกลุ่ม โดยเลือกศึกษาดูงานสหกรณ์เครดิตยูเนียน จนนำไปสู่การจัดตั้ง “กลุ่มเครดิตยูเนียนกล่อ่งข้าวบ้านไผ่พัฒนา” ขึ้นมา ด้านความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นได้เปิดการจัดวิพากษ์ประเมินหลักสูตรท้องถิ่นภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว และร่วมกันจัดทำพิพิธภัณฑสถานกล่อ่งข้าวบ้านไผ่ ตำบลเมืองมาย และได้จัดกิจกรรมสรุปปิดโครงการเพื่อ “คืนความรู้สู่ท้องถิ่น” โดยการเชิญครูที่สนใจจากโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรงเรียนบ้านนางาม กลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าว ผู้นำชุมชนมาร่วมประชุมสัมมนา เพื่อนำเสนอข้อค้นพบจากการวิจัยและผลของการปฏิบัติการพัฒนาร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ตลอดจนหาข้อสรุปที่จะนำไปสู่การขยายผลด้านพัฒนาบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชน และระหว่างสมาชิกกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวต่อไป

การศึกษาแนวคิดและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

1. ผลการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1

การศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 เพื่อประเมินสถานการณ์ชุมชน นั้นมีผลสรุปได้ 3 ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์ชุมชนในความสัมพันธ์กับการผลิตกล่อ่งข้าว ด้านกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว และด้านบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าว

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชนในความสัมพันธ์กับการผลิตถ่อข้าว

“ตำบลเมืองมาย” ในอดีตมีพื้นที่ครอบคลุมชุมชน 2 กลุ่มน้ำ คือ ชุมชนลุ่มน้ำแม่มาย ได้แก่ บ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปุ๊จ้อย บ้านยางกลาง บ้านแม่ส้าน และ ชุมชนลุ่มน้ำแม่ตา ได้แก่ บ้านวังกวาง บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะ และบ้านนาวอก บ้านนาไหม้ บ้านแม่เป็น แต่พอในปี 2508 – 2511 กรมชลประทานได้ดำเนินการสร้างเขื่อนกั้นลุ่มบริเวณเหนือหมู่บ้าน สบมาย มีการสร้างถนนสู่บ้านสบมาย และหมู่บ้านใกล้เคียงทำให้ติดต่อกับอำเภอเมืองได้สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านบ้านสบมาย บ้านหลวง บ้านหัวทุ่ง บ้านหาดเขียว บ้านตะปุ๊จ้อย บ้านยางกลาง และบ้านแม่ส้าน จึงได้ขอแยกจากตำบลเมืองมายไปขึ้นกับตำบลบ้านเลง อำเภอเมืองลำปาง ต่อมาเมื่อมีการตั้งอำเภอแม่เมาะแล้ว บ้านยางกลาง และบ้านแม่ส้าน ก็ได้แยกไปขึ้นกับอำเภอแม่เมาะ ส่วนบ้านวังกวางก็ถูกน้ำเหนือเขื่อนท่วมจนต้องอพยพไปอยู่นิคมก๊วยลม และแยกจากตำบลเมืองมายไปขึ้นกับตำบลนิคมพัฒนา อำเภอเมือง ลำปาง

ดังนั้นตำบลเมืองมาย จึงเหลือเพียงชุมชนในลุ่มน้ำแม่ตา ซึ่งได้แก่บ้านแม่เป็น บ้านนาไหม้ บ้านนางาม (นาวอก) บ้านไผ่ปง และบ้านไผ่พะ รวม 5 หมู่บ้านเท่านั้น ผู้คนในลุ่มน้ำแม่ตาเรียกชุมชนของตนเองว่า “บ้านไผ่” แต่เหตุผลทางการปกครองจึงต้องคงชื่อตำบลว่าตำบลเมืองมายไว้เหมือนเดิมแม้ว่าทั้งตำบลจะเหลือเพียงชุมชนบ้านไผ่ 5 หมู่บ้านก็ตาม ชาวบ้านมักพูดถึงความผูกพันกับชื่อบ้านไผ่มากกว่าเมืองมาย เช่น “ชื่อเมืองมายเป็นละไว้หื้อเฮาใช้ เป็นไปอยู่อำเภอเมืองแล้วเรากียังใช้ชื่อเมืองมายอยู่” (สุข บุญยืน, 2542) บ้างก็เน้นบอกว่า “บ้านเฮานั้น บ้านไผ่แต่ชื่อตำบลเมืองมายเฮายืม เป็นมา” (ศรีทน ดิมาท, 2542)

“ชุมชนบ้านไผ่” มีอายุเก่าแก่มีความเป็นมายาวนานกว่า 200 ปี คนเฒ่าคนแก่เล่าต่อ ๆ กันมาว่าบรรพบุรุษได้อพยพมาจากเชียงแสนและตั้งถิ่นฐานในระยะแรกที่ “บ้านเอิบ” (ปัจจุบันคือบ้านทรายมูล ตำบลบ้านเสด็จ อำเภอเมือง จังหวัดลำปาง) จากนั้นได้มาตั้งหลักแหล่งมั่นคงอยู่ริมฝั่งน้ำแม่ตาฝั่งซ้าย และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านไผ่” ต่อมาภายหลังมีครัวเรือนส่วนหนึ่งได้ขยายครอบครัวมาอยู่อีกฝั่งหนึ่งของลำน้ำแม่ตา ซึ่งอยู่ตรงกันข้าม จนเกิดเป็นหย่อมบ้านขึ้นและเรียกหย่อมบ้านใหม่นี้ว่า “บ้านไผ่พะ” เรียกบ้านไผ่ดั้งเดิมนั้นว่า “บ้านไผ่ปง” ในเวลาต่อมามีชาวบ้านจากบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะนี้ไปทำไร่ทำนาอยู่ห่างไกลหมู่บ้านต้องปลูกห้างนอนแรมเพื่อดูแลไร่นาจนนานเข้าก็เกิดเป็น “หมู่บ้านนาไหม้ หมู่บ้านนาวอก และหมู่บ้านแม่เป็น” ขึ้นตามลำดับ

ความเป็นมาของบ้านนาไหม้นั้น แม่หลวงเอี้ย วงศ์สิงห์ (2542 : สัมภาษณ์) ได้เล่าถึงการตั้งบ้านนาไหม้ว่ามีชาวบ้านไผ่ปง มาทำไร่ทำนาที่นี่ แล้วปลูกบ้านอาศัยอยู่ด้วยกัน 5 ครอบครัว คือ ครอบครัวของ พ่อหลวงเปียง แม่หลวงเอี้ยนแก้ว วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงซ้อน แม่หลวงมาเกิดผล ครอบครัวพ่อหลวงคำ แม่หลวงอวน วงศ์สิงห์ ครอบครัว พ่อหลวงลิ้น แม่หลวงแสง

วงศ์สิงห์ และครอบครัว พ่อหลวงปัน แม่หลวงหยู วงศ์สิงห์ ส่วนผู้ใหญ่ สุข ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้าน นาไหม (2542 : สัมภาษณ์) บอกว่าตามบันทึกของผู้ใหญ่ หล้า ใจชื่นบาน ผู้ใหญ่บ้านนาไหมคนแรก กล่าวว่า บ้านนาไหมแต่เดิมนั้นพวกเราจะอาศัยอยู่ ซึ่งมีวัดลัวะเก่าเป็นหลักฐาน ต่อมาเกิดไฟไหม้วัด พวกเราจะเห็นเป็นลางไม่ดีจึงอพยพไปอาศัยอยู่ที่แห่งอื่น ภายหลังจึงมีชาวบ้านไฟ 5 ครอบครัว พากันมาตั้งครอบครัวอยู่แทน

การตั้งบ้านนาออก (นางาม) พ่อหลวงแปง ขัดแข็งแรง (2541 : สัมภาษณ์) อดีตผู้ใหญ่บ้านนาออก (นางาม) ได้พูดถึงการตั้งหมู่บ้านนาออก ว่าจากคำบอกเล่าของแม่หลวงปู่ ลากเกิด (เสียชีวิตแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2527 อายุได้ 94 ปี) ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวนผู้คนรุ่นแรกที่มาตั้งบ้านแห่งนี้ ได้เล่าว่าแม่หลวงปู่ ลากเกิด มาอยู่ที่นี่ เมื่ออายุได้ 15 ปี พ่อแม่พากันอพยพมาจากบ้านไฟแพะพร้อมกับเพื่อนบ้านอีก 2 ครอบครัว รวมเป็น 3 ครอบครัว ได้แก่ครอบครัวพ่อหลวงตา แม่หลวงนำ ลากเกิด (เป็นพ่อแม่ของแม่หลวงปู่) ครอบครัวพ่อหลวงตัน แม่หลวงสีหล้า ตั้งอารมณ์ และครอบครัวท้าวอิน อาษา ดังนั้นหากพิจารณาจากเหตุการณ์นี้ บ้านนางามจึงตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2448 เนื่องจากบริเวณนี้มี “ม่อนคอยสัตว์คำ” เป็นที่อยู่ของวอกของค่าง และวอก (ลิง) ชอบมากินข้าวในไร่ในนาเป็นประจำด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านจึงเรียกชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านนาออก” จนกระทั่ง พ.ศ.2512 มีการสร้างโรงเรียนขึ้นในหมู่บ้านชื่อโรงเรียนบ้านนางาม ชาวบ้านจึงเปลี่ยนชื่อหมู่บ้านเป็นบ้านนางาม ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ส่วนการตั้งบ้านแม่เบนนัน พ่อหลวงต้อ ดวงตั้ง อดีตผู้ใหญ่บ้านคนแรกของบ้านแม่เบนนันได้เล่าถึงการตั้งหมู่บ้านแม่เบนนันว่า ชาวบ้านกลุ่มแรกที่มาตั้งบ้านอยู่ที่นี่ เป็นชาวบ้านจากบ้านไฟโป่ง ได้เข้ามาหักร้างถางพงปลูกข้าวไร่ พ่อหลวงนู ตั้งเชิง และพ่อหลวงหนานจันตะ ขัดแข็งแรง เป็นผู้นำกลุ่ม แต่เนื่องจากการมาทำไร่ข้าวที่นี่ อยู่ห่างไกลจากบ้านไฟโป่งถึง 6 กิโลเมตร การเดินทางแบบเข้าไปเย็นกลับนั้นลำบาก จึงพากันปลูกข้าวอยู่ชั่วคราว นอนแรมทำไร่ดูแลข้าวไร่ จนกระทั่งสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวก็พากันขนข้าวเปลือกกลับไปบ้านไฟโป่ง เมื่อถึงฤดูทำไร่ก็พากันมานอนแรมอยู่ที่ห่างจนสิ้นสุดการเก็บเกี่ยวผลผลิตเป็นเช่นนี้เรื่อยมาหลายปี จนกระทั่งเมื่อถึงรุ่นของพ่อต้อ ดวงตั้ง ซึ่งมาช่วยพ่อแม่ทำไร่ข้าวที่นี่ได้เกิดความคิดว่าควรปลูกบ้านอยู่ถาวรแทนการมาปลูกข้าวนอนแรม ดังนั้นใน พ.ศ. 2487 จึงพากันปลูกบ้านเรือนถาวรอยู่ที่บ้านแม่เบนนันเป็นรุ่นแรก มีทั้งสิ้น 7 ครอบครัว ซึ่งได้แก่ครอบครัวของพ่อสุข ดวงตั้ง พ่อต้อ ดวงตั้ง พ่อตา ดวงตั้ง พ่อเมา อ่อนหวาน พ่อแปงสุนา พ่อโละ สีสด และครอบครัวของพ่อตาแม่ยายพ่อโละ สีสด (ต้อ ดวงตั้ง, 2541 : สัมภาษณ์)

ตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอแจ้ห่มตามระยะทางจากแจ้ห่มถึงบ้านไฟโป่งเป็นระยะทางประมาณ 16 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากตัวเมืองลำปางตามเส้นทาง

จากบ้านไผ่pong-สบบาย-ถนนสายเขื่อนก๊วลม-ถนนพหลโยธิน เป็นระยะทางประมาณ 45 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่อื่น คือ

ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลเจ้าห่ม อำเภอเจ้าห่ม
 ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลบ้านสา อำเภอเจ้าห่ม
 ทิศใต้ ติดกับ อำเภอเมือง และ อำเภอแม่เมาะ
 ทิศตะวันออก ติดกับ อำเภองาว และ อำเภอแม่เมาะ

ชุมชนตำบลเมืองมายเป็นชุมชนที่อยู่ในป่ามีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ เช่น คอยง่ามจิน คอยก๊วแกม คอยเก็ง ระดับความสูงของภูมิประเทศโดยทั่วไปอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลาง ประมาณ 500-600 เมตร มีแม่น้ำสำคัญที่ไหลผ่านชุมชนคือ น้ำแม่ต้า และน้ำแม่คิ โดยน้ำแม่ต้าเป็นลำน้ำขนาดเล็กเกิดจากลำห้วยสองสายคือ ห้วยหกกับห้วยแม่ส้าน น้ำแม่ต้า เป็นน้ำสายสำคัญที่ชุมชนใช้เป็นแหล่งอุปโภคบริโภคและทำนาเพาะปลูกพืชสวนหลังฤดูทำนา น้ำแม่ต้าไหลผ่าน หมู่บ้าน 4 หมู่บ้านตามลำดับ คือ บ้านนาไหม้ บ้านนางาม บ้านไผ่พะ และบ้านไผ่pong ส่วนบ้านแม่เบินนั้นตั้งอยู่ริมฝั่งน้ำแม่คิ ซึ่งเป็นลำห้วยสาขาของน้ำแม่ต้า และไหลลงสู่น้ำแม่ต้าบริเวณพื้นที่บ้านไผ่pong

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา หมู่บ้านทั้ง 5 หมู่ของตำบลเมืองมายต้องอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติตามประกาศของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 7 พฤศจิกายน 2518 โดยบันทึกเหตุผลไว้ท้ายประกาศกฎกระทรวงดังกล่าวนี้ว่า “เนื่องจากป่าแม่ต้าและป่าแม่มาย มีไม้ยาง ไม้ตะเคียน ไม้สัก ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ตะแบก ไม้เต็ง ไม้รัง และไม้ชนิดอื่นที่มีค่าจำนวนมาก และมีของป่ากับทรัพยากรธรรมชาติอื่นด้วยสมควรกำหนดให้เป็นป่าสงวนแห่งชาติ เพื่อรักษาสภาพป่า ไม้ของป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นไว้”

หากพิจารณาจากวิถีชีวิตของชุมชนตำบลเมืองมายที่มีความสัมพันธ์กับการผลิตถั่วแล้วสามารถกล่าวถึงยุคสมัยของวิถีชีวิตชุมชนได้ 5 ยุค คือ ยุคที่หนึ่ง ยุคเดินเท้า – ล่องแพ (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2500) ยุคที่สอง ยุคทางรถลากไม้ (พ.ศ.2501 – 2510) ยุคที่สาม ยุคสร้างเขื่อน – สร้างทางสู หมู่บ้าน (พ.ศ.2511 – 2529) ยุคที่สี่ ยุคทางรถขาว – รถแดง (พ.ศ.2530 – พ.ศ.2536) และยุคที่ห้า ยุคทางโยธา – ทางหลวง (พ.ศ.2537 – ปัจจุบัน)

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า มีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอกมีความลำบากต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอเจ้าห่มและต้องอาศัยลำน้ำแม่ต้าออกสู่น้ำแม่ต้าแล้วล่องแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง

ในยุคนี้ป่ารอบชุมชนมีบริษัทสัมปทานป่าไม้เข้ามาทำไม้ โดยใช้แรงงานชาวมุ และจ้างในการตัดชักลากไม้ ลำเลียงไม้ซุง โดยล่องซุงไปตามลำแม่น้ำวัง ชาวบ้านรู้จักบริษัททำไม้ในชื่อ “บริษัท ไม้นายห้างฝรั่ง” ในช่วงนี้มีชาวมุหลายคนแต่งงานกับคนในชุมชนบ้านไผ่pongผู้ให้ข้อมูลอายุ 72 ปีคนหนึ่ง ยอมเปิดเผยว่าตนเองมีพ่อเป็นมุที่มาทำไม้ในยุคนี้ แต่พอบริษัทหมดสัมปทาน พ่อก็ติดตามบริษัทไปทำไม้ในแหล่งอื่นได้ทั้งคนและแม่อยู่เพียงลำพัง

สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างเชิงเขาริมน้ำแม่ต้าเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลการผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดยุ้งแล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนาและช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุดคือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าว แทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่อ่งข้าวแล้วหอบไปแลกข้าวสารที่แจ่มโดยกล่อ่งข้าว 1 กล่อ่งแลกข้าวสารได้ 1 ลิตร ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกล่อ่งข้าวเตรียมไว้รับฤดูกาลขาดแคลนข้าวจะมาเยือน

ชีวิตของผู้คนในชุมชนจึงวนเวียนอยู่กับการยังชีพโดยอาศัยธรรมชาติให้อยู่รอดด้วยการปลูกข้าวนา ทำข้าวไร่ และไป (สาน) กล่อ่งข้าว ครอบครัวทุกครอบครัวต้องขยันขันแข็ง เมื่อไปกล่อ่งข้าวได้จำนวนมากพอแล้ว ก็หอบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม โดยตั้งแต่เช้าประมาณตี 4 ตี 5 เดินเท้าจากบ้านไผ่ลัดเลาะไหล่เขาเลี้ยวไปแจ่มเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร กว่าที่จะถึงแจ่มก็เป็นเวลา 8 โมง 9 โมง ไปกลับแต่ละครั้งต้องเดินเท้ามากกว่า 30 กิโลเมตร ต้องไปกินข้าวมือเช้าระหว่างทางบ้าง ไปขอข้าวสุกและอาหารจากพระที่วัดศรีหลวงแจ่มบ้าง บางคนเมื่อแลกข้าวสารได้ก็ต้องรีบกลับมาล้างข้าวให้ลูกที่รออยู่ที่บ้าน ซึ่งยังไม่มีข้าวกิน ต้องตัดกระบอกล้างข้าวข้างทางใส่น้ำแช่ข้าวสารซึ่งเรียกว่า “หมาข้าว” ระหว่างเดินทางกลับ เพื่อให้สามารถนำข้าวสารที่แช่ในกระบอกล้างข้าวมานั่งให้ลูกได้ทันทีที่บ้าน โดยไม่ต้องเสียเวลาแช่ข้าวอีก เพราะการนั่งข้าวเหนียวนั้นก่อนนั่งต้องนำข้าวสารไปแช่น้ำ 5-6 ชั่วโมง

คนในชุมชนรุ่นอายุ 50 ปีขึ้นไป ยังจำประสบการณ์หอบกล่อ่งข้าวไปแลกข้าวสารได้ดี และเล่าประสบการณ์ให้คนรุ่นหลังฟังเสมอ เช่น แม่หลวงมอย หมอยา ชาวบ้านไผ่พะเล่าว่า “อย่างแม่หลวงมอยนี่ตะกอนมันกลั่นข้าวจะไปกล่อ่งข้าวถึงสิบเอ็ดสิบสองโมง ลูกกะหนักเหี้ย ตึงสิบคนก่อน

กะเอากล่องข้าวไปแลกที่แจ้ห่ม กล่องหนึ่งลิตรหนึ่ง บางเตื่อพ่ออาวฝากไปแหม หาบมาจนพอบ่าแพ้
 กำไปหาบไปชาวแก่น ยามมานั้นเกือบชาวห้าชาวหกสิตร โอ้ เกิบกะบ่ามีสุบดินเหี้ย ไปกันเป็นหมู่”
 (แม่หลวงมอยแต่ก่อนนั้นอดกลั่นข้าวต้องสานกล่องข้าวจนถึงห้าทุ่มเที่ยงคืน ลูกก็มีมากถึง 10 คน เอา
 กล่องข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่มได้กล่องละ 1 ลิตร บางครั้งอาฝากกล่องข้าวไปแลกด้วย หาบมาจน
 แทบไม่ไหว หาบไปแต่ละครั้ง 20 ใบ ตอนกลับก็ต้องหาบข้าวสาร 25-26 ลิตร รองเท้าก็ไม่มีใส่
 ด้วยไปกันเป็นกลุ่ม : ผู้วิจัย)

พ่อหลวงเตื่อ ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เป็นบอว่า “ถ้าบ่าไปกล่องข้าวบ่าได้กินข้าวละครับ เอา
 กล่องข้าวเนี้ยมาแลกกิน บางเตื่อกะได้ 2 แก่น 3 แก่น มาแลกข้าวบ้านนอกเพ้ ดิ้วไปบางเตื่อ ข้าว
 ตอนบ่ามีพ้อแลกได้กะหมาไต่ตางไป ใส่บอโกไม้ไผ่ พ้อแหวบ้านกะนั่งกัน” (ถ้าไม่สานกล่องข้าวก็ไม่มี
 ข้าวกิน ต้องเอากล่องข้าวไปแลกข้าว บางครั้งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ ก็หิ้วมาแลกข้าวที่หมู่บ้าน
 ทางนอกนั้น บางทีมีออกกลางวันก็ยังไม่มีความจะกินพ้อแลกข้าวได้ก็ต้อเอาข้าวสารแช่น้ำในกระบอก
 ไม้ไผ่ระหว่างเดินทางกลับบ้านพ้อถึงบ้านก็เอามาหนึ่งกินกัน : ผู้วิจัย)

แม่หลวงปัน ตั้งอารมณ์ บ้านนางามก็พูดในทำนองเดียวกันว่า “พ้อแม่สอนไปกล่องข้าวไป
 เอาไม้เอาตอกตวยพ้อตวยแม่ตวยไปขายแจ้ห่ม แจ้งบ่าแจ้ง กะพากันไป ลักตีลีน้อเดินข้ามดอยง่าม
 จีน ถึงแจ้ห่มกะแม่ตอนละขายได้แล้วมาบ้านกะบ่าตั้นต้องนอนจูปูน แล้วกะซื้อข้าวหาบบ้านน้อ”
 (พ้อแม่สอนสานกล่องข้าวไปเอาไม้ไผ่มาทำตอก ตามพ้อตามแม่ไปขายกล่องข้าวที่แจ้ห่ม ต้องตื่นแต่
 เช้ามืดตี 4 ก็ออกเดินข้ามดอยง่ามจีน กว่าจะถึงแจ้ห่มก็เป็นเวลาบ่ายกลับมาบ้านไม่ทันต้องนอนค้ำที่
 แจ้ห่มขากลับก็ซื้อข้าวสารหาบบ้าน : ผู้วิจัย)

และพ้อหลวงคำอ้าย ดีมาก ชาวบ้านไผ่บงบอว่า “บางเตื่อเขาไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม เขา
 จะกะไปทัด วันสี่ลไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง พุ้นหนา ไปขอข้าวสุกหมูตุ่มพระกินกัน อย่างแลก
 ข้าวสารได้แล้วนี้เขาตึงไปกันที่วัดหันนะเต็มศาลาเอีเตอะ กินข้าวกันหันนะ” (บางครั้งเขาไปแลก
 ข้าวสารที่แจ้ห่ม เขาจะกะไปให้ตรงวันพระ ไปกินข้าวกันที่วัดศรีหลวง กะไปขอข้าวสุกจากพระเณรที่
 วัดศรีหลวง พ้อแลกข้าวสารได้แล้วก็จะมารวมกันที่วัดกินข้าวกันเต็มศาลาวันนั้นนะ : ผู้วิจัย)

ชีวิตในชุมชนยุคนี้จึงมีความผูกพันกับการทำกล่องข้าวและไม้ไผ่มาจนถึงกับเกิดสำนวน
 เจริญปริศนาคำทายขึ้นในชุมชนว่า “ยามหนุ่มเอามากินกับข้าว ยามแก่ยามเฒ่าเอามาเป็นเพื่อนหลับ
 เพื่อนนอน” สำนวนนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวิถีชีวิตของชุมชนกล่องข้าวได้เป็นอย่างดียิ่ง
 ซึ่ง พ้อหลีก ลาภเกิด แห่งหมู่บ้านไผ่พะวะ ได้ขยายความสำนวนปริศนาข้างต้นนี้ว่า “ที่ว่ายามหนุ่ม
 เอามากินกับข้าว กะหน่อไม้นี้กะ เอาไปเอามากินกับน้ำพริกมายามาแกงกินกับข้าว พ้อเป็นแก่มหาเฮา
 กะไปเอามาแปงตอกไปกล่องข้าวกันคู่หลังห่อหลังเสือน ไปกันทั้งวันทั้งคืน ไปจนเด็กเดินเก้งกิ้ง จน
 พ้อเอาได้กล่องข้าวไปแลกข้าวแลกของได้มาเป็นครว้กินครว้ใช้เป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอนอย่างนี้เอื้อยะ”

(ที่ว่ายามอ่อนเามากินกับข้าว ก็คือ หน่อไม้เนื้อแหละ เราไปเามากินกับน้ำพริกมายามาแกงกินกับข้าว พอเขาแก่มาเราก็ไปเอามาทำตอกสานกล่องข้าวกันทุกหลังคาเรือน สานกันทั้งวันทั้งคืน สานจนดึกดื่น ก่อนคืน จนพอเราได้กล่องข้าวไปแลก ข้าวของเครื่องใช้ได้เป็นเพื่อนหลับเพื่อนนอนอย่างนี้แหละ : ผู้วิจัย) ลำนวนดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นผู้คนในชุมชนมีความสำนึกว่า ไม้ไผ่มีคุณประโยชน์มีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของชุมชน

ในยุคนี้คนในชุมชนบางครอบครัวที่มีฐานะค่อนข้างดี คือมีไร่มินา มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปีก็ได้รับซื้อกล่องข้าวรับแลกกล่องข้าวไปขายต่อในตัวเมืองลำปางด้วยเหมือนกัน แต่อัตราการแลกเปลี่ยนกล่องข้าวกับข้าวสารจะถูกกว่าที่แจ่มหม่ คือถ้าที่แจ่มหม่จะแลกได้ในอัตรากล่องข้าว 1 กล่อง แลกข้าวสารได้ 1 ลิตร บางทีก็กล่องข้าว 10 กล่อง แลกข้าวสารได้ 15 ลิตร แต่ถ้าในชุมชนแล้ว กล่องข้าว 3 กล่อง แลกข้าวสารได้ 2 ลิตร ดังนั้นคนที่ต้องการปริมาณข้าวสารมากจึงยังนิยมเดินเท้าหาบกล่องข้าวไปแลกข้าวสารที่แจ่มหม่กันอยู่ คนในหมู่บ้านที่รับซื้อกล่องข้าวในยุคนี้ มีหลายคนซึ่งพ่อหลวงจิ๋ ดิมก (2542 สัมภาษณ์) บอกว่า “ตั้งแต่เป็นละอ่อนมากะหันพ่อหลวงแก้ว พ่อหลวงหนานศรี พ่อหลวงจันทา พ่อหลวงเป้ง หมุ่นับซื้อกล่องข้าวไปขายเวียงปู้น เวลาไปก็จะฟันไม้ซางคาดเป็นแพเตรียมไว้ที่สบตำ บ้านกวางนี้ แล้วกะจ้างเขาหาบกล่องข้าวไปบ้านกวางไปใส่แพ แล้วล่องน้ำวังไปจนผดเวียงปู้น ขายตวยทางไปตั้งแต่บ้านหมาก บ้านแลง กะขายล่องไปจนถึงเวียงลำปางปู้นนะ” (ตั้งแต่เป็นเด็กมาก็เห็นพ่อหลวงแก้ว พ่อหลวงหนานศรี พ่อหลวงจันทา พ่อหลวงเป้ง พวกนี้รับซื้อกล่องข้าวไปขายในเมืองปู้น เวลาไปก็จะตัดไม้ซางผูกเป็นแพเตรียมไว้ที่ปากน้ำแม่ตำ บ้านกวางนี้ แล้วก็จ้างเขาหาบกล่องข้าวไปบ้านกวางไปบรรทุกแพ แล้วล่องแพตามแม่น้ำวังไปจนถึงเมืองลำปางปู้น ขายตามทางไปเริ่มตั้งแต่บ้านหมาก บ้านแลง ก็ขายล่องไปจนถึงเมืองลำปางปู้นนะ : ผู้วิจัย)

ทุกครอบครัวในยุคนี้ถึงแม้จะทุกข์ยากลำบากมากเพียงใด แต่ทุกคนก็ขยันขันแข็งช่วยกันทำกล่องข้าว ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทุกครอบครัวต่างถ่ายทอดฝึกหัดลูกหลานของตนทำกล่องข้าว จนเป็นการสร้างจิตสำนึกให้วัยรุ่น และวัยที่พร้อมจะมีครอบครัวให้ตระหนักถึงภาระหน้าที่ในสังคมแห่งนี้ ดังปรากฏถ้อยคำเตือนคนรุ่นนี้ว่า “ถ้าสุไปกล่องข้าวบ่าซ่างมีเมียกะเลี้ยงเมียบ่าคุ้ม มีผัวกะเลี้ยงผัวบ่าคุ้ม” หรือ “สุไปกล่องข้าวบ่าซ่าง บ่ามีผัวเาเป็นผัวเป็นเมีย” หรือ “ถ้าสุบ่าหัดไปกล่องข้าว สูกะกลั่นข้าวตาย” เป็นต้น

พ่อหลวงจิ๋ ดิมก ชาวบ้านไผ่ปงได้เล่าถึงชีวิตสมัยเป็นวัยรุ่น เมื่อ 60 ปีที่ผ่านมาว่าตนได้หัดสานกล่องข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ตอนที่ “ลงท่า” น้ำแม่ตำกับเพื่อนว่า “ไธ้สมัยตะกอนมันม่วนเหลือกว่านี้ เดือนสี่เดือนห้า ผักหวานมันบานดอก กะไปตวยสาว ชวนกันไป จ้อยกันในป่าปู้นอัน ๆ นะเก็บผักหวานกันจวบจนมชมแก่กันป่าปู้น ลางเทือกกะห่อข้าวไปตวยบ่าวตวยสาว แฟนไผ่แฟนมัน อย่าง

ว่านะ บำนันกับอนัน บำนันกับอนัน พ่อชายกะฟันไม้ข้างแบกไปหุไว้ เฮากะฟันตัดเป็นก้อมเป็นก้อม ลิน โปะ หื้อแม่หญิงหลิบเต็งออก แล้วกะเอาปิ่นกันแบก อย่างได้ 60 ท่อน จะนี้เฮาเอาสามสิบ สามสิบห้า หื้อเขาเหี้ย ชาว ชาวห้าอีกา แล้วหามมาบ้านแล้วเอามาไปกล่องข้าวกัน สมัยนั้นหมู่ทางใต้ เพิ่นกะไปกันที่ร่มเกล้าม่วงน้อย อย่างบ้านเฮาอยู่ทางเหนือกะร่มนี้ จูแม่คำ จูทำน้ำนี้ มาจุมกันนี้ ตะ ก่อนมันหังเอากันแท้นอ จุมกันเป็นหมู่ กินข้าวตอนแล้วกะกำตอกไฟตอกมันลงทำพุ้น สาณกล่องข้าว กันจุน้ำพุ้น อู้กันหลายอย่างหลายราย มีกะหมู่พ่อชาย หมู่บ่าวหนา หมู่สาวขายะยังเรื่อน ใหม่ ๆ เฮากะไปเผิกกับคนเผ่าที่เพิ่นลงทำน้ำนะ มันหลายคนไปยะหั้น เพิ่นทิงสอนว่า “นี่ยกนี้ อันนี่ยกอย่าง อี้” บิดคนหนึ่งมาแถม ลางเทื่อเฮาจะผิด “โอคิงยะปลุกบะ” เพิ่นกะสอนหื้อเฮา” (โอ้ สมัยก่อน สนุกกว่าเดี๋ยวนี้นะมาก พอเดือนมกรา-กุมภาพันธ์ ก็ไปเก็บผักหวานมันกำลังบานดอก ไปกับสาว ๆ ร้องจับ ลำนำเพลงหยอกล้อกันในป่าบางครั้งก็ห่อข้าวไปด้วย ไปกันเป็นคู่แฟนใครแฟนมัน ผู้ชายก็ตัดไม้ไผ่ ขางแบกมารวมไว้ตัดเป็นท่อน ๆ ผ่าเป็นซีกให้ผู้หญิงจักเอาเนื้อไม้ออกทิ้ง แล้วก็แบ่งปันกันได้อย่าง ได้ 60 ท่อนอย่างนี้เราเอาสามสิบสามสิบห้าให้ผู้หญิง ยี่สิบ ยี่สิบห้า แล้วหามมาบ้านเอามาสาณกล่องข้าว บ้านไผ่ปางสมัยก่อนนั้น ทางใต้หมู่บ้านเขาก็จะไปสาณกล่องข้าวได้ร่มมะม่วงน้อย ทางเหนือเขาจะไป สาณกันที่ทำน้ำแม่คำ แต่ก่อนมันเอากันจริงจังนี้ มารวมกันเป็นกลุ่ม ๆ พอกินข้าวกลางวันเสร็จก็ถือ ตอกของใครของมันลงไปทำน้ำ พุดคุยกันไปโดยมากเป็นพวกผู้ชายและพวกหนุ่ม พวกผู้หญิงนิยมทำ กันที่บ้าน ใหม่ ๆ เราก็ฝึกหัดกับคนเผ่าคนแก่ที่มาลงทำด้วยกันนั้นแหละ ไปกันหลายคนท่านก็ช่วย สอนให้แนะนำให้ บางทีเราทำผิดท่านก็บอกก็แก้ไขให้เรา : ผู้วิจัย)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่ายุคเดินเท้า - ล่องแพนี้วิถีชีวิตในชุมชนวนเวียนอยู่กับการยังชีพให้อยู่ รอดด้วยการ “ปลูกข้าวนา - ทำข้าวไร่ - ไปกล่องข้าว” ชุมชนกับการผลิตกล่องข้าว จึงมีความสัมพันธ์ กันและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในชุมชน ซึ่งคนส่วนใหญ่มีจิตสำนึกในคุณค่าแห่งการพึ่งพาตนเอง จากภูมิปัญญา จากน้ำพักน้ำแรงของตนเองให้พอ “มีกิน” มากกว่า “มีเงิน” และเป็นชุมชนที่มีความ ตระหนักและรู้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น ทรัพยากรไม้ไผ่ ว่าเป็นส่วนหนึ่ง ของชีวิต “ชุมชนกล่องข้าว” ตำบลเมืองมายแห่งนี้

ยุคทางรถลากไม้

ยุคทางรถลากไม้เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2510 เป็นยุคที่มีนายทุนในจังหวัดลำปางเข้ามาทำ สัมปทานป่าไม้รอบชุมชนตำบลเมืองมาย การทำไม้ในยุคนี้จะใช้รถบรรทุกลากไม้ซุงไปโรงเลื่อย ไม่ ใช้วิธีล่องซุงตามลำน้ำแม่วังอย่างในยุคก่อน ดังนั้นบริษัททำไม้จึงตัดทางสำหรับรถลากไม้เข้าสู่ป่า รอบ ๆ ชุมชนเพื่อขนไม้จากป่าออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม โดยทางรถลากไม้จะตัดมาทางสบปูลุ สบหลวง และบ้านวังกวาง ซึ่งมีแม่น้ำวังกั้นอยู่ระหว่างสบหลวงกับบ้านวังกวาง เส้นทางรถลากไม้

ดังกล่าวนี้ สามารถใช้ได้เฉพาะหน้าแล้ง คือประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคมเท่านั้น ในช่วงฤดูฝนรถลากไม้ไม่สามารถเข้าออกได้

ถึงแม้พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนตำบลเมืองมายมีทางรถลากไม้แต่คนในตำบลเมืองมายก็ยังเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบากเหมือนยุคเดินเท้า-ล่องแพ เพราะว่าทางรถลากไม้ไม่ได้ตัดเข้าชุมชนหมู่บ้านแต่ตัดเข้าสู่ป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านไผ่ปลง บ้านไผ่พะ และแม่เบ็นก็พออาศัยเส้นทางรถลากไม้จากสบหลวงไปสู่ถนนลำปางแจ้ห่ม เพื่อขึ้นรถโดยสารเข้าไปในตัวเมืองลำปางได้บ้าง ส่วนชาวบ้านนางาม บ้านนาใหม่ ก็ยังคงใช้วิธีเดินเท้าจากหมู่บ้านข้ามภูเขาตรงดอยง่ามจันและทะลุถึงบ้านม่วงแล้วออกสู่ถนนสายลำปางแจ้ห่ม

นายเย็น ลาภมาก (2542 : สัมภาษณ์) ได้เล่าถึงการเดินทางติดต่อภายนอกของคนในยุคนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า “ตอนมีทางรถลากไม้นี้ก็บ่ใช้ว่าเราจะเข้าออกไปไหนมาไหนสะดวกหนา อู้ก็อยู่เตอะบ้านเฮานี้ อู้จักหนทางรถหรือว่ามีทางรถเข้าได้นี้หนา เพิ่งจะมีมาแม่ลูนทางไปแจ้ห่มซ้ำร้าย เพิ่งมีตอน 2518 สมัยศึกฤทธิ์ สมัยเงินผัน อย่างทางรถลากไม้ที่ว่านี้ใช้ได้ค่าหน้าแล้ง ประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคมเท่านั้นนะ มันบ่ใช้ตัดผ่านบ้านหนา อย่างดึกะผ่านทุ่งผ่านนาเฮาก็พอใช้ลื้อไปได้ อย่างจะไปขึ้นรถยนต์ไปเวียงเฮาก็ไปทางนี้ไปถึงวังกวาง ข้ามน้ำวังไปทางสบห้วยหลวงตวยทางรถลากไม้ไปหาหนทางรถยนต์ไปเวียง นี้เฉพาะหน้าแล้งหนา ถ้าเป็นหน้าฝนนี้ลำบากครับ อย่างจะข้ามแม่น้ำวังนี้จำเป็นต้องแปลงแพต่อแพพากันถ่อแพข้ามน้ำแม่วังไปเหมาก่อนหนา” (ตอนมีทางรถลากไม้นี้ก็บ่ใช้ว่าเราจะเข้าออกไปไหนมาไหนสะดวกนะ พุคก็พุคเถอะบ้านเรานี้ อู้จักถนน มีถนนทางรถเข้าได้นี้ เพิ่งจะมีภายหลัง ยิ่งถนนไปแจ้ห่มยิ่งแย่ เพิ่งมีตอน 2518 สมัยศึกฤทธิ์ สมัยเงินผัน อย่างทางรถลากไม้ที่ว่านี้ใช้ได้เฉพาะฤดูแล้งประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคมเท่านั้นนะ มันไม่ได้ตัดผ่านหมู่บ้าน อย่างดึกะแค่ผ่านทุ่งนา เราก็อใช้เกวียนไปได้ อย่างจะไปขึ้นรถยนต์ไปในเมืองเราก้ไปทางนี้ ไปถึงบ้านวังกวางก็ข้ามน้ำวังไป สบห้วยหลวงไปตามทางรถลากไม้ไปทะลุทางรถไปเมือง นี้พุคเฉพาะหน้าแล้งนะ ถ้าเป็นหน้าฝนนี้ลำบากครับ อย่างจะข้ามน้ำวัง ก็จำเป็นต้องต่อแพถ่อข้ามไปอีกทีหนึ่งนะ : ผู้วิจัย)

ยุคนี้คนในชุมชนยังผลิตถ่อซำกันอยู่ทุกครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงใกล้เทศกาลต่าง ๆ จะผลิตกันมาก เช่น เทศกาล “ทานก้วยสลาก” “ยี่เป็ง” “ตั้งธรรมหลวง” จนถึง “ปีใหม่ (สงกรานต์)” เมื่อसानถ่อซำได้มากพอแล้วบางคนก็หาบไปแลกข้าวสารที่แจ้ห่ม บางคนก็แลกข้าวสารกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้าน ซึ่งไม่ต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก คนรับซื้อถ่อซำในหมู่บ้านยุคนี้มีมากขึ้น แถบชุมชนริมน้ำวังตรงสบหลวง (สบห้วยหลวง) บ้านวังกวางมีพ่อค้านำข้าวสารและสิ่งของมาขาย ทำให้ชาวบ้านเดินทางมาซื้อข้าวสารและสิ่งของที่สบหลวง วังกวาง กันมากขึ้น นอกจากนี้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านนำข้าวสารมาขายในหมู่บ้านและรับแลกถ่อซำกับข้าวสารในหมู่บ้านกันมากขึ้น

ชีวิตผู้คนตำบลเมืองมายในยุคนี้อย่างไม่แตกต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนักชาวบ้านลำบากน้อยลงสามารถติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยนข่าวสารกับชุมชนริมแม่น้ำวัง คือบ้านวังกวางและสบห้วยหลวง ซึ่งอยู่ไม่ไกลชุมชนนัก นอกจากนี้ยังมีคนนำข่าวสารมาขายถึงในหมู่บ้าน การดำเนินวิถีชีวิตจึงเปลี่ยนแปลงไปบ้างเล็กน้อยตามสภาพสังคมยุคนี้แต่สิ่งหนึ่งที่สังคมแห่งนี้เหมือนเดิมไม่เปลี่ยนแปลงก็คือยังคงความเป็น “ชุมชนผลิตถั่วข้าว”

ยุคสร้างเขื่อน-สร้างทางสู่หมู่บ้าน

ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2529 ยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ เส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ทางแม่น้ำวังออกสู่ทางรถยนต์ที่สบห้วยหลวงถูกตัดขาดทำให้ต้องสร้างทางจากบ้านสบมายเข้าสู่หมู่บ้านไผ่ปาง ทางสายนี้จึงเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอกสายแรกที่รถยนต์สามารถเข้าออกหมู่บ้านได้

กรมชลประทานเริ่มดำเนินการโครงการก่อสร้างชลประทานกักเก็บน้ำในปี พ.ศ. 2508 เริ่มก่อสร้างตัวเขื่อนใน พ.ศ. 2511 สร้างเขื่อนเสร็จและสามารถเก็บน้ำได้ในปี พ.ศ. 2515 พื้นที่ตำบลเมืองมายริมฝั่งน้ำแม่วังถูกน้ำท่วม บ้านวังกวางต้องอพยพไปอยู่นิคมกักเก็บน้ำ บ้านสบห้วยหลวงซึ่งเป็นแหล่งค้าขาย และเส้นทางสำคัญที่คนในชุมชนใช้เดินทางติดต่อทางรถยนต์สายลำปางแจ้ห่ม ก็ถูกน้ำท่วม ดังนั้นในปี 2515 กรมชลประทานจึงต้องสร้างทางจากบ้านสบมายไปบ้านไผ่ปางเป็นระยะทาง 12 กิโลเมตร ตามข้อเรียกร้องของประชาชนตำบลเมืองมาย และในปี 2518 ซึ่งเป็นสมัย “เงินผัน” ตำบลเมืองมายได้งบประมาณสร้างถนนดินจากบ้านไผ่แพะไปแจ้ห่มเป็นระยะทางยาวประมาณ 16 กิโลเมตร หลังจากที่มีถนนสองสายนี้แล้ว ชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนเริ่มเปลี่ยนแปลงไป

ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏชัดเจนคือการติดต่อแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลกับสังคมภายนอกมีมากขึ้น สะดวกรวดเร็วขึ้น ในยุคนี้นักในชุมชนเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น หอม กระเทียม ถั่วลิสง นอกจากนี้เริ่มมีพ่อค้าจากต่างถิ่นเข้ามารับซื้อผลผลิตเช่น หอม กระเทียม ถั่วลิสงและของป่า

ในยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายทั้ง 5 หมู่บ้าน ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ นอกจากมีโรงเรียนเพิ่มขึ้นอีก 2 แห่งเท่านั้น คือ โรงเรียนบ้านนางาม และโรงเรียนบ้านแม่เบิน ทำให้ตำบลเมืองมายมีโรงเรียนครบทุกพื้นที่ แต่กว่าจะมีโรงเรียนครบทุกพื้นที่ชาวบ้านต้องรอจนถึง พ.ศ. 2520 ซึ่งเป็นปีที่ตั้งโรงเรียนบ้านแม่เบินนั่นเอง การทำสัมปทานป่าไม้ในเขตตำบลเมืองมายก็ยังดำเนินอยู่เช่นเดิมและใน พ.ศ. 2518 ทางกรมได้ประกาศเขตป่าสงวนแห่งชาติแม่คำ แม่มาย ครอบคลุมพื้นที่ตำบลเมืองมาย

ยุคนี้คนในตำบลเมืองมายยังคงผลิตถั่วข้าวขายกันทุกครอบครัว คนในหมู่บ้านเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อถั่วข้าวไปขายในเมืองลำปางและจังหวัดใกล้เคียงกันมากขึ้น โดยใช้รถจักรยานบรรทุกถั่วข้าวไปขายบ้าง อาศัยรถยนต์โดยสารบ้าง แต่ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนใน

ชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง เพราะว่าสามารถหารายได้จากการปลูกหอม ปลูกกระเทียม และขายของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนในชุมชนเริ่มเกิดกระแสสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่ภายนอก จึงทำให้คนประกอบอาชีพสานกลองข้าวน้อยลง

ในขณะที่คนในชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง ทางโรงเรียนกลับให้ความสนใจในการผลิตกลองข้าวของชุมชน กล่าวคือในปี 2529 อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม คือ นายประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ได้จัดกิจกรรมการเรียนให้นักเรียนชั้นประถมตอนปลายฝึกหัดสานกลองข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน และมอบหมายให้ อาจารย์สุปราณี เกื้อหนู รับผิดชอบการเรียนการสอนสานกลองข้าว นอกจากนี้โรงเรียนยังได้พานักเรียนที่สานกลองข้าวเป็นไปแสดงสาธิตการสานกลองข้าวในงานนิทรรศการของสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดลำปาง ที่โรงเรียนบ้านปงสนุก อำเภอเมือง จังหวัดลำปางอีกด้วย

นางวิไล บุญยืน (2542: สัมภาษณ์) ได้เล่าว่า ตนเองและเพื่อนอีก 3 คน เป็นตัวแทนของโรงเรียนไปแสดงสาธิตการสานกลองข้าวดังกล่าว ยังประทับใจเหตุการณ์ครั้งที่เป็นนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งาม และได้เล่าตอนหนึ่งว่า “ตอนหมู่เจ้าอยู่ ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ เป็นเพื่อนนักเรียนหัดไปกลองข้าวกับคนเฒ่า ยังจำได้อยู่หนาตอนที่ไปพาไปไปกลองข้าวที่เวียง โรงเรียนบ้านปงสนุกนั้นหนา ไปกัน 4 คนกับเพื่อนมี ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี ลากเกิด (บุญยืน) แล้วครูประดิษฐ์นี้เป็นดีแท้ ๆ เลยเจ้า ชาวบ้านกะอีก นักเรียนกะอีก ตอนเป็นย้ายไปนักเรียนให้กันกลุ่มหมู่เจ้ากะให้ พอถึงปีใหม่ ชาวบ้านพากันไปดำหัวทั้งหมดบ้านเลย” (ตอนที่พวกเราเรียนอยู่ชั้น ป.6 สมัยครูประดิษฐ์ เสาร์พันคำ ครูให้นักเรียนไปฝึกสานกลองข้าวกับคนเฒ่าคนแก่ ยังจำได้อยู่เลยตอนที่ครูพาไปแสดงสานกลองข้าวที่โรงเรียนปงสนุกที่ในเมืองลำปาง พวกเราไปกัน 4 คนกับเพื่อนคือ ศรีมูล หมอยา เสาร์ เกิดผล ปราณี ลากเกิด ครูประดิษฐ์นี้ท่านเป็นคนดีมากชาวบ้านและนักเรียนรักมาก ตอนที่ท่านย้ายไปนักเรียนร้องไห้กันทุกคน พวกเราก็ร้องไห้ พอถึงสงกรานต์ ชาวบ้านพากันไปดำหัวครูประดิษฐ์กันทั้งหมู่บ้านเลย : ผู้วิจัย)

พอสรุปได้ว่ายุคนี้ชีวิตผู้คนในชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไป เพราะมีถนนสู่หมู่บ้าน มีความสะดวกสบายกว่ายุคก่อน ๆ ชาวบ้านเริ่มสนใจการผลิตกลองข้าวน้อยลงแต่โรงเรียนกลับให้ความสนใจการผลิตกลองข้าวซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้น “การนำกระบวนการเรียนรู้ผลิตกลองข้าวเข้าสู่โรงเรียน”

ยุคทางรถขาว-รถแดง

ยุคทางรถขาว-รถแดง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2536 ยุคนี้มีขบวนการนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้สักในป่ารอบ ๆ ชุมชน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มรถขาวและกลุ่มรถแดง “รถขาว” และ “รถแดง” คือ รถมอเตอร์ไซด์ขาว รถมอเตอร์ไซด์แดงสำหรับใช้ชนไม้เถื่อน ในป่าจึงมีทางลัดลงสำหรับรถขาว-รถแดงเหล่านี้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้และชนไม้เถื่อน สู่ “ตลาดไม้เถื่อน” ยุคนี้นับเป็นยุค

“กล่องข้าวเสื่อมความนิยม” การผลิตกล่องข้าวในชุมชนถึงจุด **“ตกต่ำที่สุด”** คนในชุมชนเลิกทำกล่องข้าวแล้วหันไปรับจ้างนายทุนไม้เถื่อน เพราะว่าได้เงินค่าจ้างสูงกว่าการทำกล่องข้าวขาย

ในยุคนี้ชาวบ้านทั้งชายทั้งหญิงไปรับจ้างตัดไม้แบกไม้ในป่า ผู้ชายจะทำหน้าที่ตัดไม้ เลื่อยไม้ โดยใช้เลื่อยวงเดือนหรือ **“ค้ำโกรก”** และเลื่อยยนต์ ส่วนผู้หญิงก็จะทำหน้าที่แบกขนไม้โดยใช้หมอนใบเล็ก ๆ รองบ่า จนเกิดมีสำนวนเรียกการรับจ้างแบกไม้ของผู้หญิงกลุ่มนี้ว่า **“ทำงานแบกหมอน”** ยุคนี้จะได้ยินเสียงเลื่อยยนต์ดังก้องป่าเป็นระยะ ๆ จนชาวบ้านเรียกเลื่อยชนิดนี้ตามเสียงดังของมันว่า **“เลื่อยโอโอ”** ตำบลเมืองมายยุคนี้มีไฟฟ้าใช้แล้ว 4 หมู่บ้าน คือ บ้านไผ่ปง บ้านไผ่พะเยะ บ้านนางาม และบ้านนาไหม้ ส่วนบ้านแม่เบินไฟฟ้ายังไม่มี

ชาวบ้านที่ **“ทำงานแบกหมอน”** และ **“ทำงานในป่า”** ตัดเลื่อยไม้ในป่าวันหนึ่งจะมีรายได้คนละประมาณ 300 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่สูงมาก และเป็นรายได้ที่คนในชุมชนไม่เคยได้มากเช่นนี้มาก่อนเลย เกือบทุกครอบครัวจึงเลิกอาชีพอื่นแล้วหันมารับจ้างตัดเลื่อยไม้ และแบกขนไม้ในป่าส่วนการสานกล่องข้าว ซึ่งเคยเป็นอาชีพเสริมของทุกครัวเรือนนั้นก็เลิกทำกัน คงเหลือแต่คนเฒ่าคนแก่เท่านั้นที่ยังสานกล่องข้าวอยู่ รายได้จากการสานกล่องข้าวยุคนี้นับว่าเป็นรายได้้น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับการทำงานในป่า กล่องข้าวใบหนึ่งจะมีราคา 6 บาท วันหนึ่งสานได้เพียง 2 ใบ 3 ใบ เท่านั้น ผู้ปกครองนักเรียนส่วนใหญ่ไปรับจ้างในป่าดังกล่าวมีรายได้ดีจึงทำให้เด็กนักเรียนได้รับเงินค่าขนมจากพ่อแม่ และพกเงินไปโรงเรียนกันทุกคน จนมีคำพูดล้อเล่นในหมู่ครูกันว่า ยุคนี้เป็นยุค **“นักเรียนรวย-ครูจน”** นอกจากชาวบ้านจะมีรายได้จากการรับจ้างทำงานในป่าแล้ว ในปลายยุคนี้บางคนที่มีเงินทุนก็จะลงทุนซื้อช้างไว้ชักลากไม้ท่อนเพื่อปลูกบ้านไม้สักเถื่อน ไว้ขายให้แก่ขายทุนไม้เถื่อนต่างถิ่นสร้างรายได้ให้อีกทางหนึ่ง ช่วงนี้ในตำบลเมืองมายมีช้างร่วม 100 ตัว

การทำสัมปทานไม้ในป่าพื้นที่ตำบลเมืองมาย ได้สิ้นสุดลงเมื่อรัฐบาลได้ประกาศยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศ ในปีพ.ศ. 2532 ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะประกาศ **“ปิดป่า”** ยกเลิกสัมปทานไม้ทั่วประเทศแล้วก็ตามแต่ขบวนการลักลอบทำไม้เถื่อนในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ยังคงมีอยู่ต่อมาอีกหลายปีเมื่อทางการได้เข้มงวดปราบปรามการทำไม้เถื่อนอย่างจริงจังขบวนการ **“รถขาว-รถแดง”** ก็สิ้นสุดลงในปี พ.ศ. 2536

ถึงแม้ว่ายุคนี้ **“กล่องข้าวเสื่อมความนิยม”** เป็นยุคที่การผลิตกล่องข้าวในชุมชน **“ตกต่ำ”** ถึงขีดสุดแล้วก็ตาม แต่ปรากฏว่าในโรงเรียนบ้านไผ่งามยังคงการจัดกิจกรรมการเรียนรู้เรื่องกล่องข้าว และได้รับการส่งเสริมเอาจริงเอาจังมากที่สุด หลังจากทีอาจารย์ประดิษฐ์ เสาร์พันคำ อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งามได้เริ่มไว้ในยุคก่อนนี้ มาถึงยุคนี้อาจารย์ใหญ่คนต่อมาคือ อาจารย์เสถียร ลีลาศ ได้ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้การผลิตกล่องข้าวขึ้นในโรงเรียนอย่างเป็นทางการและส่งเสริมอย่างต่อเนื่องมากกว่ายุคใด ๆ เพราะตลอดระยะเวลาที่ดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ ในโรงเรียนบ้านไผ่งาม

(2530-2535) ได้ให้นักเรียนชั้น ป.5 และ ป.6 เรียนสานกล่อ่งข้าวกับคนแก่คนเฒ่าในหมู่บ้าน ต่อมา ระหว่างปี พ.ศ. 2532-2534 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา เป็นผู้สอนงานสานกล่อ่งข้าวใน วิชาการงานพื้นฐานอาชีพ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 โดยจ้างชาวบ้านมาเป็นวิทยากรตามนโยบาย “โครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอก” นอกจากนี้แล้วโรงเรียนยังได้พานักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ไป แสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวในงานนิทรรศการผลงานนักเรียน ของจังหวัดลำปางที่โรงเรียนเขลางค์ นคร ประมาณปี พ.ศ. 2532 อีกด้วย สมพร จำเดิม (สัสด) ปัจจุบันอายุ 23 ปี ชาวบ้านไผ่พะ เป็น คนหนึ่งที่ได้เรียนสานกล่อ่งข้าวในโรงเรียนสมัยอาจารย์ เสถียร ลีลาศ เป็นอาจารย์ใหญ่ บอกว่าตน ประทับใจและเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ดีมาก และรู้สึกดีใจที่ตนได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนโรงเรียน ร่วมกับเพื่อนอีก 3 คน ไปแสดงสาธิตการทำกล่อ่งข้าวที่โรงเรียนเขลางค์นคร “ม่วนเจ้าตอนเฮียนไป กล่อ่งข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอาไม้ในป่าชำม่วน พวกกันไปเป็นหมู่บางพ่อผะลาดตกคอยม่วนกันให้ กันส้าว ๆ ครูเป็นสั่งหื้อไปตัดไม้ในป่าเฮากะไป มันอยากได้กะแนนนะ ตอนไปแสดงที่โรงเรียน เขลางค์ กะครูสมนึกกะพาไปมี 4 คน มีเจ้าคน แล้วกะ นภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อนหวาน เมื่อลูนมาอาจารย์ใหญ่เป็นกะจ้างพ่อภารโรงมาสอนด้วย ชื่อ พ่อหลวงคำ ดีมาก คนบ้านปง และกะ คนเฒ่าบ้านพะนี้แหลมคน ชื่อพ่อหลวงมอย เป็กษา” (2542:สัมภาษณ์) (สนุก กะตอนที่เรียนสานกล่อ่งข้าวที่โรงเรียน ตอนไปเอาไม้ในป่ายังสนุก พวกกันไปเป็นกลุ่มบางคนก็ พลาด ตกภูเขาสนุกกันใหญ่ โห่ร้องดังลั่น ครูท่านสั่งให้เราไปตัดไม้ในป่าเราก็ไปกันมันอยากได้ กะแนนนะ ตอนไปแสดง (สานกล่อ่งข้าว) ที่โรงเรียนเขลางค์ ก็ครูสมนึก นี่แหละพาไปมี 4 คน มี จันแล้วก็นภาพรรณ อำพาง จันคำ หมอยา (วงษา) สว่าง อ่อนหวาน ตอนหลังมาอาจารย์ใหญ่ท่าน ก็จ้างพ่อภารโรงมาสอนด้วย ชื่อพ่อหลวงคำ ดีมาก คนบ้านปง และกะคนเฒ่าบ้านพะนี้อีกคนชื่อพ่อ หลวงมอย เป็กษา : ผู้วิจัย)

ต่อมาสมัยอาจารย์สวาท เกษณา เป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ก็ยังดำเนินกิจกรรม ให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่อ่งข้าวสืบเนื่องต่อมาเป็นลำดับ จนสิ้นสุดยุคทางรถขาว - รถแดง

ในยุคนี้นอกจากทางโรงเรียนบ้านไผ่งามจะให้ความสำคัญกับกล่อ่งข้าวและจัดกิจกรรมการ เรียนรู้เรื่องกล่อ่งข้าวแล้ว โรงเรียนยังมีกิจกรรมอื่นที่เกี่ยวกับกล่อ่งข้าวและมีหน่วยงานอื่นเข้ามาเกี่ยว ข้องกับกิจกรรมการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนด้วย เช่น โรงเรียนบ้านไผ่งามนำกล่อ่งข้าวที่เป็นผลงาน ของคนในชุมชนไปตกแต่งเป็นกระถางรด รวมงานเทศกาลลอยกระทงของอำเภอแจ้ห่ม นำกล่อ่งข้าว ไปใช้เป็นของฝากของที่ระลึกในนามของโรงเรียน ใน พ.ศ. 2530 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครู ลำปาง (ขณะนั้น) ได้เชิญชาวบ้านไปแสดงสาธิตการสานกล่อ่งข้าวในงานหลวงเวียงสะกอน ที่วัด พระแก้วดอนเต้า และในเดือนมีนาคม 2536 ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูลำปาง สำนักงานคณะ กรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและโรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้ร่วมกันจัดงาน “อวดจักสานเมืองมาย” ขึ้น

โดยให้ชาวบ้านนำเครื่องจักสานที่มีอยู่ทั้งเก่าทั้งใหม่มาประกวดฝีมือ และมอบรางวัลให้ จากกิจกรรมเหล่านี้เริ่มทำให้คนในชุมชนตระหนักในคุณค่า และความภูมิใจผลงานการทำกล่อ่งข้าวขึ้นมาได้พอสมควร โดยเฉพาะในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่และผู้ผลิตกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอเกิดความภูมิใจ ยินดีที่มีคนให้ความสำคัญ ให้ความสนใจกิจกรรมของตน

ในปลายยุคทางรชยาว-รชแดง **ครูสมพงษ์ ชลัย** อาจารย์โรงเรียนบ้านไผ่งาม ซึ่งได้สนใจงานกล่อ่งข้าวมาโดยตลอด และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มชาวบ้าน ผู้ผลิตกล่อ่งข้าวในชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นผู้รับซื้อกล่อ่งข้าวจากชุมชนไปขายเริ่มพบว่าจำนวนคนทำกล่อ่งข้าวมีน้อยลง จึงคิดหาวิธีให้คนมีฝีมือหันมาทำกล่อ่งข้าวกันมากขึ้น เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตมากขึ้น ดังนั้นจึงขึ้นราคารับซื้อกล่อ่งข้าวจากใบละ 6-10 บาท เป็นราคาใบละ 20-30 บาท เพื่อกระตุ้นให้มีการผลิตกันมากขึ้น โดยเฉพาะกล่อ่งข้าวฝีมือของนายคำ ดีมาก นายจี้ ดีมาก นายนวล ดีมาก นายคำอ้าย ยนต์วงศ์ จะให้ราคาสูงมาก แต่การทำเช่นนี้ก็ได้ทำให้คนอื่น ๆ ในชุมชนพัฒนาฝีมือและหันมาทำกล่อ่งข้าวกันเลย กลับทำให้คนที่ซื้อกล่อ่งข้าวไปใช้ต้องจ่ายเงินเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มครูในโรงเรียนต่าง ต่อว่าต่อขานครูสมพงษ์ ที่ทำให้ราคาซื้อขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านสูงขึ้นกว่าเดิม ยุคนี้คนรับซื้อกล่อ่งข้าวในหมู่บ้านยังคงมีอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก

จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคทางรชยาว-รชแดง เป็นยุคแห่งการทำลายทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ตำบลเมืองมาย ให้สูญสิ้นลงในเวลาอันรวดเร็วและส่งผลให้คนในชุมชน “ละทิ้ง” อาชีพสานกล่อ่งข้าว จนทำให้กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนสู่จุดต่ำสุด แต่ชุมชนผลิตกล่อ่งข้าว ตำบลเมืองมายก็ยังนับว่า “โชคดี” ที่ผู้บริหารโรงเรียนบ้านไผ่งามในยุคนี้มีวิสัยทัศน์และมีบทบาทต่อการผลิตกล่อ่งข้าวของชุมชนโดยนำกระบวนการเรียนรู้เรื่องกล่อ่งข้าว เข้าสู่โรงเรียน ทำให้เด็กรุ่นหลังได้มีโอกาสสืบทอดการผลิตกล่อ่งข้าวไว้ไม่ขาดตอน

ยุคทางโยธา-ทางหลวง

ยุคทางโยธา-ทางหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน (2542) ยุคนี้เส้นทางการติดต่อระหว่างหมู่บ้านในตำบลเมืองมายมีความสะดวกขึ้นเพราะกรมโยธาธิการได้สร้างถนนดินลูกรังเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านไผ่ปงกับบ้านนางาม นอกจากนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างถนนลาดยางระหว่างบ้านแลง-แจ้ห่ม ผ่านบ้านไผ่ปงและบ้านไผ่พะ หากการก่อสร้างแล้วเสร็จ เส้นทางนี้จะทำให้การคมนาคมระหว่างตำบลเมืองมายกับอำเภอแจ้ห่ม และตำบลเมืองมายกับตัวเมืองลำปาง มีความสะดวกขึ้น และทำให้สภาพความเป็นชุมชนกันดารห่างไกลเส้นทางคมนาคมหมดไป

เมื่อหมดยุคทางรชยาว-รชแดง และขบวนการนายทุนไม้เถื่อนยุติลง ทางกรมมาตรการป้องกันป่าเข้มนวดขึ้น ชาวบ้านไม่สามารถตัดไม้หวงห้ามในป่าได้อีกแล้ว ช่วงนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ประสบปัญหาการประกอบอาชีพในชุมชนลำบากขึ้น จึงหันมาตัดไม้ไผ่ซึ่งไม่ใช่ไม้หวงห้ามแทน เพื่อ

นำไปขายโรงงานทำตะเกียบและไม้ก้านธูป โดยมีคนในหมู่บ้านไผ่ปลง หมู่บ้านไผ่พะเยา หลายคนที่มีรถปิกอัพเป็นรถกลางรับซื้อไม้ไผ่จากเพื่อนบ้านหรือจ้างเพื่อนบ้านตัดไม้ไผ่ ราคาไม้ดละ 15 บาท (ท่อนยาว 2 เมตร ประมาณไม้ดละ 10 ท่อน) ต่อมามีคนตั้งโรงงานตัดไม้โดยใช้เครื่องตัดไม้ไฟฟ้าขึ้นในหมู่บ้าน เพื่อตัดไม้ไผ่ให้เป็นท่อนขนาดยาว 25-30 เซนติเมตร แล้วผ่าครึ่งบรรจุกระสอบส่งไปขายต่อที่โรงงานในอำเภอเมืองลำปาง ส่วนใหญ่พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านจะตั้งราคารับซื้อกิโลกรัมละ 1 บาทถึง 1.50 บาท ในยุคนี้จึงมีคนนำเครื่องตัดไม้ไผ่มาใช้กันมากขึ้น

จากการที่ชาวบ้านพากันตัดไม้ไผ่ขายกันมากเช่นนี้ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านไผ่ปลง กับชาวบ้านไผ่พะเยาขึ้น เพราะชาวบ้านไผ่ปลงเข้าไปตัดไม้ไผ่ในป่าพื้นที่หมู่บ้านไผ่พะเยา ชาวบ้านไผ่พะเยาเกิดความไม่พอใจจึงรวมตัวกันเข้าปิดล้อมชาวบ้านไผ่ปลงที่กำลังตัดไม้ไผ่อยู่บนดอย ชาวบ้านไผ่พะเยาได้ทำลายกองไม้ไผ่ที่อยู่ริมทาง ยิงปืนขับไล่ เผาห่อข้าวเครื่องมือและกองไม้ไผ่ทิ้ง เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นในปี 2537 ได้ตอกย้ำความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านสองหมู่บ้านนี้ให้รุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม ภายหลังผู้ใหญ่บ้านและกำนันของสองหมู่บ้านได้ไกล่เกลี่ยทำความเข้าใจจากกรณีข้อพิพาทดังกล่าวให้กลับคืนเป็นปกติแล้ว

ภายหลังการตัดไม้ไผ่ขายสร้างรายได้ไม่คุ้มค่าแรงงานและเวลาเพราะราคาถูกลงเนื่องจากมีคนทำกันมากจึงถูกนายทุนกดราคาและนายทุนบางรายค้างค่าจ่ายเงินให้ชาวบ้าน ประกอบกับการตัดไม้และขนไม้มาบรรทุกรถเริ่มมีความลำบากขึ้น เพราะไม้ไผ่ข้างทางหมดแล้ว และหายากขึ้น ไม้ที่ใช้ได้ต้องเป็นไม้แก่ ขนาดอายุ 2 ปีขึ้นไป จึงทำให้การตัดไม้ขายไม่คุ้มค่าแรงในที่สุดก็เลิกกันไป ปัจจุบันมีคนทำอาชีพนี้เพียงเล็กน้อยประมาณหมู่บ้านละ 1-3 ราย เหลือโรงงานตัดและแปรรูปไม้ไผ่ที่บ้านไผ่ปลงอยู่ 2 โรง ที่บ้านไผ่พะเยา 1 โรง ทั้ง 3 โรงนี้จะแปรรูปไม้ไผ่ส่งโรงงานประมาณ สัปดาห์ละ 1 เทียบรถบรรทุกเล็ก

ในต้นปี พ.ศ. 2541 ได้มีพ่อค้าจากในเมืองมาติดต่อให้คนในชุมชนเผ่าถ่านไม้ไผ่ขายคนในหมู่บ้านไผ่ปลงกลุ่มหนึ่งจึงได้นำเศษข้อไม้ไผ่ที่เหลือทิ้งจากการตัดทำไม้ตะเกียบนั้นมาเผาในถังน้ำมันเก่าขนาด 200 ลิตร ทำถ่านขายให้แก่รายทุนในอำเภอเมือง ชาวบ้านคนอื่น ๆ เห็นว่าเป็นการสร้างรายได้ที่ง่าย จึงพากันเอาอย่างตาม ๆ กันไปทั่วทั้งตำบล โดยพ่อค้ารับซื้อถ่านราคากิโลกรัมละ 1 บาท ทำรายได้ให้ชาวบ้านประมาณคนละ 150 บาท ต่อวัน

ในช่วงเดือน กรกฎาคม สิงหาคม 2541 ชาวบ้านพากันเผาถ่านไม้ไผ่กันมากขึ้น เพราะเป็นช่วงที่หลายครอบครัวไม่มีข้าวบริโภค ผลผลิตข้าวที่เก็บไว้ในยุ้งหมดแล้วจึงพากันเผาถ่านขายหาเงินซื้อข้าวสาร แรก ๆ ชาวบ้านก็ใช้เศษไม้ไผ่ ข้อไม้ไผ่ที่เหลือใช้มาเผาทำถ่าน แต่การทำเช่นนี้ได้ปริมาณถ่านน้อย ไม่ทันความต้องการจึงพากันโค่นกอไผ่ใส่ถังแล้วเผาในป่าเอาน้ำดับเก็บถ่านไปขาย

ต่อมาเห็นว่าวิธีนี้ยังได้ไม่มากพอ บางคนจึงเอาน้ำมันโซล่าสดกอไผ่จุดไฟเผาทั้งกอไฟลามกินบริเวณกว้างเมื่อไฟดับก็เก็บถ่านไปขายโดยเฉลี่ยแล้วนายทุนจะรับซื้อถ่านวันละ 600 กิโลกรัม

จากการเผาถ่านด้วยวิธีดังกล่าวนี้ได้สร้างความวิตกกังวลให้กลุ่มอาชีพอื่นที่อาศัยไม้ไผ่เป็นวัตถุดิบ เช่น กลุ่มหาหน่อไม้ กลุ่มทำกลองข้าว เพราะวิธีเผาดังกล่าวจะทำให้ไม้ไผ่หมดป่าในเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นจึงได้เข้ามาขอร้องให้นายเขิน ลาภมาก อดีตกำนันตำบลเมืองมายและปัจจุบันเป็นประธานสภาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมายให้ช่วยห้ามปรามกลุ่มเผาด่าน ทางกลุ่มเผาด่านก็ขอความเห็นใจว่าพวกตนไม่มีรายได้ทางอื่นเพราะเป็นช่วงกำลัง “กลั่นข้าว” ไม่มีข้าวกิน ในที่สุดประมาณปลายเดือนสิงหาคม 2541 สภาองค์การบริหารส่วนตำบลเมืองมาย ได้เชิญผู้เกี่ยวข้องทั้งตำรวจ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เข้าประชุมด้วยและลงมติเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ ห้ามเผาด่านไม้ไผ่ด้วยวิธีดังกล่าว

การใช้ไม้ไผ่เผาด่านและทำตะเกียบดังกล่าวข้างต้น มีผลกระทบต่อกลุ่มผู้ประกอบการอาชีพสานกลองข้าวมากพอสมควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลกระทบจากกลุ่มเผาด่านที่เผากอไผ่ทั้งกอ เพราะทำให้ไม่มีไม้ไผ่เหลือทำกลองข้าวเลยต้องไปหาในป่าลึก ส่วนกลุ่มทำตะเกียบนั้น ไม่มีผลกระทบต่อกลุ่มทำกลองข้าวโดยตรงในระยะนี้ เพราะการใช้ไม้ไผ่ของกลุ่มทำตะเกียบ จะใช้ไม้ไผ่แก่อายุ 2 ปี ขึ้นไป แต่กลุ่มทำกลองข้าวใช้ไม้ไผ่อายุไม่เกิน 1 ปี แต่ในระยะยาวแล้วการบริโภคไม้ไผ่ในชุมชนตำบลเมืองมาย เช่นที่เป็นอยู่นี้คงสร้างผลเสียต่อระบบนิเวศ และจำนวนไม้ไผ่ในพื้นที่นั้นลดลงและสูญพันธุ์ได้ในที่สุด ถ้าหากขาดการวางแผนควบคุมจัดการใช้ทรัพยากรไม้ไผ่ที่เหมาะสม

กลุ่มบริโภคไม้ไผ่ในเขตพื้นที่ตำบลเมืองมาย นอกจากกลุ่มทำตะเกียบและกลุ่มเผาด่านแล้วยังมีอีกกลุ่มหนึ่งคือ “ช่าง” ช่างเลี้ยงที่ชาวบ้านซื้อมาใช้ในการรับจ้างนายทุน “ไม้เถื่อน” ในยุคก่อนและปัจจุบันนี้ยังเหลืออยู่ประมาณ 20-30 ตัว ช่างเป็นตัวการที่กระทบต่อกลุ่มสานกลองข้าวโดยตรง เพราะ “ช่างมันหักกินไม้ช่างอย่างไม้ช่างหนุ่ม ๆ ออกมาช่างมันหักเหี้ยหมดเจ้า ถ้าเขาจะไปฟันไม้ช่างมาแปดดอก ต้องไปเสาะไกล ๆ ที่ช่างมันบ่าไป อย่างบ้านนาไผ่นี้นี้ช่างมีเป็น 10 กว่าตัว หมู่เผาด่านกับช่างนี้ยะหื้อไม้ช่างเขี่ยมเท่ากัน” (ดวงใจ สีสด, 2541) (ช่างมันหักกินไม้ไผ่ช่างที่ยังอ่อน ๆ อยู่จนหมด เวลาจะไปตัดไม้มาทำดอกต้องไปหาที่ไกล ๆ ซึ่งช่างไปไม่ถึง อย่างในบ้านนาไผ่นี้นี้มีช่างถึง 10 กว่าตัว พวกที่เผาด่านกับช่างนี้ทำให้หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นพอ ๆ กัน : ผู้วิจัย) แม่หลวงหล้า ขัดแจ้งแรง ชาวบ้านนางมเล่าถึงความลำบากที่หาไม้ไผ่มาทำดอกยากขึ้นว่า “ที่ใกล้ ๆ บ่ามีเฮาะไปเอาที่ไกล ๆ เวลาไปเอาที่ไกล ๆ แล้ว ถ้าไปเอาเป็นวันถ้าเอมาน้อยจะเสียเวลาไป ถ้าเอมานักจะเอามาบ่าแพ่ ขึ้นคอยอดฮิมตาย ขึ้นไปไกลที่คอยชัน ๆ พูนหนา คลานขึ้น สุมเตอะ เกิบกะใส่บ่าได้ ละไว้ห้วยพัตินยันขึ้นคอยไปตัดล่อลงมาลุ่ม บ๊ะหาบมาบ้าน” (ที่ใกล้ ๆ ไม่มีเราต้องไปเอาที่ไกล ๆ ถ้าไปเอาไกลเสียเวลาเป็นวัน เอมาน้อยก็ไม่คุ้มแต่ถ้าเอามากก็เอามาไม่ไหว ต้องขึ้นภูเขาเหนื่อยแทบตาย

ขึ้นไปภูเขาชั้น ๆ คลานขึ้นไปขอโทษเถระรองแท็กัสวมไม่ได้ ทั้งไว้ที่ริมห้วยนั้น ใช้ทำขึ้นขึ้นภูเขา
ไปตัดฟองลงมาข้างล่าง แล้วผ่าเป็นซีก ๆ หากกลับมาบ้าน : ผู้วิจัย)

ถ้าฟังการใช้ไม้ไผ่สำหรับผลิตกลองข้าวของชาวบ้านในตำบลเมืองมานั้นมีผลกระทบต่อ
ระบบวงจรชีวิตไม้ไผ่น้อยที่สุด สร้างความเสียหายต่อระบบป่าไผ่น้อยที่สุด เมื่อเทียบกับการใช้ไม้ไผ่
ทำตะเกียบและใช้เผาถ่าน เพราะว่าการทำกลองข้าวนั้นจะต้องมีการคัดเลือกไม้ให้มีคุณสมบัติ
เหมาะสม ซึ่ง นายปิ่น ลาภเกิด ชาวบ้านไผ่พะจะกล่าวว่า “การฟันไม้มาแปงกลองข้าวนี้หนา เล็ก
เอาแต่ไม้ที่ดี ๆ ไม้บ่าดี ไม้บ่านวล ผิวมันบ่างาม ไม้บ่าเหนียว ใช้บ่าได้ บ่าไซ้เข้าไปฟันเอาหมดกอ ล้ม
เอาอย่างไม้ยะถ่าน นี้อย่างกอนี้เลือกได้สักสี่เล่มห้าเล่ม ตะอันนะ มาละโบะ ๆ แล้วแบกหามามันบ่า
ไซ้ต่างรดต่างลือมา แบกมาหามาเอาแต่คุ้มเฮาแรงนักกะเอามาหนักแรงน้อยกะเอามาตามน้อย การตัด
ไม้แปงกลองข้าวนี้ ร้อยปีฟันปีไม้กะบ่าเลี้ยง” (การตัดไม้ไผ่มาทำกลองข้าวนี้จะเลือกเอาแต่ไม้ที่ดี ๆ
ไม้ผิวไม้นวลไม่งาม เนื้อไม้ไม่เหนียวก็ใช้ไม่ได้ และไม่ได้ตัดล้มหมดกอเหมือนพวกเผาถ่าน กอหนึ่ง
เลือกได้สักสี่ต้นห้าต้น ก็ตัดเพียงแค่นั้น ผ่าแบกหามาที่บ้านเพียงแค่ว่า ไม้ได้บรรทุกรถบรรทุก
เกวียนมาแต่อย่างใด มีแรงมากก็หามาก มีแรงน้อยก็หามาน้อย การตัดไม้ไผ่ทำกลองข้าวอย่างนี้
ร้อยปีฟันปีไม้ไผ่ก็ไม่หมดวันหมด : ผู้วิจัย)

นายเอือน อาษา ชาวบ้านไผ่พะจะเป็นอีกคนหนึ่งทีพูดเรื่องการใช้ไม้ไผ่ในชุมชนนี้ว่า
“ปัญหาไม้ไผ่นี้นี้มีแน่นอนครับ เพราะว่าที่เผาถ่านกับตัดไม้ตะเกียบไปขายนั้น มันล้มเป็นกอเลย
ครับ เผาถ่านช้าร้ายยิ่งกว่าเลยที่ผมไปผอนี้หนามันทำล้มเป็นกอเป็นกอ มันถึงปลั่งเป็นที่เป็นที่ม่อน
ดอยที่เขาเผาถ่านนั้นหนากับที่ทำตะเกียบนั้นนะ วันหน้าจะหาไม้ดอกมาไปกลองข้าว มันถึงยากพอ
ต้องไปหาไกล ๆ ก่อนที่ใกล้ ๆ บ้านนี้มันบ่ามีไปเลย ที่มีมันก็มีแต่เล่มน้อย ๆ มันใช้บ่าได้ หมูเฮามันสู้
เขาบ่าแพ้ หมูเฮามันสู้หน่อย เป็นเป็นผู้ใหญ่หน่อย” (ปัญหาเรื่องไม้ไผ่นี้มีอย่างแน่นอนเพราะพวกที่
เผาถ่านกับพวกตัดไม้ทำตะเกียบ ล้มกอไผ่เป็นกอ ๆ ยิ่งพวกเผาถ่านยิ่งแยกว่า ที่ผมไปดูมา ตามไหล่เขา
ที่เขาเผาถ่านจะโล่งเตียนเป็นแห่ง ๆ วันข้างหน้าจะหาไม้มาทำดอกสานกลองข้าวต้องยากลำบากขึ้น
ต้องไปหากันไกลที่อยู่ใกล้บ้านไม่มีเลย ที่มีก็เป็นไม้ไผ่ไม่ดีขนาดก็เล็กใช้ไม่ได้ พวกเราสู้พวกเขาไม่
ได้ พวกเรามันเป็นผู้น้อย พวกนั้นเป็นผู้ใหญ่หน่อย : ผู้วิจัย)

นายโหม ดวงตั้ง ชาวบ้านแม่เบินได้พูดถึงการใช้ไม้ไผ่มาทำกลองข้าวว่า “หมูไปกลองข้าว
เขาเอาไม้หนุ่มเล่มไหนปล้องยาวเขาถึงจะเอา ลางกอก็มีเล่ม เขากะเอาเหี้ยเล่ม เพราะว่าไม้บ่างามเขา
กะบ่าเอารับ” (พวกที่สานกลองข้าวเขาจะเลือกเอาไม้อ่อน ไม้ไผ่ต้นไหนปล้องยาวถึงจะเอา บางกอ
ก็มีไม้ไผ่ที่เลือกได้เพียงต้นเดียว เขาก็ตัดเอาเพียงต้นเดียว เพราะว่าไม้ไม่สวยเขาก็ไม่เอารับ : ผู้วิจัย)
เช่นเดียวกับ นายปิ่น วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาโหม ซึ่งเป็นสมาชิก อบต. เมืองมาย ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า
“ผมกะเคยไปกลองข้าวกะลังมายังได้สิบปี ส่วนมากไม้ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอาไม้งาม ๆ ไม้บ่างามกะ

บ่าเอา อย่างยะกล่องข้าวนี้ยะไปเหมรร้อยปีไม้กะบ่าเลี้ยง เพราะเฮาเอากำเล็ม สองเล็ม บ่าใช้ฟันเป็น กอเป็นหน้า” (ผมก็เคยสานกล่องข้าวเพ็งหยุดทำมาได้สิบปี ส่วนมากไม้ไผ่ที่เลือกมาใช้จะเลือกเอา แต่ไม้สวย ๆ ที่ไม่ว่าก็ไม่ว่า อย่างทำกล่องข้าวนี้ทำไปอีกร้อยปีไม้ไผ่ก็ไม่หมด เพราะเราตัดครั้งละ ต้นสองต้น ไม่ได้ตัดเป็นกอไม่ได้ตัดราบเป็นหน้า (กลอง) : ผู้วิจัย)

ในยุคนี้นอกจากผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวเริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับแหล่งวัตถุดิบไม้ไผ่ดังกล่าวแล้ว ยังมีปัญหาขาดห่วย ชาวบ้านไม่สามารถหาห่วยจากป่าได้เหมือนในอดีต เพราะป่าแถบพื้นที่บ้านไผ่ ปง บ้านไผ่พะ บ้านนางามไม่มีห่วยแล้ว ในป่าแถบบ้านนาใหม่ บ้านแม่เบินยังพอหาได้ ซึ่งพ่อ หลวงดิบ วงศ์สิงห์ ชาวบ้านนาใหม่บอกว่า “ต้องไปหาห่วยในป่าพื้นที่ทางดอยงาช้างพื้นที่ ห่วยบ่า เตี้ยนี้หายาก ผมหาขายหื้อแม่ค้าเขา 100 เส้น 25 บาท” เช่นเดียวกับ นายโหม ดวงตั้ง ชาวบ้าน แม่เบิน บอกว่า “ห่วยบ่าเตี้ยมันเขี้ยวเวลาไปเสาะหาห่วยต้องไปนอนในป่าเป็นคืนสองคืนก่อน หนา อย่างไปนอนสักคืนก็จะได้ห่วยมาสัก 3 ก้อม 4 ก้อมเท่านั้น มาจักได้สามสี่ร้อยเส้นเท่านั้นนะ ห่วยมันวอดไปนักย้อนไฟไหม้ไฟลวกแก้มันครับ” (ห่วยเตี้ยนี้มันหายาก เวลาไปเสาะหาห่วยต้อง ไปนอนแรมในป่าเป็นคืนสองคืน อย่างไปนอนสักคืนหนึ่งก็จะได้ห่วยเพียง 3 ท่อน 4 ท่อนเท่านั้น มาจักเป็นเส้นได้เพียง 300 ถึง 400 เส้นเท่านั้นเอง ห่วยมันสูญไปมาก เพราะไฟไหม้ต้นมันครับ : ผู้วิจัย)

การประกอบอาชีพสานกล่องข้าวในยุคนี้ถึงแม้จำนวนคนทำไม่มากนัก แต่คนที่ยึดเป็นอาชีพ ก็มีความมุ่งมั่นและพัฒนาคุณภาพกล่องข้าวมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้ที่ได้รับรางวัลจากการ ประกวดใน “งานอวดจักสานเมืองมาย” เมื่อต้นปี 2536 ประกอบกับกลุ่มผู้รับซื้อได้เน้นให้ปรับปรุง คุณภาพ และเริ่มมีการคัดเลือกรับซื้อเฉพาะกล่องข้าวที่ดีเท่านั้น คนที่มีฝีมือไม่ดีเริ่มขายไม่ได้ ส่วนคน ที่มีฝีมือผลงานมีคุณภาพก็จะขายได้ในราคาสูง ครุสมพงษ์ ชลัย ซึ่งเป็นคนหนึ่งที่ได้รับซื้อกล่องข้าว บอกว่า “อย่างกล่องข้าวลายของแม่หลวงหล้า จัดแข็งแรง บ้านนางามนี้ใบละ 50 ใบละ 100 บาท ผมก็รับซื้อ เพราะสามารถไปขายต่อได้ราคาดี กล่องข้าวขาวผมก็รับซื้อละ 10 บาท ไปขาย 15 บาท แต่ถ้าอย่างของชาวบ้านไผ่พะผมไม่ค่อยซื้อ เพราะคุณภาพไม่ดี คือไม่แน่น ไม่ประณีต ทุกวันนี้จะรับซื้อจากชาวบ้านนางาม และบ้านนาใหม่เป็นส่วนใหญ่” (2541: สัมภาษณ์) นางบุญ บุญยืน ชาวบ้านไผ่พะก็ยอมรับว่าคุณภาพกล่องข้าวบ้านไผ่พะมีปัญหา “บางคนกะยะงาม บางคนกะยะ บ่างาม เป็นมาซื้อกะติกะเพี้ยกว่าบ่างาม หมู่ยะดี ๆ มีไปน้อยแล้วเจ้า พวกนี้ไปกันนักบ่ามีไฟซื้อ เขา มาซื้อมาผ่อหันผ่อนแล้วดิว่าหียบกะบ่ดี ที่หียบฟางซ้าฮ้ายซ้าดี บางคนกะบ่าก่อเหน็บบ่าตายเขาเอา ไร่ยเข้าว่า เขาว่ายะงามบ่างามกะขายได้แก่น 8 บาท 10 บาทเท่านั้น คนซื้อกะหื้อราคาเท่ากัน หมู่ยะ งามกะใจอ่อนเจ้า เฮายะงามอย่างอื้อซ้าซ้ากว่าหมู่ยะบ่างาม ซ้าเจ้าจะไปบอกเขากะบ่าได้ซ้าเจ้ากะบ่าคุ้ม ตัวเก่า” (2541: สัมภาษณ์) (บางคนก็ทำสวยบางคนก็ทำไม่สวย เขามาซื้อก็ดิก็ล้อเลียนว่าไม่สวย พวก

ที่ทำดี ๆ เหลือน้อยลงกะ จะพากันสานมากก็ไม่มีใครซื้อ เขามาซื้อที่ดูนั้นดูนี้และดูว่าเย็บไม่ดี ยิ่งถ้าใช้เชือกฟางเย็บยิ่งถูกดี บางคนก็สานโดยไม่ยอมก้อใช้วิธีเห็บตอกเอาเลย ๆ เอาเร็วเข้าว่าเขาวา ถึงจะทำสวยไม่สวยก็ขายได้ใบละ 8 บาท 10 บาท เท่ากัน คนซื้อก็ให้ราคาเท่ากัน พวกที่ทำงานทำสวยก็หมดกำลังใจ ยิ่งเราทำงานอย่างนี้ยิ่งเสียเวลามากกว่าพวกที่ทำไม่สวย ฉะนั้นจะไปบอกเขาก็ไม่ได้ ฉะนั้นยังเอาตัวเองไม่รอด : ผู้วิจัย) นางจันทร์ อุดหนุน ซึ่งเป็นคนรับซื้อกล่องข้าวอยู่บ้านไผ่พะยะ บอกว่า “ฮับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนบะเดี๋ยวนีกะ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่แก่นบาท บาทห้าสิบ ห้าบาท จนแปดบาท ไปขายทางเมืองพาน พะเยา เชียงราย เอาไปกำเจ็ตร้อย แปดร้อยแก่น หมูซื้อที่ดึกะมีเขาตีว่ามันหยาบไป ยะบ่างม บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินกะบ่างม บ่าเดี๋ยวนีขายบ่าโคร่มวน ฮับซื้อเขา 8 บาทกะไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปน้อยกะบ่าคุ้มค่า” (2541:สัมภาษณ์) (รับซื้อกล่องข้าวตั้งแต่อายุ 18 จนถึงเดี๋ยวนี อายุ 65 แล้ว ซื้อตั้งแต่ใบละบาทบาทห้าสิบสตางค์ ห้าบาท จนถึงแปดบาท ไปขายทางอำเภอพาน พะเยา เชียงราย เอาไปครึ่งละเจ็ตร้อย แปดร้อยใบ คนซื้อที่ดึกะมีเขาตีว่ามันหยาบไป ทำไม่สวย บิด ๆ เบี้ยว ๆ ดินก็ไม่สวย เดี๋ยวนีขายไม่ค่อยดี รับซื้อใบละ 8 บาทไปขาย 10 บาท 15 บาท ถ้าเอาไปจำนวนน้อยก็ไม่คุ้มค่า : ผู้วิจัย)

แต่อย่างไรก็ตาม กลุ่มผู้ที่ยังสานกล่องข้าวอย่างสม่ำเสมอและไม่ทอดทิ้งก็ยังเหลืออยู่ และเริ่มปรับตัวกันมากขึ้น เช่น ในปี พ.ศ. 2537 พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด ได้ปลูก “ตูป” เป็นพืชขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานขึ้นในหมู่บ้านไผ่พะยะ นับเป็นร้านขายกล่องข้าวร้านแรกของตำบลเมืองมาย ภายหลังต่อมาพ่อจันทร์ หมอยา ชาวบ้านไผ่พะยะก็ได้ใช้ได้นุ่นยุงข้าวเป็นที่ขายกล่องข้าวและเครื่องจักสานอื่น ๆ ตามอย่างพ่อหลวงหลีก ลาภเกิด คนที่เป็นลูกค้าของร้าน 2 ร้านนี้จะเป็นคนต่างถิ่นที่ผ่านเข้ามาในหมู่บ้าน ทุกวันนี้พ่อหลวงหลีก ลาภเกิด และพ่อหลวงจันทร์ หมอยา ก็ยังดำเนินกิจการนี้อยู่และ มีแนวโน้มจะก้าวไปสู่กลุ่มสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวในละแวกบ้านใกล้เคียงขึ้นมาได้ในอนาคต เพราะทุกวันนี้มีเพื่อนบ้านหลายคน ชอบมาจับกลุ่มกันที่บริเวณลานว่างของร้านพ่อหลวงหลีกและบริเวณบ้านพ่อหลวงจันทร์ แล้วสานกล่องข้าวกันไปด้วยพูดคุยกันไปด้วย

นอกจากนี้ในหมู่บ้านนางามก็เริ่มมีกลุ่มเครือข่ายของแม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง ได้ฝึกหัดกันทำกล่องข้าวที่เน้นคุณภาพ ความประณีต ซึ่งขายได้ราคาสูง รวมทั้งฝึกทำกล่องข้าวตามรูปแบบที่ครูสมพงษ์ ชลัย แนะนำให้ แม่หลวงหล้า ชัดแจ้งแรง บอกว่า “ครูสมพงษ์ เป็นกะส่งเสริมให้สนับสนุนจำกัด คนอื่นเขาบ่าสู้ เขาว่ามันบ่าทันกิน ย่อยดินย่อยมือถึงวันกะมีอแม่เหีย แม่หลวงปัน พี่สาวอแม่เหีย ลูกไก่อแม่เหียที่ยะกันนี้หนา” (2541:สัมภาษณ์) (ครูสมพงษ์ ท่านก็ส่งเสริมสนับสนุนอย่างดีแต่คนอื่นเขาไม่สู้ เขาบ่นว่ามันไม่ทันกิน มันละเอียดจุกจิก ทุกวันนี้ก็มีเพียงตัวแม่เหีย แม่หลวงปัน พี่สาวของแม่และลูกสะใภ้ที่ทำกันอยู่ : ผู้วิจัย)

โรงเรียนบ้านไผ่งามในยุคนี้ยังคงมีกิจกรรมให้นักเรียนเรียนงานจักสานกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่อง และได้รับงบประมาณโครงการจ้างวิทยากรบุคคลภายนอกโดยจ้าง นายคำ ดีมาก ชาวบ้านไผ่งาม ซึ่งเป็นพ่อของภารโรงโรงเรียนบ้านไผ่งามมาช่วยครูสอนงานจักสานกล่อ่งข้าว แต่ไม่สามารถสอนการสานกล่อ่งข้าวได้อย่างต่อเนื่องเพราะว่าระเบียบการใช้งบประมาณตามโครงการนี้ไม่อนุญาตให้จัดกิจกรรมจ้างวิทยากรมาสอนในเรื่องเดิมได้อีก ดังนั้นจึงไม่สามารถจัดการเรียนการสอนโดยจ้างวิทยากรมาสอนสานกล่อ่งข้าวได้อีกทำให้ขาดความสมบูรณ์ต่อเนื่องพอในปี 2539 โรงเรียนบ้านไผ่งามได้รับเลือกเข้าเป็นโรงเรียนทดลองในโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ของกระทรวงศึกษาธิการ กิจกรรมหนึ่งที่โรงเรียนบ้านไผ่งามเลือกเข้าร่วมโครงการนี้คือ งานจักสานกล่อ่งข้าว เพราะต้องการให้เกิดความต่อเนื่องและให้เด็กสามารถทำได้ทำเป็น และในปี พ.ศ. 2540 ได้มอบหมายให้อาจารย์สมนึก บุญมา จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 และให้อาจารย์ประสิทธิ์ ภูวนาถพนาสันติ จัดกิจกรรมการเรียนการสอนงานสานกล่อ่งข้าวเบื้องต้น ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 ด้วย

การจัดกิจกรรมสอนทำกล่อ่งข้าวในโรงเรียนดังกล่าวข้างต้น ได้สร้างความพอใจให้กับกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวชาวบ้าน “ไผ่แพะ” มากเพราะลูกของตนจะได้สนใจหัดทำยิ่งขึ้น “ละอ่อนมันเชื่อครู ครูบอกยังมันกะเชื่อ” (เด็กมันเชื่อฟังครู ครูบอกอะไรก็เชื่อ) แต่ผู้ปกครองที่เลิกสานกล่อ่งข้าวแล้วมักไม่สนับสนุนเช่นชาวบ้าน “ไผ่ปง” คนหนึ่งกลับบอกว่า “ครูที่สอนกะล้าไป ละอ่อนยะบ้าข้างกะเขป็นข้าง ลูกเป็นยะไปป่าได้กะเขียนตีละอ่อน ลูกข้าเจ้ามันตึงว่าครูสวก” (ครูที่สอนก็เกินไป/เด็กทำไม่เป็นก็บังคับให้เป็น ลูกเขาสานไม่ได้ก็เขียนตีเด็ก ลูกฉันมันบอกว่าครูดู : ผู้วิจัย)

อาจารย์ชุมพล ใจทาหลี อาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านนางาม และรักษาการในตำแหน่งอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านไผ่งาม ได้จัดประชุมผู้ปกครองนักเรียนโรงเรียนบ้านไผ่งามเมื่อปลายเดือนธันวาคม 2541 และได้ให้ผู้ปกครองแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายการจัดการเรียนการสอนสานกล่อ่งข้าวให้นักเรียน ซึ่งอาจารย์ชุมพล ใจทาหลี บอกว่า “ผู้ปกครองทางบ้านไผ่แพะยินดีสนับสนุนและเห็นว่าดี เด็กจะได้ไม่ลืมและจะได้ช่วยพ่อแม่ที่บ้านได้ แต่ทางผู้ปกครองบ้านไผ่ปง ไม่อยากให้ลูกเรียนสานกล่อ่งข้าว ถ้าจะเรียนก็เรียนได้แต่ถ้าครูพาเด็กไปตัดไม้ในป่าจะไม่ยอมแน่นอน เพราะอยากให้เด็กเรียนหนังสือไปเรียนต่อระดับสูงต่อไปได้”

ในปัจจุบันนี้จำนวนผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวในตำบลเมืองมายถึงแม้จะมีน้อยลง แต่ทุกหมู่บ้านก็ยังมีคนสานกล่อ่งข้าวกันอยู่ บางคนก็สานกล่อ่งข้าวอย่างสม่ำเสมอตลอดปี บางคนก็จะสานกล่อ่งข้าวอยู่บ้างเป็นบางเวลา เมื่อว่างจากการทำไร่นา แต่ละหมู่บ้านปรากฏจำนวนคนที่ยังสานกล่อ่งข้าวอยู่ดังนี้คือ

การยี่ดอาชีพสานกล่องข้าวในบ้านไผ่พะพบว่ามีจำนวนมากกว่าทุกหมู่บ้าน คือ ยังมีคน สานกล่องข้าวอยู่ทั้งหญิงชาย ประมาณ 140-150 คน มีตั้งแต่อายุ 23-72 ปี และมีกลุ่มที่ยี่ดอาชีพทำ กล่องข้าวสม่ำเสมอตลอดปีมีจำนวนมากกว่าหมู่บ้านอื่นคือ ประมาณ 30 คน ส่วนเยาวชนนั้นก็ยัง สนใจและช่วยพ่อแม่ทำกล่องข้าวกันอยู่ อันดับสองรองลงมาคือบ้านนาใหม่มีประมาณ 80-90 คน มี ทั้งผู้หญิงผู้ชาย มีตั้งแต่รุ่นอายุ 25-70 ปี และมีผู้ยี่ดอาชีพสานกล่องข้าวสม่ำเสมอ ตลอดปีอยู่ประมาณ 15-20 คน การสานกล่องข้าวในบ้านนางามมีคนทำเฉพาะผู้หญิง มีจำนวนประมาณ 30-40 คน เป็น กลุ่มรุ่นอายุ 30-60 ปี และมีคนยี่ดเป็นอาชีพทำสม่ำเสมอตลอดทั้งปีประมาณ 10-12 คน ในบ้าน ไผ่งามพบแต่ในกลุ่มผู้สูงอายุเท่านั้น และที่ยี่ดคงทำอย่างสม่ำเสมอมีเพียง 5-7 คน ที่ยังทำอยู่บ้างเป็น บางเวลาประมาณ 15-20 คน คนรุ่นหลังเลิกสานกล่องข้าวเพราะ การทำกล่องข้าวมีรายได้น้อยกว่า อาชีพอื่น ส่วนเยาวชนนั้นไม่มีผู้สนใจเลยเพราะนิยมเรียนหนังสือในระดับที่สูงขึ้น ในหมู่บ้านแม่เบิน มีคนที่ยังทำอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยและไม่ทำอย่างสม่ำเสมอเช่นหมู่บ้านอื่น เนื่องจากทางเข้าหมู่บ้าน ลำบากกว่าหมู่บ้านอื่น ไม่มีคนเข้าไปรับซื้อกล่องข้าวปัจจุบันมีผู้ที่ยังสานกล่องข้าวอยู่เพียง 5-6 คน เท่านั้น

นายก้า หน่อคำ ชาวบ้านแม่เบิน บอกเหตุผลที่ยี่ดไม่เลิกสานกล่องข้าวว่า “มันลำบากได้ มันลำบากมีเลี้ยงท้องเลี้ยงไส้ ผมยะก้อย่างเป็น ทำกล่องข้าวผมกะยะ เป็นเผ่าถ่าน เฮากะยะ มันจำเป็น เป็นไปเหล่าใดเฮากะไปเหล่านั่น เรื่องไปเรื่องสานนี้ ผมมันแก่แล้ว 50 ปีละ ผมจำเป็นมไปงมสาน จะไปยะนักกะหนากะยะบ่าได้” (มันละทิ้งไม่ได้ มันไม่มีเลี้ยงท้องเลี้ยงไส้ ผมทำทุกอย่าง เขาทำ กล่องข้าวผมก็ทำ เขาเผ่าถ่านเราก็อทำ มันจำเป็นเขาไปป่าใดเราก็อไปป่านั้น เรื่องไปเรื่องสานนี้ผมมัน แก่แล้ว 50 ปีแล้ว ผมจำเป็นคล่าไปคล่าสาน จะไปทำงานหนักก็คงทำไม่ได้ : ผู้วิจัย) เช่นเดียวกับ พ่อหลวงนวน ดีมาก ชาวบ้านไผ่ปง ก็บอกว่า “อยู่มาตั้งวันนี้ผมกะยะกล่องข้าว งามบ่างานบ่าสู้ ทางปุ่นมาสั่งผมกะแปงไปหื้อถูกตามถูก แพงตามแพง ตะก่อนเมินมากะกล่องบาทเก็ง แล้วกะสอง บาท บ่าเดียวสิบสิบปลาย กะยะไปจะนั้นนะมันจะหาไม้หาตอกฮับจ้างอ้างบ่ามันกะไปบ่าแพ๊ บ่าเดียว มันบ่ามีคนเก็บบ่ามีซื้อ ยะได้กะบ่าได้ขาย หมู่ลูกหมู่หลานกะว่ามันบ่าทันกินพ่อหลวง เฮากะวะยะไป จะอันนะ” (อยู่มาทุกวันนี้ผมก็สานกล่องข้าวงามไม่งามไม่รู้ ทางปุ่นมาสั่งผมทำผมก็ทำไปให้ถูกตาม ถูกแพงตามแพง แต่ก่อนนานมาก็กล่องละบาทครึ่ง แล้วก็สองบาท เดียวนี้สิบสิบกว่า ก็ทำไปตามนั้น มันจะไปหาไม้หาตอกฮับจ้างทำงานมันก็ไปไม่ไหว เดียวนี้มันไม่มีคนเก็บคนซื้อทำได้แต่ก็ขายไม่ได้ พวกลูกพวกหลานก็ว่ามันไม่ทันกินพ่อหลวง เราก็อว่าทำไปอย่างนั้นแหละ : ผู้วิจัย)

ส่วนเหตุผลที่คนอื่นเลิกทำกล่องข้าว นั้น นายแปง ขัดแจ้งแรง บอกว่า “ถ้าหากว่าราคามันดี เขากะยะกันบ่าเบือ ราคามันต่ำมันบ่าคุ้ม นับตั้งแต่เอาตอกไปฟันไม้มาโบะ มาจักมาตากแดดหื้อแห้ง ไปสานเรียบร้อย แปงดินหื้อบจิกหื้อบแจ้งมันแหลม วันค้ำได้กล่องเดียว ชาว สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือ

ดีมันกะได้ห้าสิบหกสิบขึ้นไปเป็นร้อย อย่างที่ครูสมพงษ์ ซื้อที่เมียผมแต่ว่าชาวบ้านคนอื่นจะบ้าได้ เพราะมันช้าแล้วเงินอย่างอื่นมันจะไปคุ้มหยั่ง อย่างเฮจ่ายมือซื้อกินวันเดียวมันกะหมดไปแล้ว เป็น ร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันบ่คุ้มเขาเลยละกัน” (ถ้าหากราคามันดีเขาก็ทำกันไม่มีเบื่ ราคามันต่ำมันไม่คุ้มนับตั้งแต่ไปตัดไม้มาทำดอกมาตากแดดให้แห้ง จนสานเรียบร้อยแล้วยังต้องเย็บ ดิน เย็บจิก เย็บมูมอีกทั้งวันได้กล่องเดียว ยี่สิบ สามสิบบาท ถ้าคนฝีมือดีมันก็ได้ห้าสิบ หกสิบขึ้นไป เป็นร้อยอย่างที่ครูสมพงษ์ซื้อจากเมียผม แต่ชาวบ้านคนอื่นทำไม่ได้ เพราะมันช้าแล้วเงินแค่นี้มันจะ ไปคุ้มอะไร อย่างเราจ่ายซื้อกินวันเดียวก็หมดไปเป็นร้อยสองร้อย กล่องข้าวแค่สี่ห้าห้าสิบ มันไม่คุ้ม เขาจึงเลิกกัน : ผู้วิจัย) นายบุญยืน ดวงตั้ง ก็พูดถึงเรื่องนี้ว่า “คนรุ่นใหม่เขาบ่ใครทำเพราะว่ามันบ่ ทนกิน กล่องข้าวขายได้เจ็ดแปดบาท เขาไปทำงานวัน ๆ หนึ่ง เขาได้ร้อยร้อยกว่า เพราะฉะนั้นวัยรุ่น เขาบ่จะบ่ทำอะไรที่ทำได้เฉพาะรุ่นเก่า”

เกี่ยวกับปัญหาเรื่องขายกล่องข้าวไม่ได้ ไม่มีคนรับซื้อนั้น ครูสมพงษ์ ชลัย ซึ่งรับซื้อกล่อง ข้าวจากชาวบ้านไปขายนั้นบอกว่า “ที่จริงนั้นกล่องข้าวยังขายได้ยังมีคนซื้ออยู่ แต่ที่คนไม่ค่อยเข้ามา รับซื้อในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อนนั้นเนื่องจาก เวลาเข้ามาแล้วได้กล่องข้าวกลับไปน้อย ทำให้ไม่คุ้มค่าน้ำมันรถ บางครั้งอุตส่าห์ขับรถเข้ามาแต่ได้กล่องข้าวแค่ 40-50 ใบ ตอนหลังเขาก็เลยไม่เข้ามารับซื้อ อีก ผมพยายามบอกชาวบ้านว่า สานได้ใบสองใบอย่าเพิ่งขายรวมไว้ให้มาก รอจนกว่าเขามารับซื้อพอ คนรับซื้อมาแล้วได้กล่องข้าวกลับไปมากพอที่จะมาซื้อเป็นประจำ แต่ชาวบ้านก็อยากได้เงิน จำเป็นใช้เงิน สานได้ก็รีบเอาไปขายเสียก่อน”

1.2 ด้านกระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมาย

กระบวนการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายเป็นงานหัตถกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ อาศัยวัตถุดิบ ภายในท้องถิ่น และผลิตขึ้นภายในครอบครัวโดยใช้เวลาวางจากการทำไร่-ทำนา หรืองานหลักอื่น ๆ เพื่อสร้างรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว จากการศึกษาพบว่ากระบวนการผลิตกล่องข้าวเป็นภูมิปัญญา ของท้องถิ่นซึ่งพอจะสรุปได้ 4 ด้าน คือ ด้านองค์ความรู้ ด้านการกระจายความรู้ ด้านการถ่ายทอด ความรู้ และด้านการสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้

ด้านองค์ความรู้ พบว่า วัตถุประสงค์ของการผลิตกล่องข้าวเป็นการผลิตเพื่อใช้เป็นภาชนะ ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งไว้รับประทานในครัวเรือน และเพื่อเป็นสินค้าหรือใช้แลกข้าวสาร กล่องข้าวตำบล เมืองมาย มีส่วนประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือส่วนตัวกล่อง ส่วนฝากล่อง และส่วนประกอบอื่น ๆ และมี ชื่อเรียกส่วนต่าง ๆ ตามภาษาท้องถิ่น ดังนี้คือ ส่วนตัวกล่อง ประกอบด้วย ตัวกล่องชั้นนอก ตัวกล่อง ชั้นใน ปาก คอ และก้น ส่วนฝากล่อง ประกอบด้วย ฝา ตาด จิก และไม้ส่วหรือไม้กระด้าง ส่วน ประกอบอื่น ๆ ได้แก่ ดิน หวายเย็บดิน หู และสายกล่องข้าว การเรียกชนิดหรือประเภทของกล่องข้าว ในตำบลเมืองมายนั้นนิยมเรียกกัน 2 แบบได้แก่ แบบแรกนิยมเรียกตามสีสันของดอกที่ใช้สานกล่อง

ข้าว จำแนกออกเป็น 2 ชนิด คือ “กล่องข้าวขาว” และ “กล่องข้าวลาย” แบบที่ 2 นิยมเรียกตามรูปทรงของกล่องข้าวจำแนกออกเป็น 2 ชนิดเช่นกันคือ “กล่องข้าวคอเล้ง” และ “กล่องข้าวคอเกี้ยว” กล่องข้าวจะมีขนาดแตกต่างกันไปตามวัตถุประสงค์ของการใช้งาน จำแนกขนาดของกล่องข้าวตามภาษาที่ชาวบ้านใช้เรียกได้เป็น 3 ขนาดคือ “กล่องข้าวหลวง” “กล่องข้าวขนาดธรรมดาที่ใช้ในบ้าน” และ “กล่องข้าวน้อย” ผู้ผลิตกล่องข้าวจะเลือกสร้าง “ดอก” และ “ลาย” ลงในผลงานแตกต่างกันไปตามความพอใจ และตามความสามารถของแต่ละบุคคล พบว่าถ้าเป็นกล่องข้าวขาว จะปรากฏลวดลายในลักษณะ “ลาย” เท่านั้น แต่ถ้าเป็นกล่องข้าวลายจะปรากฏลวดลายทั้งลักษณะ “ดอก” และลักษณะ “ลาย” ผสมกัน แต่กล่องข้าวลายบางกล่องก็มีลักษณะ “ลาย” อย่างเดียวก็มี ซึ่งชาวบ้านเรียกกล่องข้าวลายแบบนี้ว่า “กล่องข้าวลายบ่มีดอก” ลวดลายลักษณะ “ดอก” ทั้งสิ้น 12 ลวดลาย ได้แก่ ดอกจัน หรือ ดอกจันแปดกลีบ ดอกหลวง ดอกคำโป้ง หรือคำโป้ง ดอกกาบจุม หรือดอกลายกาบจุม ดอกเบี้ยว หรือ ดอกหีบกลาง ดอกกำบี้ หรือ ดอกกำบี้ไล่ ดอกเกี้ยว หรือ ดอกเกี้ยวห้า ดอกเกี้ยวเจ็ด ดอกเกี้ยวเก้า ดอกห้อยม หรือ ดอกเกี้ยวห้อยม ดอกกะแจ้ (ดอกกุญแจ) หรือดอกกากบาท ดอกเกี้ยวพันเสาหรือดอกงูขึ้นเกล้าไม้ ส่วนลวดลายลักษณะ “ลาย” มีทั้งสิ้น 9 ลาย ลายเอ็ดหรือลายหนึ่ง ลายสอง ยืน หรือ ลายสองตั้ง ลายสองนอนหรือลายสองขวาง ลายสามยืน หรือ ลายสามตั้ง ลายสามนอนหรือลายสามขวาง ลายอำยืน หรือ ลายอำตั้ง ลายอำนอนหรือลายอำขวาง ลายเสา หรือ ลายเสาตั้ง ลายตก กาบ ขึ้นตอนและเทคนิคการผลิตกล่องข้าวของชาวตำบลเมืองมายมี 4 ขั้นตอนคือ คัดเลือกไม้ไผ่จากป่า แปรรูปไม้ไผ่ให้เป็นดอก ไปดอกให้เป็นรูปทรง และเขียนเสริมส่วนประกอบให้สมบูรณ์ ไม้ไผ่ที่ชาวบ้านเลือกใช้สานกล่องข้าว มีเพียงชนิดเดียวเท่านั้น คือ “ไม้ซาง” ที่มีลักษณะคุณสมบัติครบ 3 ประการ ได้แก่ “ไม้หนุ่ม” “ผิวนวลงาม” และ “ปล้องใหญ่ยาว” ขั้นตอนการทำดอกเตรียมดอกไว้สำหรับสานกล่องข้าว ซึ่งมีเทคนิควิธีทำเป็นลำดับขั้นตอนคือ “จักดอก-หลิบทอก-มัดตอก-ตากตอก-และย้อมสีตอก” แต่ถ้าหากยังไม่ได้ตัดท่อนไม้ “โทะ” ฝ่าไม้ และ “จักเต้ง” ก็ต้องเริ่มต้นที่การ “ตัดโทะ-จักเต้ง” ก่อน ขั้นตอนการไป การไปคือการสานนั่นเอง แต่ตามภาษาที่ชาวบ้านใช้กันนั้นคำว่า “ไป” การไปกล่องข้าวในตำบลเมืองมาย จะแยกการไปออกเป็น 3 ส่วน ตามลำดับ คือ “ส่วนชั้นใน” “ส่วนชั้นนอก” และ “ส่วนฝา” การไปแต่ละส่วนจะมีเทคนิควิธีเฉพาะและความลงตัวแน่นอน ขั้นตอนการเย็บส่วนประกอบ หลังจากที่ทำส่วนตัวกล่องข้าว และส่วนฝากล่องเสร็จแล้ว คนทำจะต้องเย็บส่วนประกอบกล่องข้าวเพื่อให้มีส่วนประกอบที่สมบูรณ์ คือ “ส่วนดิน” “ส่วนหู” และ “ส่วนจิก” การเย็บส่วนดิน ในการตรวจสอบและประเมินคุณภาพของผลผลิตกล่องข้าว ชาวบ้านจะพิจารณาในองค์ประกอบ 2 ด้านประโยชน์ใช้สอยและองค์ประกอบด้านความงาม และพบว่าชาวตำบลเมืองมาย อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง นิยมใช้ภาชนะจักสานใส่ข้าวเหนียวหนึ่งในชีวิตประจำวันอยู่ 2 แบบ คือ “กล่องข้าว” และ “แอ็บข้าว”

ด้านการกระจายความรู้ ความรู้ภูมิปัญญาการผลิตถ่อ่งข้าวที่ชาวบ้านตำบลเมืองมายได้สั่งสมสืบต่อ ๆ กันมานั้น มีความสัมพันธ์กับการกระจายความรู้ไปสู่คนรุ่นต่อไปอยู่ 2 ด้าน คือ การกระจายด้านรูปแบบชนิดของถ่อ่งข้าว และในด้านผู้ผลิตถ่อ่งข้าว ในการกระจายความรู้ด้านรูปแบบชนิดของถ่อ่งข้าว นั้น ปรากฏว่าการกระจายความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวชาวบ้านมากที่สุด รองลงไปคือความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวลาย และที่น้อยที่สุดคือการกระจายความรู้การผลิตถ่อ่งข้าวลาว (ถ่อ่งข้าวขาวชนิดหนึ่งซึ่งใช้ดอกแฉ่งและรูปทรงอ้วนป้อม) สาเหตุคงเนื่องจากความยากง่ายในการผลิต ในการกระจายความรู้ด้านผู้ผลิตที่มีความรู้ความชำนาญไปสู่คนรุ่นใหม่ นั้นปรากฏอยู่ 2 ลักษณะ คือ ภายในครอบครัวและต่างครอบครัว ซึ่งทุกขั้นตอนเป็นไปตามธรรมชาติ ดำเนินไปตามการดำรงชีวิตประจำวันจากพ่อแม่สู่ลูก จากเพื่อนบ้านสู่เพื่อนบ้าน จากผู้ชำนาญสู่ผู้ไม่ชำนาญ ไม่มีพิธีรีตองใด ๆ และไม่หวงแหนความรู้ แต่เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้เกิดรายได้เพิ่ม

ด้านการถ่ายทอดความรู้ พบว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ 4 ประการ คือ ความต้องการของพ่อแม่ที่ตั้งใจให้ลูกของตนผลิตถ่อ่งข้าวเพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ของครอบครัว ความต้องการของลูกที่เกิดแรงบันดาลใจอยากผลิตถ่อ่งข้าวเป็นอย่างพ่อแม่ ค่านิยมความเชื่อทางสังคมและระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งวิธีการเรียนรู้และถ่ายทอดทำถ่อ่งข้าว นั้นอาศัยบทบาทของครอบครัวเป็นหลัก

ด้านการสร้างสรรค์ปรับปรุงความรู้ พบว่าชาวบ้านมีการปรับปรุงสร้างสรรค์ความรู้ในการปรับปรุงการผลิตถ่อ่งข้าวตามปัจจัยด้านวัสดุการผลิตและปัจจัยด้านการขายให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันและเพื่อให้เกิดความสวยงาม ประณีต มีคุณภาพ แข็งแรงทนทาน ถูกใจผู้ซื้อ ในด้านการปรับปรุงพัฒนาการจัดการผลผลิต พบว่ายังคงมีลักษณะจัดการภายในครอบครัว ระบบกลุ่มของชุมชนจะมีบ้างก็เป็นเพียงการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการฝากถ่อ่งข้าวไปขายจนพัฒนามาเป็นการจัดการแบบพ่อค้าคนกลางขึ้นในหมู่บ้าน

1.3 ด้านบทบาทความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในกระบวนการผลิตถ่อ่งข้าว

ผลการศึกษาพบว่าโดยภาพรวมโรงเรียนกับชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้โดยโรงเรียนไผ่งามวิทยาได้จัดกิจกรรมการเรียนงานสานถ่อ่งข้าวขึ้นในโรงเรียนติดต่อกันมาเป็นเวลานาน นอกจากนี้มีครูในโรงเรียนคนหนึ่งได้ทำบทบาทเป็นผู้เชื่อมต่อระหว่างชาวบ้านผู้ผลิตกับตลาดรับซื้อ โดยการรับซื้อถ่อ่งข้าวจากชาวบ้านไปขายในลักษณะพ่อค้าคนกลาง พร้อมทั้งได้แนะนำและพัฒนาฝีมือการสานถ่อ่งข้าวให้มีคุณภาพตรงตามความต้องการของผู้ซื้อ และขายได้ในราคาสูง ชุมชนต้องการ

ให้โรงเรียนมีบทบาทร่วมกับชุมชนในด้านการส่งเสริมและพัฒนาด้านการตลาดให้ชาวบ้านสามารถขายกล่อ่งข้าวได้มากขึ้น

การศึกษาเบื้องต้นพบว่าในกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนเกี่ยวกับกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวมีปัจจัยเงื่อนไขที่สนับสนุนมากกว่าปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรค ซึ่งปัจจัยเงื่อนไขสนับสนุน ได้แก่

ด้านทรัพยากรแหล่งวัตถุดิบสำหรับผลิตกล่อ่งข้าว ชาวบ้านสามารถหาวัตถุดิบได้จากป่ารอบ ๆ ชุมชน โดยไม่ต้องใช้เงินซื้อ โดยเฉพาะไม้ไผ่สำหรับทำตอก และไม้เนื้อแข็งสำหรับทำดินกล่อ่งข้าว นอกจากนี้ชาวบ้านได้เริ่มต้นตัวควบคุมการใช้ไม้ไผ่ของแต่ละหมู่บ้าน **ด้านทรัพยากรบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการผลิตกล่อ่งข้าว** ในแต่ละหมู่บ้านมีผู้ชำนาญการสานกล่อ่งข้าว คอยสอนคนรุ่นหลังฝึกทำกล่อ่งข้าว ผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าวเริ่มมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และวิธีแก้ปัญหาตลาดรับซื้อกล่อ่งข้าวขึ้นบ้างแล้ว **ด้านสภาพเศรษฐกิจและการทำมาหากิน** ชาวบ้านส่วนใหญ่ยากจน ผู้มีฐานะยากจนยังต้องการสานกล่อ่งข้าวเป็นอาชีพเสริมเพราะการสานกล่อ่งข้าวไม่ต้องใช้เงินลงทุนและสามารถทำในเวลาว่างจากการทำอาชีพหลักอื่นๆ **ด้านภาวะผู้นำในชุมชน** ผู้นำชุมชนมีความเข้าใจสภาพวิถีชีวิตชุมชนกล่อ่งข้าว พร้อมส่งเสริมสนับสนุนอาชีพสานกล่อ่งข้าวให้เป็นอาชีพเสริม ผู้นำเป็นที่ยอมรับของชุมชนในการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งในการใช้ไม้ไผ่ สามารถนำชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียนตามโอกาสอันควร ผู้นำโรงเรียนบ้านไผ่งาม มีนโยบายส่งเสริมการเรียนการสอนกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวอย่างต่อเนื่องและสามารถทำงานร่วมกับชุมชนได้ **ด้านความสัมพันธ์ภายในชุมชน** ชาวบ้านมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยสำนึกแห่งความเป็นสังคมเครือญาติและความเป็นคนชุมชนเดียวกัน **ด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน** โดยทั่วไปโรงเรียนกับชุมชนมีกิจกรรมร่วมกันในโอกาสต่าง ๆ เป็นความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน นอกจากนี้ผู้ปกครองที่มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวสนับสนุนการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนกระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวของโรงเรียนบ้านไผ่งาม และ**ด้านภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว** ปรากฏภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าวอยู่ในวิถีชีวิตครอบครัวของผู้ประกอบอาชีพสานกล่อ่งข้าว และปรากฏอยู่ในลักษณะองค์ความรู้ที่เป็นการถ่ายทอดภายในครอบครัว

นอกจากปัจจัยสนับสนุนดังกล่าวแล้ว จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี**ปัจจัยอุปสรรค**บางประการ คือ ด้านโรงเรียนและครู มีข้อจำกัดในการศึกษารวบรวมภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว ด้านนักเรียนและผู้ปกครองนักเรียนที่เลิกอาชีพสานกล่อ่งข้าวแล้วไม่ให้ความสนใจการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการผลิตกล่อ่งข้าว เพราะเห็นว่าล้าสมัย มีรายได้น้อย ต้องการให้เรียนหนังสือต่อในระดับสูงขึ้น ด้านการตลาดกล่อ่งข้าว ปัจจุบันมีตลาดรองรับน้อยลง ด้านวัตถุดิบสำหรับการผลิตกล่อ่งข้าว โดยเฉพาะไม้ไผ่ในป่ารอบชุมชน มี

แนวโน้มจะเป็นอุปสรรคต่อการผลิตกล่องข้าวในอนาคตได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมจัดการการใช้ไฟฟ้าให้ถูกวิธี

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี (2541) ได้กล่าวถึงความเป็นชุมชนว่า ชุมชนหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีความเอื้ออาทรต่อกันมีความพยายามทำอะไรร่วมกันมีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสาร (communicate) กันด้วย ความเป็นชุมชนจะมีลักษณะ 4 ประการ คือ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการกระทำร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ จากลักษณะองค์ประกอบทั้ง 4 ลักษณะนี้จะมีสิ่งที่ผุดบังเกิด (emerge) ออกมาอีก 2 อย่างคือ ความมีจิตวิญญาณ (ของกลุ่ม) และผู้นำตามธรรมชาติและการจัดการ ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมีศักยภาพสูงมากเพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นคือมี ความรัก มีการกระทำและมีการเรียนรู้ร่วมกัน ความเป็นชุมชนแก้ปัญหาได้ทุกชนิดทั้ง เศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2539) ได้สรุปความหมายของชุมชนและกล่าวถึงตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนไว้ดังนี้ ความเป็นชุมชนจะวัดหรือดูได้จากกิจกรรม หรือการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่รวมตัวกันว่ามีลักษณะอย่างไร นั่นคือลำพังเพียงการรวมตัวกันของคนในหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งพื้นที่ใดไม่เพียงพอที่จะกล่าวได้นั้นมีความเป็นชุมชนหรือมีองค์กรชุมชนแต่การรวมตัวนั้นจะต้องพิจารณาถึงวัตถุประสงค์กิจกรรม การมีส่วนร่วมของคนในกลุ่มและการจัดการกลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ด้วย

ผลการดำเนินงานขององค์กรชุมชน คือ เครื่องสะท้อนที่ดีประการหนึ่งถึงระดับความเข้มแข็งของชุมชน การกำหนดตัวชี้วัดทั้งของไทยและของต่างประเทศมักจะเน้นที่ตัวชี้วัดถึงผลการดำเนินงาน (Outcome หรือ Output) ของกิจกรรมที่องค์กรชุมชนดำเนินการมากกว่าจะชี้วัดที่กระบวนการ (process) ยิ่งไปกว่านั้น ตัวชี้วัดดังกล่าวมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับครัวเรือนมากกว่าระดับชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวชี้วัดทางเศรษฐกิจ ซึ่งมักจะเน้นที่ระดับครัวเรือนเป็นหลัก หรือตัวชี้วัดในการศึกษาซึ่งมักจะเน้นที่ระดับปัจเจกบุคคลเป็นหลัก การแยกตัวชี้วัดและกิจกรรมการพัฒนาออกเป็นด้าน ๆ เช่นนี้สะท้อนถึงระบบความคิดในการมองแบบแยกส่วนซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นสาเหตุหลักที่สำคัญของความล้มเหลวในการพัฒนาประเทศของไทย เพราะแท้ที่จริงแล้วการจับให้ถูกจุดที่หัวใจของการพัฒนาคือการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนนั้นต่างหาก จึงจะเป็นการแก้ปัญหาทุกด้านได้อย่างเป็นองค์รวมไม่ว่าด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง หรือสิ่งแวดล้อม เพราะการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนหมายถึง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนตั้งแต่เรื่องของจิต

สำนึก ความรู้ ทักษะ ไปจนถึงการจัดการ การรวมกลุ่มที่ทำให้เกิดพลังต่อรองในการแก้ปัญหา นานา ชนิด

ปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชนนั้น **ลีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538)** กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน จากประสพ การณ์ของนักพัฒนาทั้งในประเทศและนานาชาติพบว่าในชุมชนที่เข้มแข็งและสามารถจัด การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้แก่สมาชิกในชุมชนได้นั้นจะมีการ พัฒนากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนอย่างเข้มข้นและต่อเนื่อง ทั้งนี้เพราะการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้เป็นการเข้าไปกระตุ้น พื้นฟู และยกระดับองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นชุม ชนที่เข้มแข็ง ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนดังกล่าวนี้ **ลีลาภรณ์ นาคทรพรพ** ได้สรุป ลักษณะสำคัญไว้ 4 ประการ คือ

ลักษณะที่สำคัญประการแรก ของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน คือ กระบวนการ กลุ่ม การเรียนรู้ของคนแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์ วิจารณ์ปัญหาและข้อเสนอแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน และแม้ว่าสมาชิกใน กลุ่มหรือชุมชนอาจจะไม่ตระหนัก แต่แท้ที่จริงแล้วกระบวนการกลุ่มนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความ เท่าเทียมกันของคนในกลุ่มที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน บางคนอาจรู้มากกว่าคนอื่นในบางเรื่อง แต่ก็มีหลาย เรื่องที่เขาอาจเรียนรู้ได้จากคนอื่นเช่นกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิด พลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของ ทุกฝ่ายได้ เนื่องจากคนที่มาเรียนรู้ร่วมกันเป็นคนในชุมชน เขาย่อมเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาของ ตนเองและชุมชน ได้มีประสบการณ์ของการทดลองเลือกการแก้ปัญหาต่าง ๆ มาแล้วในชีวิตจริง การ พูดคุยถกเถียงของคนในชุมชน จึงเป็นการนำเอาประสบการณ์จริงมาแลกเปลี่ยนกัน เพื่อหาทางแก้ ปัญหาที่ดีที่สุด

ลักษณะที่สำคัญประการที่สอง ของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน คือ การเรียนรู้จาก การลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหา ในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้มาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้ว สมาชิกก็นำกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจจะเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มก็ได้ แล้วแต่กรณีว่าประเด็นปัญหานั้นเป็นเรื่องที่ ต้องการพลังของกลุ่มหรือไม่ เมื่อได้ทดลองทำตามแนวทางที่ได้ตกลงกันไว้ในกลุ่มแล้ว ได้ผลเป็น อย่างไร มีปัญหาอุปสรรคอะไรเกิดขึ้น ก็นำกลับมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่ม เพื่อหาทางแก้ต่อไป อีก กระบวนการคิด – ทำ – ทบทวนวิเคราะห์ – ทำ จึงหมุนวนไป และส่งผลต่อการยกระดับสติปัญญา ของสมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน

ลักษณะประการที่สาม คือ การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (problem – oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงมิได้หมายความว่าเพียงการยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้ เมื่อชุมชนสามารถช่วยกันแก้ปัญหาของตนเองได้ ความมั่นใจในศักยภาพของตนเองก็จะสูงขึ้น และกล้าที่จะริเริ่มคิดค้นและหาทางเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อพัฒนาชุมชนของตนให้ดีขึ้น นอกจากนี้การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง ยังมีความหมายในอีกนัยหนึ่ง คือ การเรียนรู้เช่นนี้เป็นการเรียนรู้จากของใกล้ตัวที่ผู้เรียนรู้จักแล้ว การทำความเข้าใจในสิ่งหรือสถานการณ์ที่ผู้เรียนรู้จักอยู่แล้ว ย่อมง่ายและเอื้อต่อการพัฒนาความคิดของผู้เรียนเกี่ยวกับเรื่องนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ มากกว่าการที่ผู้เรียนเรียนจากเรื่องที่ไกลตัวหรือไม่รู้จัก

ลักษณะที่สำคัญประการที่สี่ ของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน คือ การเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือการเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดรวมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายมักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน โดยนัยนี้เครือข่ายในแต่ละชุมชนก็คือกลุ่มคนที่เข้ามาร่วมกันเรียนรู้และร่วมกันทำงานโดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นเอง แต่ในระดับที่สูงกว่าชุมชนขึ้นมา คำว่าเครือข่ายมักจะถูกใช้โดยนัยว่าหมายถึง องค์กรชุมชนในหลาย ๆ แห่งที่มีวัตถุประสงค์หรือกิจกรรมที่คล้ายคลึงกัน ร่วมกัน หรือเชื่อมโยงกัน อาทิ เครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้าน เป็นต้น องค์กรชุมชนที่ร่วมอยู่ในเครือข่ายเหล่านี้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และติดต่อสื่อสารกันเป็นระยะ ๆ รวมทั้งอาจมีการระดมพลังขององค์กรทั้งหมด เพื่อเรียกร้องหรือต่อรองผลักดันนโยบายกับรัฐก็ได้ ตัวอย่างเช่น องค์กรและกลุ่มต่าง ๆ ในเครือข่ายลุ่มน้ำในเขต 13 ป่า ในภาคเหนือ ที่ถูกรัฐประกาศเป็นเขตอุทยานซึ่งทับที่ทำกินของชาวบ้าน ได้รวมตัวกันเจรจาต่อรองกับรัฐให้ยกเลิกการประกาศเขตอุทยาน เป็นต้น

ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (2541) ได้สรุปว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก “สถานะพื้นฐาน” นับตั้งแต่วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน สภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรการปกครองตนเอง ตลอดจน “กระบวนการทางสังคมในชุมชน” นั้น ๆเองที่เกี่ยวข้องตามมา เช่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การร่วมกันเรียนรู้และแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชนทั้งในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ เป็นต้น

สถานะพื้นฐานของชุมชนและกระบวนการทางสังคมต่าง ๆ ในชุมชนนั้นเองที่จะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเข้าเป็น “พลังชุมชน” ที่อาจเป็นรูปธรรม ไม่ว่าจะเป็นของการมีระบบเศรษฐกิจที่มั่นคงยั่งยืนในรูปของการเกษตรผสมผสานหรือธุรกิจชุมชนด้านต่าง ๆ การมีการออมทุนร่วมกันในชุมชนในรูปกลุ่มออมทรัพย์หรือธนาคารชุมชน เพื่อเป็นสวัสดิการและหลักประกันความมั่นคงให้คนในชุมชน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่นแน่นแฟ้นอยู่กันพร้อมหน้า การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนที่สมบูรณ์ยั่งยืนในรูปของการร่วมกันอนุรักษ์ป่าไม้และต้นน้ำลำธาร การมีกลไกปกครองตนเองที่เข้มแข็งในรูปขององค์กรท้องถิ่นที่มีผลงานประจักษ์ชัด การมีการศึกษาที่เหมาะสมแก่ท้องถิ่นในรูปของหลักสูตรท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

พลังชุมชนในรูปต่าง ๆ เหล่านี้เองจึงจะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นในรูปของ การกินดีอยู่ดี การเอื้ออาทร ความสัมพันธ์อันอบอุ่นระหว่างสมาชิกของชุมชนและการมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ และจะเป็นความเข้มแข็งที่ชุมชนใช้ในการเผชิญกับ “แรงปะทะ” ต่างๆ จากโลกภายนอกไม่ว่าจะเป็นแรงปะทะจากกระแสเศรษฐกิจทุน-นิยมกระแสการเมืองระดับชาติและท้องถิ่น กระแสสื่อมวลชนซึ่งชุมชนจะได้ใช้ความเข้มแข็งนี้ในการต้านแรงปะทะต่าง ๆ ด้วยการพินิจ พิเคราะห์ ไตร่ตรองและเลือกสรรวิถีชีวิตและวิถีทางการพัฒนาที่เหมาะสมให้แก่ตนเอง

2. แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

โรงเรียนและสถานศึกษาเป็นองค์ประกอบที่หลอมรวมอยู่ในสภาพของความเป็นชุมชนไม่ว่าจะในแง่ “สถานะพื้นฐาน” ของชุมชนก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งในคำอธิบายสถานะพื้นฐานของชุมชนนั้น หรือในแง่ “กระบวนการชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่มีปฏิสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนรูปแบบต่าง ๆ และในแง่ “พลังชุมชน” ก็ย่อมมีโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถแสดงพลังเสริมพลังชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงอาจวางกรอบการศึกษาได้ดังนี้

1. สถานะพื้นฐานของชุมชน สถานะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีทั้งการศึกษาสถานะพื้นฐานของชุมชนด้านต่าง ๆ ควบคู่ไปกับการศึกษาสถานะพื้นฐานของโรงเรียนซึ่งจะเป็นเครื่องชี้ศักยภาพเบื้องต้นของโรงเรียน ในการทำงานร่วมกับชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั้นอยู่อาทิ

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรของโรงเรียน โดยเฉพาะวิสัยทัศน์เกี่ยวกับชุมชน และขีดความสามารถของบุคลากรในการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มและรักษาสัมพันธภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน

- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพโดยทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน

- ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนในเชิงความสัมพันธ์กับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

ทั้งนี้ สถานะพื้นฐานของโรงเรียนเหล่านี้ ในบางเรื่องอาจมีความสัมพันธ์กับสถานะพื้นฐานของชุมชนซึ่งควรได้รับการศึกษาวิเคราะห์ด้วย เช่น การศึกษาวิเคราะห์ขีดความสามารถของบุคลากรและภาวะผู้นำของโรงเรียนในเชิงที่มีปฏิสัมพันธ์กับภาวะผู้นำของชุมชนหรือแหล่งผู้รู้ผู้ทรงภูมิปัญญาในชุมชน การศึกษาทรัพยากรของโรงเรียนในเชิงปฏิสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นต้น

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและกระบวนการโรงเรียน - ชุมชน บนฐานความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของชุมชนและโรงเรียนนี้ สิ่งสำคัญต่อมาที่ควรศึกษาคือ **“กระบวนการชุมชน”** เช่น ลักษณะการทำงานและแก้ปัญหาด้วยกันในชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้การศึกษากะบวนการชุมชนควรมีควบคู่ไปกับการศึกษา **“กระบวนการโรงเรียน-ชุมชน”** ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้สำหรับ นักเรียน การนำผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำสื่อการเรียนการสอน การวางหลักสูตรท้องถิ่น การรับบริจาคหรือระดมทรัพยากรจากท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น

- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้และแสวงหาของคนในชุมชน เช่น การพบปะกันตามสถานที่ต่าง ๆ ในชุมชนโดยมีครูหรือผู้บริหารเข้าไปมีส่วนร่วม การที่ครูหรือผู้บริหารเข้าร่วมมีบทบาทในการประชุมชาวบ้านหรือการประชุมผู้นำท้องถิ่นที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการ เป็นต้น

- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เช่น การจัดให้มีวันสำคัญของชุมชน วันแข่งขันกีฬา งานทำบุญตามประเพณีต่าง ๆ ร่วมกัน เป็นต้น

เช่นกันที่การศึกษาวิเคราะห์กระบวนการโรงเรียน - ชุมชนนี้ควรศึกษาในลักษณะที่อาจมองถึงความสัมพันธ์กับกระบวนการชุมชนเองด้วย เช่น การศึกษากิจกรรมที่โรงเรียนนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมของโรงเรียนหรือการที่โรงเรียนเข้าไปร่วมทำกิจกรรมของชุมชนในเชิงที่อาจมีปฏิสัมพันธ์หรือผลกระทบต่อกระบวนการการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกันของคนในชุมชน เป็นต้น

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ท้ายที่สุดจากสถานะพื้นฐานและกระบวนการทำงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชนดังที่กล่าวไป อาจนำไปสู่การแสดงผลของโรงเรียนเพื่อเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งของชุมชนในรูปลักษณะและกิจกรรมต่าง ๆ อาทิการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของ

โรงเรียนที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาและความต้องการของชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพเสริมของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชนที่จะเสริมความเข้มแข็งในเชิงเศรษฐกิจ การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ในโรงเรียนที่สัมพันธ์กับกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชน การริเริ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและรักษาความสะอาดร่วมกับชุมชนเป็นต้น(ทีมประสานงานชุดโครงการวิจัยด้านการศึกษากับชุมชนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. 2541)

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งซึ่งเป็นที่คาดหวังและต้องการคือ

1. ชุมชนที่มีสภาพรวมกันเป็นปึกแผ่นอย่างแน่นแฟ้น ในทางกายภาพหรือรูปธรรม คือ สมาชิกของชุมชนมีศักยภาพ มีการพึ่งพาอาศัยและร่วมมือกันในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของส่วนตัวและส่วนรวม ทั้งด้านอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ฯลฯ ในทางจิตวิญญาณ คือ สมาชิกของชุมชนมีค่านิยมความเชื่อต่อสิ่งสูงสุดอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และ รู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน มีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและสมาชิกในชุมชน มีความรักใคร่สามัคคี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ให้ความช่วยเหลือแบ่งปันระหว่างกัน ฯลฯ

2. ชุมชนมีศักยภาพที่พึ่งพิงตนเองได้ในระดับที่สูง โดยมีทุน แรงงาน ทรัพยากร เพื่อการยังชีพพื้นฐานของครอบครัวตนเอง แม้จะมีการพึ่งพิงภายนอก ก็อยู่ในลักษณะที่ชุมชนมีอำนาจในการจัดการ การเลือกสรร การตัดสินใจ การมีส่วนร่วมสูง ไม่ว่าในด้านอาชีพ การศึกษา การกินอยู่ ประเพณี การรักษาพยาบาล ฯลฯ

3. ชุมชนที่สามารถควบคุมและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ โดยอาศัยอำนาจ ความรู้ และกลไกภายในของชุมชน กำหนดแนวทางของการแก้ไขปัญหา โดยอาศัยความร่วมมือภายในชุมชนเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ

4. ชุมชนที่พัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ สร้างภูมิปัญญาของตนเองในด้านต่าง ๆ ทั้งเศรษฐกิจ การบริหารจัดการ การปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ฯลฯ มีผลให้ชุมชนมีความรู้และความสามารถที่จะพัฒนาตนเอง และถ่ายทอดความรู้นั้นได้อย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของความเข้มแข็งที่กล่าวมานี้ ถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลายประการ ทั้งที่เป็นเรื่องของภายในชุมชนและที่เกี่ยวข้องกับภายนอกชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทโรงเรียนกับการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น

รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยใช้คำกลาง ๆ ว่า ภูมิปัญญาไทย และให้ความหมายว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถ และทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ ปรุงแต่ง

พัฒนา และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหา และพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

นิติ เอียวศรีวงศ์ (2539) ได้เสนอแนวคิดในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นประกอบด้วยลักษณะสำคัญ 4 อย่างคือ

1. ความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ใช่สิ่งที่คนแต่ละคนคิดแวบขึ้นมาในหัว ปัญญาในโลกแห่งความเป็นเมือง ก็คือคนที่ฉลาด คนที่คิดอะไรแวบออกได้สำเร็จ อันนี้เป็นภูมิปัญญาแบบสมัยใหม่ ไม่ใช่ภูมิปัญญาแบบชาวบ้าน เราต้องไปดูล่องค้ำความรู้และระบบความรู้ ระบบความรู้มีความสำคัญตรงที่ว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้มีความสัมพันธ์กันไม่ใช่ดูจากความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ดูที่ตัวระบบความรู้คือชาวบ้านหรือคนในท้องถิ่นนั้น ๆ เห็นว่า สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันอย่างไรและต้องรู้ว่าชาวบ้านเขาคิดเขาทำสิ่งต่าง ๆ ให้สัมพันธ์กันอย่างไรด้วย คือรู้ถึงระบบความรู้ด้วย

2. การส่งสมการกระจายความรู้ ความรู้หรือภูมิปัญญาของชาวบ้านไม่ได้เกิดจากบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เกิดจากการสั่งสม การกระจายความรู้และการเข้าถึงตัวความรู้ หรือการบริการความรู้นั้น ๆ ความรู้มันไม่ได้ลอยอยู่ เราจำเป็นจะต้องดูด้วยว่า คนมีความรู้แล้วคน ๆ นั้น เอาความรู้ไปใช้ไปบริการคนอื่นได้อย่างไร

3. การถ่ายทอดความรู้และระบบความรู้ ภูมิปัญญาของชาวบ้านในท้องถิ่นไม่มีสถาบันที่จะถ่ายทอดการศึกษาให้เห็นอย่างชัด ๆ แต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อนถ้าจะให้เข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนชั่วอายุหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง

4. การสร้างสรรค์และการปรับปรุง ภูมิปัญญาความรู้หรือระบบความรู้ของชาวบ้านนั้นไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีปรับเปลี่ยนตลอดมาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านนั่นเอง

นอกจากนี้ นิติ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปถึงการใช้อนุปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาไว้ดังนี้ ความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการทรัพยากรมีความสำคัญมาก โดยมีรูปธรรมหลายอย่างที่ชี้ให้เห็นว่าความสำเร็จของการใช้อนุปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นความสำเร็จของการพัฒนาที่ยั่งยืนความเข้าใจในเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเงื่อนไขสำคัญในการทำให้การพัฒนาประสบความสำเร็จในการพัฒนาให้สำเร็จผลและมีความสมดุลนั้น ทุกฝ่ายต้องมีโอกาสปรับตัวเอง คุณภาพชีวิต ความเป็นมนุษย์ให้ดีขึ้น ไม่ใช่เป็นเพียงแค่การรวบรวมสะสมตัวเลขรายได้ประชาชาติแต่อย่างเดียว การที่จะเป็นเช่นนี้ได้จำเป็นต้องผลักดันให้กลุ่มต่าง ๆ มีอำนาจใกล้เคียงกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความรู้ที่จะจัดการสิ่งรอบตัวได้มีความรู้ที่จะไปต่อรองกับคนภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ถ้าเป็นภูมิความรู้แบบสมัยใหม่แต่เพียงอย่างเดียว คนในท้องถิ่นจะต้องพึ่งพาภายนอกตลอดไป คนในเมืองต้องพึ่งคนในเมืองอื่นที่ใหญ่กว่าตลอดไป จนกว่าเราจะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่สมดุลได้เท่านั้นจะจึงจะสัมฤทธิ์ผล

พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตฺโต) (อ้างถึงในรุ่ง แก้วแดง, 2541) ได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทของโรงเรียนต่อการจัดการศึกษาที่ถูกรวมอำนาจสู่ส่วนกลางจนเกิดปัญหากระทบต่อชุมชนว่า การศึกษาสมัยใหม่ได้แยกนักเรียนออกจากชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเอง เนื่องจากการเรียนการสอนทั้งหมดเป็นไปตามหลักสูตรจากส่วนกลาง ความแปลกแยกนี้มีลักษณะที่รุนแรงถึงกับทำให้นักเรียนบางคนถูกวิถีชีวิตของชุมชน ไม่ยอมรับ ไม่อยากศึกษา ไม่มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมและท้องถิ่นของตน และไม่รู้จักรที่จะนำไปใช้ประโยชน์ นอกจากนี้ความแปลกแยกดังกล่าวยังทำให้เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก เกิดช่องว่างระหว่างคนรุ่นใหม่กับคนรุ่นเก่า ลูกไม่สืบสานอาชีพของพ่อแม่ คนรุ่นใหม่เข้ากับชุมชนเดิมไม่ได้ วัฒนธรรม ภูมิธรรม และภูมิปัญญาของท้องถิ่นจึงถูกละเลยทอดทิ้งจนค่อย ๆ สูญหายไป ไม่มีผู้สืบต่อ

จากการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนที่ได้แยกออกจากครอบครัว ทำสถาบันครอบครัวอ่อนแอลงเช่นนี้ รุ่ง แก้วแดง (2541) ได้แสดงแนวคิดว่า ต้องให้ความสำคัญกับบทบาทการศึกษาของครอบครัวมากขึ้น การที่จะทำให้บทบาทเรื่องการศึกษาของครอบครัวประสบความสำเร็จจำเป็นจะต้องสร้างเครือข่ายระหว่างโรงเรียนกับครอบครัวให้มีบทบาทหน้าที่และศักยภาพทางการศึกษาที่เท่าเทียมกันเรื่องไหนที่โรงเรียนมีมากกว่าก็ต้องถ่ายทอดความรู้ให้ผู้ปกครองในทำนองเดียวกัน ถ้าผู้ปกครองมีมากกว่าก็จะถ่ายทอดกลับไปยังโรงเรียน เพื่อที่จะให้ครูเกิดการเรียนรู้ ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ในอนาคตทั้งโรงเรียนและชุมชนก็จะเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งทางภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เช่น สื่อมวลชนต่าง ๆ ที่ให้ความรู้ให้ประสบการณ์ตลอดเวลา

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนจึงต้องให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมเช่นการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวกับวิชาชีพนั้น **อภิชัย พันธเสน** (2539) ได้แสดงแนวคิดว่า ถ้าหากโรงเรียนไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับชุมชน โรงเรียนก็จะมีองค์ความรู้อยู่สองชุดที่มีลักษณะเป็นอิสระต่อกัน คือวิชาการ และวิชาชีพ โดยที่ทั้งสองชุดไม่มีความสัมพันธ์กันแต่อย่างใด ในทางปฏิบัติถ้าหากไม่นำชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทางโรงเรียนจะจัดการสอนและลงมือปฏิบัติเกี่ยวกับวิชาชีพด้วยความยากลำบาก เพราะครูส่วนใหญ่ของโรงเรียนถูกสอนให้มีความรู้เฉพาะด้านวิชาการเป็นหลัก การที่จะลงมือไปสอนในเรื่องอาชีพด้วยตนเองมักจะไม่มีเวลาและประสบการณ์ในการจัดเฉพาะเรื่องอย่างเพียงพอผลที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่คือหลังจากดำเนินโครงการคู่ขนานในลักษณะดังกล่าวไปไม่นาน โรงเรียนมักจะประสบความล้มเหลวในเรื่องการจัดการสอนวิชาชีพและเลิกล้มความตั้งใจไปในที่สุด เพราะทำไม่ได้ผลในขณะเดียวกันเนื่องจากการสอนอาชีพไม่ใช่วิชาหลักของโรงเรียนจึงมีแนวโน้มที่จะเลิกสอนวิชาชีพเสีย

ถ้าหากโรงเรียนนำชาวบ้านในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจการสอนของโรงเรียนผลดีประการแรกคือภูมิปัญญาของชาวบ้านจะเข้ามามีส่วนสำคัญในฐานะที่เป็นองค์ความรู้เพิ่มขึ้นให้แก่ระบบการศึกษาทั้งหมดของโรงเรียน ประการต่อมาโรงเรียนจะได้อาศัยประสบการณ์และความรู้

ต่างๆ จากชุมชนเข้ามาช่วยในเรื่องการจัดการศึกษาเกี่ยวกับอาชีพของโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ในขณะที่เดียวกัน ถ้าหากโรงเรียนจะทำให้การศึกษาในลักษณะที่กลมกลืนกับการประกอบอาชีพในท้องถิ่น ก็จะประยุกต์วิชาสามัญต่าง ๆ เข้ามาใช้กับกิจกรรม เพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียน ดังนั้นกิจกรรมเพื่อการเพิ่มผลผลิตภาพของโรงเรียนจะยังมีความสมบูรณ์ขึ้น เพราะได้มีการนำความรู้จากวิชาสามัญเข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกับภูมิปัญญาของชาวบ้าน จึงเป็นการสังเคราะห์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะทำให้ทุกฝ่ายได้ประโยชน์ ครูและนักเรียนจะได้ความรู้และประโยชน์จากกิจกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตภาพชาวบ้านก็จะได้แง่คิดจากวิชาการเพิ่มขึ้น เพื่อปรับปรุงการประกอบอาชีพของตนให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้นมีส่วนสำคัญในการเพิ่มปัจจัยนำเข้าปัญญาให้แก่ชุมชน ช่วยให้มีการยกระดับขีดความสามารถของชุมชนในการแก้ปัญหาของตนเองได้อีกระดับหนึ่ง

การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อศึกษาพัฒนาองค์ความรู้และชุมชนนั้นย่อมเกิดการพบกันระหว่างวัฒนธรรมของโรงเรียน (วัฒนธรรมภายใน) กับวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเรื่องนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้เสนอแนวคิดที่ นักพัฒนาจากภายนอกเมื่อลงไปทำงานกับชาวบ้าน ก็มีความหมายเท่ากับการพบกันทางวัฒนธรรม การพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมนี้ ถ้าเป็นการพบกันอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือต่างฝ่ายต่างเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน (เป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน) ย่อมจะเกิดความเข้าใจและเรียนรู้จากกันและกัน แต่ถ้าเป็นการพบกันในแนวตั้งคือมีฝ่ายใดถือว่าวัฒนธรรมของตัวเองสูงกว่า เหนือกว่า เกิดอาการดูแคลนวัฒนธรรมของผู้อื่น และเห็นว่าวัฒนธรรมของตนเองเท่านั้นที่เป็นมาตรฐานก็เท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นที่ชักนำไปสู่การครอบงำทางวัฒนธรรม ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติวัฒนธรรม) จะต้องเป็นความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเสมอภาคเท่าเทียม

วิธีการที่จะอนุรักษ์และสืบทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่ในสังคมใด ๆ ได้คือ การให้การศึกษาคือเป็นกระบวนการสร้างสังคมประภค (การจัดเกล้าทางสังคม) สำหรับการศึกษาในระบบโรงเรียนจะบรรจุสาระที่ต้องถ่ายทอดลงในหลักสูตรเพราะเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของสังคมที่จะใช้เพื่อกำหนดสำหรับการอบรมบุคคลต่าง ๆ ให้เป็นไปตามความต้องการของสังคม (สังค อุทรานันท์ : 2532) แต่อย่างไรก็ตาม ตามหลักการของหลักสูตรที่สร้างขึ้นจำเป็นจะต้องมีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและสนองความต้องการของสังคมที่ใช้หลักสูตรนั้น ๆ เพราะสังคมหรือชุมชนแต่ละแห่งนั้นมักจะมีสภาพปัญหาและความต้องการแตกต่างกัน หลักสูตรที่จะสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของ สังคมหรือชุมชนนั้นจะต้องเปิดโอกาสให้บุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรเพราะบุคคลในชุมชนจะเป็นผู้รู้จักชุมชนดีหลักสูตรที่พัฒนาขึ้นโดยบุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมในการพิจารณาตัดสินใจในกระบวนการพัฒนาเรียกว่าหลักสูตรท้องถิ่นซึ่งสอดคล้องกับข้อค้น

พบในงานวิจัยเรื่องสภาพปัญหาและความต้องการของครูระดับมัธยมศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นตามหลักสูตรมัธยมศึกษาฉบับปรับปรุง 2523 (ดวงจันทร์ เดียววิไล 2537)

จากการศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการจัดการเรียนการสอน ในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา (กรมวิชาการ : 2540) พบว่า ด้านการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น ศิษยานิเทศก์มีการดำเนินงานในเรื่องนี้ค่อนข้างน้อย ด้านการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านในท้องถิ่น มาจัดการเรียนการสอน ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษาร้อยละ 51.79 ให้ข้อมูลว่าสิ่งที่โรงเรียนดำเนินการคือ เชิญชาวบ้านหรือผู้รู้ที่อยู่ในท้องถิ่นมาเป็นวิทยากร สำหรับปัญหา อุปสรรคของการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน คือ ขาดการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ และงบประมาณ ครูผู้สอนมีความเข้าใจในการนำความรู้และประสบการณ์ของชาวบ้านไปใช้ในการจัดการเรียนการสอนค่อนข้างน้อย ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของอังกุล สมคะเนย์ (2535 อ้างในกรมวิชาการ 2540.) ที่พบว่าการศึกษาโรงเรียนไม่นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการจัดการเรียนการสอน เนื่องจากเหตุหนึ่งคือ ในด้านครูผู้สอนครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านค่อนข้างน้อย และไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน

บทที่ 2

เศรษฐกิจบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชนกล่อ่งข้าว

ในประวัติศาสตร์ชุมชนตำบลเมืองมายผู้คนดำรงชีวิตโดยอาศัยทรัพยากรจากป่าที่โอบล้อมชุมชนอยู่โดยรอบเป็นแหล่งอาหารและที่ทำกินสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรในพื้นที่จำกัดและการไปสานกล่อ่งข้าวที่อาศัยไม้ไผ่จากป่ารอบ ๆ ชุมชนเป็นวัตถุดิบ ยังคงปรากฏอยู่ในวิถีชุมชนกล่อ่งข้าว

วิถีชุมชนกล่อ่งข้าว

“...บ้านข้าบ้านไม้ บ้านไปบ้านสาน บ้านข้าไม้ฆาง บ้านสานกล่อ่งข้าว บ้านข้าบ้านแพะ บ้านเลี้ยงบ้านผง บ่าเหมือนบ้านปง ปลุกหยังกะฮ้วน...” เป็นบทกวีจ้อยที่ผู้สูงอายุบ้านไผ่แพะขับขานให้ลูกหลานได้รับรู้เรื่องราวในอดีตอีกบทหนึ่งว่าวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนผูกพันกับงานไปสานกล่อ่งข้าวมาโดยตลอดจนถึงทุกวันนี้งานไปสานกล่อ่งข้าวก็ยังคงอยู่ในวงจรการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มหนึ่งในตำบลเมืองมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ก็กลุ่มผู้สืบทอดอดีตให้คงอยู่คู่กับชุมชนตำบลเมืองมาย จากการศึกษาเบื้องต้นในระยะที่ 1 พบว่าวิถีชีวิตชุมชนกล่อ่งข้าวมีพัฒนาการตามยุคสมัยเป็น 5 ยุค คือ

ยุคเดินเท้า - ล่องแพ เริ่มตั้งแต่ชุมชนดั้งเดิมจนถึง พ.ศ. 2500 ชุมชนมีความยากลำบากในการดำเนินชีวิต เพราะเป็นชุมชนที่อยู่ในป่า มีภูเขาโอบล้อมอยู่โดยรอบ การติดต่อกับสังคมภายนอกมีความลำบากต้องอาศัยเส้นทางเดินเท้าลัดเลาะไปตามไหล่เขา ลำห้วย เพื่อติดต่อกับตัวอำเภอแจ้ห่ม และต้องอาศัยลำน้ำแม่ต้าออกสู่แม่น้ำวัง แล้วล่องแพ เพื่อติดต่อกับตัวเมืองลำปาง สภาพป่าโดยรอบชุมชนเป็นป่าอุดมสมบูรณ์มีไม้ไผ่หลายชนิดขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงได้เรียกขานชุมชนของตนว่า “บ้านไผ่” แหล่งอาหารและปัจจัยในการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของผู้คนในยุคนี้จึงอาศัยจากป่าและปลูกข้าวทำนาเป็นอาชีพหลักเหมือนชุมชนทั่วไปของประเทศไทย เพียงแต่แหล่งปลูกข้าวของชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่จำกัด อาศัยพื้นที่ราบแคบ ๆ ระหว่างเชิงเขาริมแม่น้ำต้าเป็นนาข้าวและต้องอาศัยพื้นที่ลาดเชิงเขาเป็นไร่ข้าว แต่ผลการผลิตจากการทำนาข้าวและปลูกข้าวไร่ ไม่เคยเพียงพอบริโภคได้ตลอดทั้งปีเลย บางครอบครัวจะพอบริโภคได้เพียง 8-9 เดือน แต่บางครอบครัวบริโภคได้เพียง 6 เดือนข้าวก็หมดอยู่แล้วดังนั้นในช่วงต่อระหว่างฤดูแล้งกับฤดูทำนาและช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวจึงเป็นช่วงที่ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนข้าว ช่วงที่ขาดข้าวรุนแรงที่สุด คือเดือนตุลาคม ซึ่งเป็นช่วงรอเก็บเกี่ยวข้าวแทบทุกครอบครัวไม่มีข้าวบริโภคต้องแก้ปัญหาด้วยการสานกล่อ่งข้าวแล้วหาไปแลกข้าวสารที่แจ้

หม้อโดยกลองข้าว 1 กลองแลกข้าวสารได้ 1 ลิตร ดังนั้นเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนในชุมชนแห่งนี้จะลงมือสานกลองข้าวเตรียมไว้รับฤดูกลาขาคแล่นข้าวจะมาเยือน

ยุคทางรถลากไม้ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2501-2510 เป็นยุคที่มีนายทุนในจังหวัดลำปางเข้ามาทำสัมปทานป่าไม้รอบชุมชนตำบลเมืองมาย พื้นที่รอบ ๆ ชุมชนตำบลเมืองมายมีทางรถลากไม้แต่คนในตำบลเมืองมายก็ยังเดินทางติดต่อกับชุมชนภายนอกลำบากเหมือนยุคเดินเท้า-ล่องแพ เพราะว่าทางรถลากไม้ไม่ได้ตัดเข้าชุมชนหมู่บ้านแต่ตัดเข้าสู่ป่า ซึ่งอยู่ห่างไกลหมู่บ้าน คนในชุมชนยังผลิตกลองข้าวกันอยู่ทุกครอบครัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงใกล้เทศกาล ต่าง ๆ จะผลิตกันมาก เช่น เทศกาล “ทานก้วยสลาก” “ยี่เป็ง” “ตั้งธรรมหลวง” จนถึง “ปีใหม่ (สงกรานต์)” เมื่อสานกลองข้าวได้มากพอแล้วบางคนก็หาบไปแลกข้าวสารที่แจ่ม บางคนก็แลกข้าวสารกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งไม่ต่างจากยุคเดินเท้า-ล่องแพมากนัก

พอลถึง ยุคสร้างเขื่อน - สร้างทางสู่หมู่บ้าน เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2511-2529 ยุคนี้ชุมชนตำบลเมืองมายได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนกิ่วลม เส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอก ทางแม่น้ำวังออกสู่ทางรถยนต์ที่สับห้วยหลวงถูกตัดขาดทำให้ต้องสร้างทางจากบ้านสบมายเข้าสู่หมู่บ้านไผ่ปง ทางสายนี้จึงเป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนภายนอกสายแรกที่รถยนต์สามารถเข้าออกหมู่บ้านได้ ยุคนี้คนในตำบลเมืองมายยังคงผลิตกลองข้าวขายกันทุกครอบครัว คนในหมู่บ้านเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อกลองข้าวไปขายในเมืองลำปางและจังหวัดใกล้เคียงกันมากขึ้น โดยใช้รถปิกอัพบรรทุกกลองข้าวไปขายข้างอรัญญิตโดยสารบ้าง แต่ในปลายยุคนี้ราว พ.ศ. 2528-2529 คนในชุมชนเริ่มผลิตกลองข้าวกันน้อยลง เพราะว่าสามารถหารายได้จากการปลูกหอม ปลูกกระเทียม และขายของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนในชุมชนเริ่มเกิดกระแสสร้างบ้านไม้สักไว้ขายให้แก่ภายนอก จึงทำให้คนประกอบอาชีพสานกลองข้าวค่อยๆ น้อยลง

ยุคทางรถขาว-รถแดง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2530-2536 ยุคนี้มีขบวนการนายทุนเข้ามาลักลอบตัดไม้สักในป่ารอบ ๆ ชุมชน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มรถขาวและกลุ่มรถแดง “รถขาว” และ “รถแดง” คือรถปิกอัพสีขาว รถปิกอัพสีแดงสำหรับใช้ขนไม้เถื่อน ดังนั้นในป่าจึงมีทางลัดสำหรับรถขาว-รถแดงเหล่านี้ เพื่อใช้เป็นเส้นทางหลบเลี่ยงเจ้าหน้าที่ป่าไม้และขนไม้เถื่อน สู่ “ตลาดไม้เถื่อน” ยุคนี้นับเป็นยุค “กลองข้าวเสื่อมความนิยม” การผลิตกลองข้าวในชุมชนถึงจุด “ตกต่ำที่สุด” คนในชุมชนเลิกทำกลองข้าวแล้วหันไปรับจ้างนายทุนไม้เถื่อน เพราะว่าได้รับเงินค่าจ้างสูงกว่าการทำกลองข้าวขาย จึงอาจกล่าวได้ว่ายุคทางรถขาว-รถแดงเป็นยุคที่คนในชุมชน “ละทิ้งอาชีพสานกลองข้าว” จนทำให้กระบวนการผลิตกลองข้าวของชุมชนสูญุดต่ำสุด

ยุคทางโยธา-ทางหลวง เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2537-ปัจจุบัน ยุคนี้เส้นทางติดต่อกันระหว่างหมู่บ้านในตำบลเมืองมายมีความสะดวกขึ้นเพราะกรมโยธาธิการได้สร้างถนนดินลูกรังเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้าน

บ้านไผ่กับบ้านนางาม นอกจากนี้กรมทางหลวงกำลังสร้างถนนลาดยางหมายเลข 1335 ระหว่างบ้านเลง-แจ้ห่ม ผ่านบ้านไผ่กับบ้านไผ่พะ เส้นทางนี้ทำให้การคมนาคมระหว่างตำบลเมืองมายกับอำเภอแจ้ห่มและตำบลเมืองมายกับตัวเมืองลำปางมีความสะดวกขึ้น ทำให้สภาพความเป็นชุมชนกันดารห่างไกลเส้นทางคมนาคมหมดไป

ทุกวันนี้งานไปสานกลองข้าวก็ยังคงอยู่ในวงจรการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มหนึ่งในตำบลเมืองมาย ถึงแม้ว่าจะเป็นเพียงกลุ่มเล็ก ๆ แต่ก็ยังเป็นกลุ่มผู้สืบทอดดีทำให้คงอยู่กับชุมชนตำบลเมืองมาย กลุ่มผู้สืบทอดงานไปสานกลองข้าวเหล่านี้ยังคงอาศัยงานไปสานกลองข้าวไว้เลี้ยงชีพ แต่วิถีการดำเนินชีวิตของพวกเขาเหล่านี้ก็ไม่ได้แตกต่างจากผู้คนส่วนใหญ่ในชุมชนเลย เพราะวิถีชีวิตของผู้คนส่วนใหญ่ยังดำรงชีวิตด้วยการทำการเกษตรตามฤดูกาล ที่อาศัยแรงงานและพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ดังนั้นวงจรการดำรงชีวิตของคนส่วนใหญ่จึงหมุนเวียนไปตามฤดูกาล หากเริ่มนับจาก “ปีใหม่เมือง” (สงกรานต์) แล้ววงจรการดำรงชีวิตก็จะหมุนไปตามช่วงเวลาของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับการทำมาหากินเลี้ยงปากเลี้ยงท้องเป็นลำดับดังนี้คือ

พอถึง “เดือนเจ็ดเหนือ” (เมษายน) เป็นช่วงเวลาหยุดพักผ่อนฉลองปีใหม่ (สงกรานต์) เพื่อเตรียมตัวต่อสู้กับความเหน็ดเหนื่อยเมื่อสิ้นปีในการใช้แรงงานทำมาหากินในปีใหม่อีกปีหนึ่ง งานแรกของปีคือการ “ฮิบไฮ” เป็นงานถางไร่เผาไร่ เพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับปลูกข้าวไร่และถั่วลิสงตามไหล่เขาเชิงคอย

“เดือนแปดเดือนเก้าเหนือ” (พฤษภาคม – มิถุนายน) มาถึงก็เริ่มลงมือ “เอาหญ้า – บกดิน” (ดายหญ้า – ขุดสับดิน) เพื่อเตรียมดินแล้วจึง “บกไฮใส่ถั่ว – ใส่ข้าว” ขุดสับดินในไร่หยอดเมล็ดถั่วลิสงและข้าวไร่ให้แล้วเสร็จก่อนจะถึงฤดูทำนาในพื้นที่ราบ

ประมาณ “เดือนสิบเหนือ” (กรกฎาคม) การใส่ถั่ว – ใส่ข้าวไร่ ตามบนคอยก็แล้วเสร็จทุกคนก็เริ่ม “ลงนา” หวานกล้า ไถนา เตรียมทำนาปลูกข้าวในที่นา ซึ่งเป็นพื้นที่ราบแคบ ๆ ริมลำห้วยระหว่างภูเขา

ประมาณ “เดือนสิบเอ็ดสิบสองเหนือ” (สิงหาคม – กันยายน) ถั่วลิสงที่ปลูกไว้ในไร่บนคอยก็ถึงอายุพอที่ชาวบ้านจะ “หลกถั่ว – ล่อนถั่ว” (ถอน – เก็บผลผลิตถั่วลิสง) หลังจากเก็บผลผลิตถั่วลิสงในไร่เสร็จแล้วบางคนก็ “ใส่ถั่ว” ปลูกถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ต่อทันที

พอเข้า “เดือนเกียง เดือนยี่เหนือ” (ตุลาคม – พฤศจิกายน) ข้าวไร่ที่ปลูกไว้ในบนคอยก็ได้เวลาเก็บเกี่ยว คนที่ปลูกข้าวไร่ก็ลงมือเกี่ยวข้าวไร่ นวดข้าว ขนข้าวใส่ยุ้ง ในช่วงเดือนสิบสองเหนือถึงเดือนเกียงเหนือนี้ เป็นช่วงเทศกาลประเพณีทานก้วยสลาก แต่ละหมู่บ้านจะจัดงานทำบุญกันทุกปี ถ้าปีนั้นผลผลิตการเกษตรไม่เกิดความเสียหาย และในปัจจุบันชาวบ้านตำบลเมืองมายนิยมใช้กลองข้าวเป็นภาชนะบรรจุเครื่องไทยทานแทนก้วย (ภาชนะจักสานคล้ายชะลอม) สำหรับถวายทานในประเพณี

รูปภาพที่ 1-2 บ้านข้าบ้านไม้ บ้านโป่บ้านสาน บ้านป่าไม้ซาง บ้านสานกล่องข้าว

ทานกล้วยสลากกันอย่างแพร่หลาย หลายครอบครัวที่เลิกไปสานกล่องข้าวขายก็ถือโอกาสนี้ไปสานกล่องข้าวเพื่อนำไปถวายทานกล้วยสลาก โดยใช้ฝีมือของตัวเองแทนการซื้อจากเพื่อนบ้านหรือพ่อค้า

ประมาณ “เดือนสามเหนือ” (ธันวาคม) ถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ที่ปลูกไว้ในไร่บนดอยก็แก่พอจะเก็บผลผลิตได้ คนที่ปลูกถั่วลิสงรุ่นที่ 2 ก็รีบ “หลกถั่ว – ล่อนถั่ว” ก่อนที่ถั่วจะงอกจนเสียหาย ขณะเดียวกันข้าวในนาพื้นราบก็สุกถึงเวลาเกี่ยวข้าวพอดี ผู้ที่ทำงานก็เริ่มพากันเกี่ยวข้าว นวดข้าว เก็บข้าวขึ้นยุ้ง

พอถึง “เดือนสี่เหนือ” (มกราคม) เสร็จจากเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวบ้านก็ทำบุญ “ทานข้าวใหม่” ตามประเพณี ขณะเดียวกันคนที่นาที่เริ่มลงมือเตรียมดิน – เตรียมพันธุ์หอม เพื่อ “ปลูกหอม ปลูกกระเทียม” บางคนก็เตรียมดิน – เตรียมพันธุ์ถั่วลิสงเพื่อ “ปลูกถั่วลิสง” ในที่นาต่อไป หลังจากนั้นก็รอจนกระทั่งถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตหอมและถั่ว แล้วก็เตรียมเข้าสู่ “ปีใหม่” (สงกรานต์) อีกรอบหนึ่ง

นอกจากจะดำเนินชีวิตหาเลี้ยงชีพตามวงจรแห่งฤดูกาลดังกล่าวข้างต้นแล้ว กลุ่มผู้ไปสานกล่องข้าวยังใช้เวลาว่างจากการทำการเกษตรเข้าป่าตัดไม้ซางมาจักตอก หลีบตอก สานกล่องข้าวขายเป็นรายได้จุนเจือครอบครัวอีกด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงรอเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตรระหว่างเดือนมกราคมถึงเมษายน จะมีเวลาสานกล่องข้าวมากกว่าช่วงอื่น ๆ

การดำเนินวิถีชีวิตของกลุ่มผู้มีอาชีพสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายจึงวนเวียนอยู่ระหว่างการทำไร่ทำนา และไปสานกล่องข้าว ทุกอย่างเป็นส่วนหนึ่งของการดำรงชีวิตที่หมุนเวียนไปตามฤดูกาล และเป็นความ “พออยู่ – พอกิน” ถ้าหากไม่เจ็บไข้ได้ป่วยแล้วไม่มีช่วงใดที่ใครจะว่างงานอยู่กับบ้านเฉย ๆ “...บ่มีว่างเลย ไล่ข้าวไร่ ไล่ถั่วดินบนไร่ แล้วกะมาปลูกข้าว เกี่ยวข้าว แล้วกะไล่หอม ไล่ถั่วดินในนาแหลม เป็นจะนี่ตลอดปี บ่ามีว่าง หมูไปกล่องข้าวกะไปตลอดปีเหมือนกัน แม้วันยะการ แม่คีนไปกล่องข้าว แล้วไยไยแล้วนากะไปกล่องข้าว...” (สมพร จำเดิม, มิถุนายน 2543) (ไม่มีว่างเลย เสร็จจากปลูกข้าวไร่ ปลูกถั่วลิสงในไร่แล้วก็มาปลูกข้าวนา เกี่ยวข้าวนาเสร็จก็ปลูกหอมปลูกถั่วลิสงอีกเป็นอย่างนี้ตลอดปี ไม่มีว่าง พวกสานกล่องข้าวก็สานตลอดปี กลางวันทำงาน กลางคืนสานกล่องข้าว เสร็จจากไร่จากนาก็สาน กล่องข้าว : ผู้วิจัย) ดังนั้นกลุ่มอาชีพสานกล่องข้าวจึงยังดำรงวิถีชีวิตแบบเดิมไว้ค่อนข้างมาก และมีการฝึกฝนถ่ายทอดทักษะฝีมือความสามารถในด้านจักสานกันภายในครอบครัว

รูปภาพที่ 3-4 กลับจากไร่ จากป่าได้ไม้ซางมาทำตอกสานกล่องข้าวคนละมัด คนละแบก

การซื้อขายกล่องข้าวที่ผ่านมา

กล่องข้าวเป็นผลผลิตเพื่อใช้สอยในครัวเรือนแล้วพัฒนามาเป็นสินค้าแลกเปลี่ยนและซื้อขาย การซื้อขายกล่องข้าวตำบลเมืองมายได้พัฒนาและปรับเปลี่ยนไปทั้งในส่วนของผู้ผลิต พ่อค้าคนกลาง ผู้ซื้อ ซึ่งเป็นการพัฒนาไปตามสภาพความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ที่ผ่านมาแหล่งรับซื้อกล่องข้าวแหล่งใหญ่ที่ชาวบ้านในชุมชนพึ่งพิงเป็นหลักคือ “พ่อค้าคนกลาง” พ่อค้าคนกลางที่รับซื้อกล่องข้าวในตำบลเมืองมายที่ผ่านมา มี 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก เป็นคนภายในหมู่บ้าน จะพบว่ามีพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจำนวน 1-2 คน ชาวบ้านมักเรียกพ่อค้ากลุ่มนี้ว่า “คนเก็บ” คือจะเก็บรวบรวมกล่องข้าวจากเพื่อนบ้านไว้รอส่งขายต่อ โดยมากแล้วเมื่อชาวบ้านสานกล่องข้าวได้กล่องสองกล่องก็จะนำมาขายให้ “คนเก็บ” เพราะต้องการเงินสด ต้องการเงินไว้ใช้จ่ายในแต่ละวัน เมื่อ “คนเก็บ” รับซื้อกล่องข้าวจากชาวบ้านจนได้ปริมาณมากพอแล้วก็จะนำไปขายส่งต่อให้แหล่งรับซื้อโดยเฉลี่ยสองเดือนต่อครั้ง หรือขายให้พ่อค้าคนกลางจากภายนอกหมู่บ้านที่เข้ามารับซื้อต่อ ส่วนกลุ่มที่สองเป็นคนภายนอกหมู่บ้าน พ่อค้าคนกลางที่เป็นคนนอกหมู่บ้านมักได้แก่ พ่อค้าขายของเร่บ้าง พ่อค้าขายส่งกล่องข้าวบ้าง และครูในพื้นที่บ้าง พ่อค้าขายของเราจากนอกหมู่บ้านจะนำสินค้าประเภทของชำบรรทุการถปิกอัพเร่ขายในหมู่บ้าน ตอนขากลับก็จะรับซื้อกล่องข้าวออกไปขายด้วย สำหรับพ่อค้าขายส่งกล่องข้าวนั้นเป็นคนนอกหมู่บ้านที่ต้องการมารับซื้อกล่องข้าวครั้งละมาก ๆ เพื่อนำไปขายต่อ ส่วนครูในพื้นที่มีไม่มากนัก แต่ก็รับซื้อจากชาวบ้านไปขายต่อในแหล่งใกล้เคียง

การซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้านนั้นพ่อค้าคนกลางเป็นคนกำหนดราคา โดยอาศัยความได้เปรียบที่คนสานกล่องข้าวส่วนใหญ่หาเช้ากินค่ำต้องการรายได้เป็นเงินสด จึงกำหนดราคารับซื้อกล่องข้าวในราคาที่ไม่แน่นอน คือจะรับซื้อตั้งแต่ราคากล่องละ 8 บาท ถึง 12 บาท ในบางครั้งคนสานกล่องข้าวก็ขอร้องให้ช่วยรับซื้อ พอสานกล่องข้าวได้ไม่กี่ใบก็รีบนำมาขาย พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านซึ่งมีฐานะดีกว่าก็ช่วยรับซื้อไว้ในราคาตามที่พ่อค้ากำหนด และระวังเรื่องราคา พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านต่างเกรงใจกัน ไม่ต้องการแข่งขันกัน แต่ละคนมีกำลังรับซื้อค่อนข้างจำกัด จึงรับซื้อในราคาเท่ากัน พ่อค้าคนกลางคนหนึ่งบอกว่า “...พ่อค้าคนเก็บคนซื้อในหมู่บ้านมันเป็นคนรู้จักกันหมด จำเป็นต้องรับซื้อราคาเท่ากัน เพราะเกรงใจกัน บ้าต้องการแข่งกัน ถ้าหากใครหื้อราคาดี ซื้อราคาสูงชาวบ้านก็จะพากันเอากล่องข้าวมาขายหื้อคนนั้น คนนั้นก็จะรับซื้อบ้าไหว เงินทุนมีน้อย...” พ่อค้าคนกลางคนเดียวกันนี้ยังได้บอกถึงปัจจัยที่พ่อค้าคนกลางต่างถิ่นสามารถรับซื้อกล่องข้าวในราคาสูงกว่านั้นเป็นเพราะว่า “...พ่อค้าคนกลางต่างถิ่นเข้ามาซื้อกล่องข้าวในหมู่บ้านและหื้อราคาดี ราคาแพงสูงกว่าหมู่บ้านนี้ เป็นเพราะว่าเขามีแหล่งรับซื้อแน่นอน เขารู้ว่าซื้อราคาเท่านี้ไปขายแล้วได้กำไรแน่นอนเท่านั้นเท่านี้ เขาก็ซื้อแพงได้แม่นก่อ อย่างพ่อค้าในบ้านเฮานี้มันต้องเอาใส่รถไปเร่ขาย ค่อยเอา

รูปภาพที่ 5-6 การซื้อขายกล่อ่งข้าวในหมู่บ้าน

กำไรที่น้อย บวกกำไรไปตามระยะทาง อย่างซื้อจากชาวบ้าน 10 บาท ไปถึงแจ้ห่มขาย 12 บาท ไปถึงวังเหนือขาย 25-30 บาท ไปถึงเชียงรายขาย 40-45 บาท มันเป็นอย่างนี้...” กรณีพ่อค้าคนกลางที่เป็นคนภายนอกหมู่บ้านนั้น เมื่อเข้ามารับซื้อกล่องข้าวในหมู่บ้านแต่ละครั้ง ก็ต้องการให้ได้กล่องข้าวจำนวนมากเพื่อให้คุ้มค่าน้ำมันรถ คุ้มกับเวลาที่เสียไป แต่มักจะได้กล่องข้าวจำนวนน้อยกว่าที่ต้องการ เพราะคนสานกล่องข้าวส่วนใหญ่ไม่นิยมเก็บตุนไว้แต่จะรีบนำไปขายกับพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านมากกว่า ดังนั้นพ่อค้าคนกลางภายนอกหมู่บ้านจึงพยายามตั้งราคาซื้อสูงกว่าพ่อค้าในหมู่บ้าน เพื่อให้ได้กล่องข้าวมากพอตามที่ต้องการ

การแพร่กระจายของกล่องข้าวตำบลเมืองมายค่อนข้างอยู่ในวงแคบ เป็นธุรกิจแบบชาวบ้านที่มักใช้วิธีฝากขาย เร่ขาย ในแถบใกล้เคียง ซึ่งพบว่าพ่อค้าคนกลางบ้านนาใหม่จะนิยมนำไปเร่ขายส่งในเขตอำเภอเมืองปาน อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง พ่อค้าคนกลางบ้านนางามนิยมนำไปเร่ขายส่งในแถบบ้านตะ บ้านจ้อย อำเภอเมือง และในตัวเมืองลำปาง พ่อค้าคนกลางบ้านไผ่pongนิยมนำขายส่งในตัวเมืองลำปาง ส่วนพ่อค้าคนกลางบ้านไผ่พะจะนิยมนำเร่ขายส่งในตัวเมืองลำปาง และในต่างจังหวัดคือ พะเยา เชียงราย เชียงใหม่ ส่วนพ่อค้าคนกลางนอกหมู่บ้านนั้นมีจำนวนน้อย มักนำขายส่งในจังหวัดลำปางและใกล้เคียง หรือต่างจังหวัดอื่น ๆ

ผู้ผลิตกล่องข้าวในตำบลเมืองมายแม้รู้ว่าการขายกล่องข้าวทุกวันนี้ขายสร้างรายได้ไม่สูงนักที่ผ่านมามีพ่อค้าใจผลิตออกมาตลอดเพราะยังเป็นช่องทางหนึ่งที่ช่วยเพิ่มรายได้ให้ครอบครัวและสามารถขายได้เงินสด โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนเฒ่าคนแก่และคนที่ต้องหาเช้ากินค่ำ ยังพอใจกับการขายกล่องข้าวให้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านหรือต่างหมู่บ้านในราคาที่พ่อค้าเป็นผู้กำหนด คือกล่องข้าวขาวราคากล่องละ 8 บาท กล่องข้าวลายกล่องละ 10 บาท ซึ่งเป็นราคาซื้อขายมานานหลายปีและราคาก่อนข้างต่ำ แต่เนื่องจากไม่รู้จะไปขายที่ไหนและเห็นว่าไม่ได้ขาดทุนอะไร เพราะลงทุนเพียงค่าหวาย ค่าสีย้อม ซึ่งยังมีกำไรอยู่ จึงยอมขายตามราคาที่พ่อค้าคนกลางตั้งให้

การซื้อขายกล่องข้าวในวันนี้...เมื่อมีกลุ่มรับซื้อ

ความเปลี่ยนแปลงของการซื้อขายกล่องข้าวในชุมชนเริ่มเกิดขึ้นเมื่อผู้มีอาชีพไปสานกล่องข้าวจากบ้านไผ่พะ บ้านไผ่pong บ้านนางาม ก่อตั้งกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้นแล้ว ทดลองรับซื้อกล่องข้าวจากสมาชิกมาขายต่อ จากการประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าว ประเด็นสำคัญที่ยกขึ้นมาพิจารณาหาทางพัฒนาแก้ไขมี 2 ประเด็น คือ การหาทางยกระดับราคากล่องข้าวให้สูงขึ้น และการหาทางพัฒนาฝีมือกล่องข้าวของสมาชิกให้เป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อ

ในประเด็นแรกนั้นผู้สานกล่องข้าวกลุ่มหนึ่งที่เริ่มคิดหาราคาดันทุนการผลิต โดยคิดถึงเวลาที่ใช้ในการสานกล่องข้าว คิดถึงราคาหวาย ราคาสีย้อมตก และความยากง่ายของกล่องข้าวที่ผลิตแล้ว

พบว่ารายได้จากการขายกลองข้าวนั้นไม่คุ้มค่ากับเวลาและแรงงานที่เสียไป เพราะจากการทดลองของกลุ่มนางบุญ บุญยืน นางสมพร จำเดิม นางจันทร์ หมอยา และนายเอือน อาษา พบว่ากลองข้าว 1 กลองใช้เวลาผลิต 2 วัน หากขายกลองละ 10 บาท ตามที่พ่อค้ารับซื้อนั้นจะได้รายได้เพียงวันละ 5 บาทเท่านั้น ดังนั้นกลุ่มนี้เริ่มต่อรองกับพ่อค้าคนกลางจากราคากลองละ 10 บาท เป็น 15 บาท สำหรับ - กลองข้าวขาว และต่อรองราคาจาก กลองละ 12 บาท เป็น 20 บาท สำหรับกลองข้าวลาย ในอัตรานี้สามารถใช้ได้กับพ่อค้าคนกลางต่างถิ่น ส่วนพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านยังไม่รับซื้อในราคานี้ เพราะพ่อค้ากลุ่มนี้มีแหล่งส่งจำกัด ส่วนกลองข้าวน้อย (ขนาดเล็ก) สำหรับเป็นของที่ระลึกตั้งราคาขายกลองละ 20 บาท เพราะसानยากกว่าขนาดปกติ ซึ่งราคานี้สามารถต่อรองกับพ่อค้าคนกลางทั้งในหมู่บ้านและต่างถิ่นเพราะกลองข้าวขนาดนี้เป็นที่นิยมของผู้ซื้อมาก จนกระทั่งเมื่อเกิดกลุ่มอาชีพกลองข้าวขึ้นมา กลุ่มจึงพยายามรับซื้อในราคาที่สูงกว่าพ่อค้าคนกลาง ซึ่งวันนี้กลุ่มรับซื้อกลองข้าวจากสมาชิกในอัตรากลองข้าวขาวกลองละ 12-20 บาท กลองข้าวลายกลองละ 15-20 บาท เมื่อขายได้กำไรก็นำมาจัดสรรเฉลี่ยคืนกำไรให้สมาชิกและผู้ผลิตที่ขายเข้ากลุ่มในตอนสิ้นปี

จนถึงวันนี้พ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านได้เปลี่ยนจากผู้รับซื้อมาเป็นสมาชิกกลุ่ม และเป็นผู้รับกลองข้าวจากกลุ่มไปขาย ทำให้กลุ่มกลายเป็นผู้รับซื้อหรือคนเก็บรายใหญ่ของหมู่บ้าน “บ่าเดี๋ยวนี้อพอหนานปัน บ่าซื้อแข่งกับกลุ่มละหนา เป็นมาเป็นคนรับของกลุ่มไปขายแล้ว ถึงวันนี้เขาเอามาขายหื้อกลุ่มกันตั้งบ้าน จนพอบ่ามีเงินทุนรับซื้อละหนา มากันหมดทั้งที่เป็นสมาชิกกับหมู่ที่บ่าใช้สมาชิกมาขาย พ่อค้าคนกลางเขาก็พอใจมารับซื้อจากกลุ่มที่เดียว ถึงเวลาเก็บกลองข้าวได้นักแล้วเขาก็โทรศัพท์ไปบอกหื้อเขาเข้ามาซื้อไป” (ปราณี ลาภเกิด, เมษายน 2545)

ดังนั้นการซื้อขายกลองข้าวของชุมชนในวันนี้กลุ่มอาชีพไปสานกลองข้าวได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเป็นแหล่งรับซื้อรายใหญ่ มีการปันผลกำไรเฉลี่ยคืนกำไรให้สมาชิกตามข้อตกลง และกลุ่มได้มีบทบาทสำคัญในการปรับปรุงพัฒนาฝีมือและพัฒนาผลิตภัณฑ์อื่นให้เป็นที่ถูกใจผู้ซื้อและรักษาราคาซื้อขายให้เป็นธรรมแก่สมาชิก ซึ่งเป็นผู้ผลิตกลุ่มใหญ่

ในประเด็นที่สอง ในกลุ่มอาชีพสานกลองข้าวยอมรับว่าผู้ที่สามารถขายกลองข้าวได้ตลอดและมีคนมาสั่งซื้อเป็นระยะ ๆ นั้น เป็นเพราะคนกลุ่มนั้นมีฝีมือในการสานกลองข้าว สามารถสานกลองข้าวได้สวยงามประณีต พ่อค้าต่างจะจงเลือกซื้อกลองข้าวของคนที่มีฝีมือดีประณีตสวยงามเท่านั้น และสั่งซื้อเป็นประจำ แต่ก็มักติดปัญหาที่ไม่สามารถผลิตให้ได้จำนวนตามที่ต้องการได้ เพราะต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปทำไร่ จะมีเวลาสานก็เฉพาะตอนกลางคืน

เมื่อมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในกลุ่มอาชีพสานกลองข้าว ประเด็นหนึ่งที่สมาชิกในกลุ่มได้เสนอขึ้นมาก็คือ ทำอย่างไรจึงสามารถขายกลองข้าวได้เหมือนคนอื่น ๆ และที่สุดก็มีข้อสรุปว่า

ต้องพัฒนาฝีมือและรูปแบบการสานกลองข้าว เพราะทุกคนยอมรับว่าผู้ที่ขายกลองข้าวได้นั้นเนื่องจากมีฝีมือในการสานกลองข้าว ถูกใจพ่อค้าคนกลางและคนซื้อทั่วไป

กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวในตำบลเมืองมายมีโอกาสดูแลเรียนรู้การขายจากพ่อค้าคนกลางต่างถิ่นบ้าง จากการไปออกร้านสาธิตจำหน่ายบ้าง ได้พบความต้องการของผู้ซื้อหลายกลุ่ม เช่นบางกลุ่มไม่ได้ซื้อกลองข้าวใส่ข้าวเหนียว แต่ซื้อไว้เพื่อโชว์บ้าง เพื่อเป็นของที่ระลึกบ้าง เพื่อใช้ประดับตกแต่งบ้าง ดังนั้นชาวบ้านผู้ผลิตจึงได้ปรับกระบวนการผลิตให้ประณีตละเอียดสวยงามขึ้น ปรับขนาดให้เล็กลงเหมาะสมเป็นของโชว์ของที่ระลึก การปรับปรุงทรงให้ได้สัดส่วนพอดี พยายามกำหนดลดความพิถีพิถันขึ้น เป็นต้น

กลุ่มพบว่าผู้ซื้อกลองข้าวตำบลเมืองมายไว้ใช้นั้นมี 2 กลุ่ม คือ **กลุ่มแรก**นั้นเป็นชาวบ้านที่รับประทานข้าวเหนียวหนึ่ง ช่อใช้อยู่เป็นประจำ พฤติกรรมของผู้ซื้อกลองข้าวเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมซึ่งพบข้อสังเกตคือ ผู้ที่ซื้อกลองข้าวไว้ใส่ข้าวเหนียวหนึ่งนั้น นิยมซื้อกลองข้าวขาว เริ่มปฏิเสธกลองข้าวลายเพราะกลัวสารพิษของสีย้อมตกที่ใช้สานกลองข้าวลาย แต่กลองข้าวขาวไม่มีตกย้อมสีจึงเห็นว่ามีความปลอดภัยกว่านอกจากนี้ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ต้องการให้สานกลองข้าวขนาดเล็กๆ ย่อมๆ พอเหมาะกับการใส่ข้าวเหนียวไปวัด ส่วนกลุ่มที่มีครอบครัวขนาดเล็ก 2-3 คน ก็อยากได้กลองข้าวขนาดปานกลางไม่ใหญ่เกินไป เป็นต้น ส่วน**กลุ่มหลัง**นั้นเป็นกลุ่มคนในเมืองและไม่ใช่วิถีชีวิตชาวเหนียว ผู้คนในเมืองส่วนหนึ่งนิยมซื้อกลองข้าวที่มีรูปทรงสวยงาม มีลวดลายประณีตงดงามในเชิงศิลปะ มักจะไม่เกี่ยงราคาซื้อ บางส่วนนิยมซื้อกลองข้าวไว้เป็นของที่ระลึก ของฝาก ซึ่งต้องการ**“กลองข้าวน้อย”** ที่มีขนาดเล็ก ๆ ทั้งกลองข้าวขาวและกลองข้าวลาย และผลิตภัณฑ์ใหม่เช่นตะกร้า

สานเท่าที่มีเวลา...สั่งมาเป็นพันก็ทำไม่ได้

หลายครั้งที่พ่อค้าเข้ามาสั่งผลิตผลิตภัณฑ์กลองข้าวในหมู่บ้าน แต่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตให้ได้จำนวนตามความต้องการของผู้สั่งซื้อได้ เพราะชาวบ้านต้องใช้เวลาทำไร่ ทั้งวันจึงมีเวลาสานก็เฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น ทำให้ไม่สามารถสานกลองข้าวได้จำนวนมากตามที่พ่อค้าต้องการ

สุดา บุญยืน (พฤศจิกายน 2543) บอกว่า **“...มันทำบ้ามันแต่ อย่างเขามาสั่ง 60 แก่น ทำหื้อเขาได้ 40 แก่นตะอันนะ ทำถึงเที่ยงคืน ดีหนึ่งเลยหนา มันไร่กะดึยะ เนาะ...”** (มันทำไม่ทันจริง ๆ อย่างเขามาสั่ง 60 ใบ ทำให้เขาได้เพียง 40 ใบเท่านั้น ทำถึงเที่ยงคืนดีหนึ่งเลยนะ เพราะไร่ก็ต้องทำด้วย : ผู้วิจัย)

หากให้เลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างทำไร่กับสานกลองข้าวตามที่พ่อค้าสั่งแล้ว ชาวบ้านต้องการเลือกอย่างแรกมากกว่า ซึ่งครูสมพงษ์ ชลัย (มีนาคม 2543) บอกว่า **“...ผมเคยสั่งซื้อกลองข้าวชาวบ้านในช่วงที่ชาวบ้านกำลังทำไร่ข้าว ขนาดบอกว่าทำได้เท่าไรจะรับซื้อหมด ชาวบ้านเขาไม่**

รูปภาพที่ 7-8 พ่อค้าคนกลางกับการค้าเลี้ยงกล่องข้าวผู้บริโภค

ทำ เขาให้เหตุผลว่า ต้องทำไร่ก่อน ไร่ได้ข้าวไว้กินได้หลายเดือน มีข้าวไว้กินได้เป็นปี แต่ถ้ามี
 ฐานกล่อข้าวแล้ว ได้แต่เงินไม่มีข้าวกิน เงินได้มาก็ใช้จ่ายหมด ต่อให้ราคาใบละ 100-200 บาท ก็ไม่
 ทำ ต้องรอให้ใส่ข้าวไร่ใส่ถั่วให้แล้วเสร็จก่อน...”

ผลิตภัณฑ์กล่อข้าวและผลิตภัณฑ์อื่น ๆ ของสมาชิกกลุ่ม เช่น ตะกร้า พวงกุญแจ น้ำคอก
 ฯลฯ เริ่มเป็นที่รู้จักของผู้ที่ชอบงานศิลปหัตถกรรมซึ่งมีความต้องการแตกต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป
 คือซื้อไปเป็นของที่ระลึกของฝากและประยุกต์ใช้ประโยชน์อย่างอื่น ทำให้มีพ่อค้าส่งออกหลายราย
 เข้ามาสั่งให้ผลิตกล่อข้าวในรูปแบบต่าง ๆ และผลิตภัณฑ์อื่น ๆ โดยเข้ามาติดต่อกับกลุ่มโดยตรงซึ่งมี
 ทั้งพ่อค้าจากเชียงใหม่ พะเยา ลำพูน ลำปาง และจากประเทศญี่ปุ่น

จากการที่มีพ่อค้าส่งออกเข้ามาติดต่อสั่งสินค้าเช่นนี้ทำให้สมาชิกในกลุ่มมีความตื่นตัวที่กล่อ
 ข้าวของหมู่บ้านเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป บางรายสั่งให้ผลิตกล่อข้าวให้ได้จำนวนหนึ่งพันใบขึ้นไป
 แต่ต้องให้มีขนาดเท่ากันทุกใบ บางรายสั่งให้ผลิตกล่อข้าวในรูปแบบที่ต่างไปจากกล่อข้าวของชาว
 ตำบลเมืองมาย ซึ่งสมาชิกไม่มีความชำนาญ เช่น สั่งให้ผลิตกล่อข้าว “คอมนั้น” บางรายนำผลิต
 ภัณฑ์มาให้ดูเป็นตัวอย่างและให้ผลิตเหมือนกับตัวอย่าง และบางรายก็ให้ผลิตอย่างอื่นที่ไม่ใช่กล่อ
 ข้าวแต่สานโดยใช้ลายกล่อข้าว เป็นต้น

กรรมการกลุ่มที่รับสั่งผลิตภัณฑ์จากพ่อค้าเหล่านี้ได้พยายามประสานกับสมาชิกให้ทดลอง
 ช่วยกันผลิต แต่ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ไม่ถนัดที่จะผลิตตามรูปแบบที่พ่อค้า
 กำหนด เช่น กำหนดขนาดที่เล็กลงกว่าที่เคยทำและให้มีขนาดเท่ากันทุกใบ กำหนดลวดลายตามตัว
 อย่างที่นำมาให้ดู กำหนดการเก็บปลายดอกแบบ “คอมนั้น” กำหนดจำนวนที่มากในเวลาจำกัด ซึ่ง
 ลักษณะเช่นนี้ชาวบ้านไม่คุ้นเคยมาก่อน กรรมการคนหนึ่งได้กล่าวถึงปัญหานี้ว่า “...มันทำไม่ได้ ทำ
 แล้วมันบ่าเหมือนที่เขาสั่ง มันบ่าเหมือนตัวอย่างที่เขาเอามาหือผ่อ ก็เลยหยุดะ บางเจ้าเฮยะได้ร้อย
 เป็นกะคัดกะเลือกเอากะที่ดี ๆ เขียสืลิบห้ำลิบอันเท่าอัน เขาทำได้บ่าเหมือน...” (มันทำไม่ได้ ทำแล้ว
 มันไม่เหมือนที่เขาสั่ง มันไม่เหมือนตัวอย่างที่นำมาให้ดู ก็เลยหยุดทำกัน บางรายทำได้ร้อยอันเขาก็
 คัดเลือกเอาเฉพาะที่ดีที่เหมือนเพียงสืลิบห้ำลิบอันเท่านั้น สมาชิกทำได้ไม่เหมือน : ผู้วิจัย) “วันนั้นมี
 คนบ้านสบมายเขามาสั่งสุดา แปงพวงกุญแจ 500 อัน เขาว่าจะเอาไปขายภูเก็ต สุดามันว่ามันบ่าว่างะ
 แหมอันหนึ่งที่เขาอยากได้มีเท่าใดก็จะซื้อ อันนั้นกะล่องยาว ๆ นั้นหนาทึ่สุตามันทำมันกะบยะหือ
 เป็น” (ธันวาคม 2543) (วันนั้นมีคนจากบ้านสบมายสั่งให้สุดาทำพวงกุญแจ 500 อัน เขาบอกว่าจะเอา
 ไปขายที่ภูเก็ต แต่สุดามันว่ามันไม่ว่างที่จะทำ อีกอย่างหนึ่งที่เขาอยากได้มีเท่าไรก็ยินดีซื้อก็คือกล่อ
 ยาว ๆ ที่สุดาทำ แต่สุดามันก็ไม่ทำให้เขา : ผู้วิจัย) “บ่าเดี๋ยวนีเขาจ้ออยากได้ตะกร้า แต่หากนยะบ่าได้
 มันบ่าทัน คนทำบอกว่ามันเย็บปากยาก เปลืองหวาย ใช้เวลาเกิน ตะกร้านี้มีเท่าใดเขาก็ซื้อเขาหือราคาดี
 หนาแก่น 80 แก่น 100 เขาก็จะซื้อ แต่มันคิดยะไร ดิดการนี้กะยะหือเขาบ่าทัน” (ตอนนี้เขายังอยากได้

ตะกร้า แต่หาคนทำไม่ได้ มันทำไม่ทัน คนทำบอกว่ามันเย็บขอบยาก เปลืองหายย ใช้เวลานาน ตะกร้า
นี้มีเท่าใดเขาก็ซื้อ เขาให้ราคาดีใบ 80 ใบ 100 เขาก็ซื้อ แต่มันคิดทำไรนี่สิทำให้เขาไม่ทัน : ผู้วิจัย)
(สมพร จำเดิม, ธันวาคม 2543)

ปัจจัยสำคัญที่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าได้จำนวนตามที่ต้องการของพ่อค้าผู้สั่งทำนั้น
คือทุกคนมีเวลาไปสานกล่อ่งจำกัดเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น เนื่องจากส่วนใหญ่ยังยึดการดำเนิน
วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน หาเลี้ยงปากเลี้ยงท้องไปวัน ๆ โดยพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและฤดูกาลเป็น
หลัก สมาชิกส่วนใหญ่ต่างทุ่มเทแรงงานทำการเกษตรด้วยแรงคนที่ปลูกข้าวในฤดูฝน และปลูกพืช
หมุนเวียนหลังการเก็บเกี่ยว ซึ่งขั้นตอนการเตรียมดิน การปลูก การดูแลพืชและเก็บเกี่ยวผลผลิตต้อง
ให้ทันจังหวะกับน้ำฝนที่โปรยปรายลงมาเป็นระยะๆเพื่อจะได้ปริมาณผลผลิตตามต้องการ เมื่อเข้าสู่
ฤดูแล้งต่างก็ทุ่มเทแรงงานในการถางป่าเตรียมดินปลูกข้าวไร่ ฤดูนี้ผักหวานจะแตกยอดอ่อน ชาวบ้าน
จะเก็บเอามาขายได้กิโลกรัมละไม่ต่ำกว่า 100 บาท ตลอดฤดูกาลที่ผักหวานแตกยอด ซึ่งควบคู่กับที่
มดแดงวางไข่อย่างชุกชุม สังคมชาวบ้านถือเป็นความสุข ความภาคภูมิใจในค่านิยมการแกงผักหวาน
ใส่ไข่มดแดงตามฤดูกาลในรอบหนึ่งปี พอหมดฤดูกาลผักหวาน – ไข่มดแดง ก็เข้าสู่หน้าฝน เห็ด
หน่อไม้ก็แตกหน่อเป็นอาหารแทนผักหวานและไข่มดแดง พอฤดูกาลเห็ด หน่อไม้ผ่านไปแล้ว ก็เข้าสู่
ฤดูหนาว น้ำในลำห้วยแห้งขังเป็นช่วง ๆ ชาวบ้านจะออกจับเขียด ปู ปลาตามลำห้วยเอามาบริโภค
เมื่อสัญญาณลมหนาวมาถึง ความแห้งแล้งจะตามมา ต้นไม้ผลิดอกออกผล ผลและช่อดอกของต้นไม้
หลายชนิดเป็นอาหารของคน ผลผลิตเหล่านี้ล้วนเป็นอาหารและสินค้าที่มีราคาสำหรับชาวบ้าน โดย
ไม่ต้องลงทุนอะไรเลย เพียงแต่อาศัยความชำนาญในการสังเกตจังหวะของกฎเกณฑ์ธรรมชาติในการ
อยู่ร่วมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่สืบต่อจากบรรพบุรุษ

สมาชิกส่วนใหญ่พึงพอใจในการดำรงชีพที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติดังกล่าวนี้ ทำให้ไม่คิดจะไป
สานกล่อ่งข้าวคราวละมาก ๆ ตามความต้องการของพ่อค้า ดังนั้น เมื่อมีเวลาว่างไปสานกล่อ่งข้าวได้
แค่ไหน ก็ทำเพียงแค่นั้น

สานกล่อ่งข้าว...สานคุณค่าความสัมพันธ์ในชุมชน

กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวตำบลเมืองมาย ส่วนใหญ่ยังคงรักษารูปแบบขั้นตอนการผลิตตาม
แบบดั้งเดิมไว้ และยังคงเป็นการผลิตเพื่อไว้วิถีการดำเนินชีวิตเดิมเต็มไม่ขาดช่วงของฤดูกาล “ทำนา –
ทำไร่ – ไปสานกล่อ่งข้าว” มากกว่า มุ่งผลิตเพื่อการค้าขายแต่เพียงอย่างเดียว

กระบวนการผลิตกล่อ่งข้าวที่ผูกติดกับวิถีการดำเนินชีวิต “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่อ่งข้าว”
เช่นนี้จึงถูกมองว่าไม่สามารถสร้างรายได้หลักให้กับครอบครัว เพราะเป็นการผลิตในเวลาว่าง ใช้เวลา

รูปภาพที่ 9-10 สถานการณ์ข้าวสานความสัมพันธ์

ผลิตนานไม่คุ้มกับเวลาที่เสียไป “...คนหนุ่มคนมีแรงเขาจะไปกันแล้ว เขาวามันบ่าพอเลี้ยงลูกเลี้ยงเมียเขาไปรับจ้างทำงาน ไปทำไรทำสวนมันได้นักกว่า จะมีกะหมู่คนเฒ่าคนแก่ หมู่แม่หญิง หมู่คนทำงานหนักไปได้เท่าอันที่ยังไปยังสานกันอยู่ถึงวันนี้หนา” (นำ บุญยืน, กุมภาพันธ์ 2543) ถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวตำบลเมืองมายจะไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อการค้าขาย “สร้างรายได้” แต่ในกระบวนการผลิตกล่องข้าวดังกล่าวนี้ก็ได้ “สร้างความสัมพันธ์” ของคนในชุมชนตำบลเมืองมายเกิดขึ้นในหลายลักษณะหลายระดับ ดังต่อไปนี้คือ

สร้างความสัมพันธ์เชื่อมต่อดีต่อกับปัจจุบัน ชาวตำบลเมืองมายต่างยอมรับกันว่า กล่องข้าวคือผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย ที่เป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาของบรรพบุรุษและสืบทอดกันมาอย่างยาวนาน อดีตเมื่อครั้งชุมชนยังอยู่ในยุคเดินเท้า – ล่องแพ กล่องข้าวเป็นผลผลิตสำหรับใช้แลกข้าวสารเพื่อยังชีพและเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนแต่ในปัจจุบันชุมชนมีทางเลือกในการประกอบอาชีพมากกว่าอดีต กล่องข้าวจึงไม่ใช่ผลผลิตสำคัญสำหรับการดำรงชีพ ถึงอย่างไรก็ตามปัจจุบันผู้คนส่วนหนึ่งของชุมชนก็ยังยึดมั่นผลิตกล่องข้าวไว้ในวิถีการดำเนินชีวิตด้วยจิตสำนึกที่เห็นคุณค่า ได้เรียนรู้ได้สัมผัส ได้ฝึกหัดไปสานกับพ่อแม่ เมื่อครั้งยังเป็นเด็กด้วยความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของชุมชนกล่องข้าว ดังนั้นหลายครอบครัวจึงยังคงถ่ายทอดการไปสานกล่องข้าวให้แก่ลูกหลานของตน พร้อมกับถ่ายทอดประวัติศาสตร์ เรื่องราวจากอดีตของชุมชนให้ลูกหลานคนรุ่นใหม่ได้รับรู้ เรียนรู้ ผ่านการเล่าขานในกระบวนการผลิตกล่องข้าว

สร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่าชาวตำบลเมืองมายที่ยังคงไปสานกล่องข้าวอยู่นั้นดำรงชีพด้วยการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ตามฤดูกาล เวลาวางจากการทำนาทำไรก็จะหาดอกหาไม้มาไปสานกล่องข้าว และกล่องข้าวได้ทำให้เกิดกิจกรรมร่วมกันในครัวเรือนสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว เป็นต้นว่า สามีภรรยาไปป่าไปไร่ช่วยกันทำไร่ไถสวน หลังเสร็จงานก่อนกลับบ้านก็แะดัดไม้ซาง ช่วยกันจักผ่าเป็นมัดแบกกลับบ้านให้ภรรยาหรือสามีไปสานกล่องข้าวยามว่างที่บ้าน เช่นเดียวกับลูกหลานที่เข้าป่าไปทำไรก็ไม่ลืมที่จะดัดไม้ซางแบกกลับบ้านไปให้คนเฒ่าคนแก่ ปู่ย่าตายายที่บ้านใช้ทำดอกไปสานกล่องข้าว “แม่หลวงอ้วน บ้านนางามเป็นอายุนักแล้วเป็นก็ยังสานกล่องข้าวถึงวัน หลานเป็นเป็นคนเอาดอกมาหื้อ ผมเคยถามหลานแม่หลวงอ้วน เขาก็บอกว่า กลัวเป็นง่อม อยู่บ้านบ่ตายบ่มีหยังยะเอ็นดูเป็น กะเลยเอาไม้เอาดอกมาหื้อบ่ได้ขาด เป็นก็มีความสุขได้ยะได้ขายมีเงินไปทำบุญกับเป็นนะหรืออย่างเสาร์แก้ว บ้านหน้าโรงเรียนกะเหมือนกัน ตอนหลังนี้มีหลานต้องเลี้ยงหลาน ละหลานบ่ได้ บ่มีเวลาไปเอาไม้เอาดอก ผัวก็เป็นคนไปตัดไม้ตัดดอกมาหื้อ” (จักรพงษ์ กันธิยะ, เมษายน 2545) (แม่หลวงอ้วนบ้านนางามท่านอายุมากแล้วก็ยังสานกล่องข้าวทุกวัน หลานท่านเป็นคนเอาดอกมาให้ผมเคยถามหลานแม่หลวงอ้วน เขาก็บอกว่ากลัวแม่หลวงอ้วนเหงาอยู่บ้านเฉย ๆ ไม่มีอะไรทำก็เลยเอาไม้เอาดอกมาให้ไม่ได้ขาด แม่หลวง

อ้วนก็มีความสุขได้सानได้ขายมีเงินไปทำบุญกับเขา หรืออย่างเสาร์แก้ว บ้านหน้าโรงเรียนก็เหมือนกันตอนหลังต้องเลี้ยงหลานสามีก็เป็นคนไปตัดไม้ตัดดอกมาให้ : ผู้วิจัย)

นอกจากนี้เด็ก ๆ ลูกหลานในวัยเรียนได้เห็นผู้ใหญ่ไปสานกล่อ่งข้าวที่บ้านยามว่างก็มีโอกาสเรียนรู้ขั้นตอนการไปสานกล่อ่งข้าวง่าย ๆ จากผู้ใหญ่ เช่น สานฝา สานตาต ผักหัดทำตามความสนใจ ใฝ่รู้ของเด็ก เมื่อคนในครอบครัวผลิตกล่อ่งข้าวจนสามารถขายมีรายได้กลับมาจนเจือครอบครัวก็ย่อมสร้างความยินดีแก่สมาชิกในครอบครัว กิจกรรมจากการผลิตกล่อ่งข้าวนี้จึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัว

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนบ้าน บางช่วงเวลาที่ว่างจากการไปทำไร่นา ชาวบ้านที่ไปสานกล่อ่งข้าวมักจะมานั่งรวมกลุ่มกันระหว่างเพื่อนบ้านใกล้เรือนเคียงไปสานกล่อ่งข้าวด้วยกัน ตามลานบ้านบ้าง ใต้ถุนบ้านบ้าง ในฤดูหนาวก็ล้อมวงผิงไฟ หรือนั่งรับแดดอุ่น ๆ ยามเช้าบ้าง การมานั่งร่วมวงไปสานกล่อ่งข้าวเช่นนี้ได้สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนบ้านใกล้เรือนเคียงได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้เพื่อนบ้านด้วยกันก็มักจะชักชวนกันเข้าป่าตัดไม้ซางมาทำดอกไปสานกล่อ่งข้าวทำให้ได้แลกเปลี่ยนพูดคุยความคิดเห็นร่วมกันสร้างความสัมพันธ์เกิดขึ้นได้อีกส่วนหนึ่ง

ความสัมพันธ์ทั้ง 3 ลักษณะข้างต้นนี้นับเป็นความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมของคนในชุมชน แต่หลังจากที่นักวิจัยได้เข้าไปร่วมปฏิบัติการกับผู้ไปสานกล่อ่งข้าวแล้วยังพบว่ากล่อ่งข้าวได้สร้างความสัมพันธ์ลักษณะต่อมาคือ

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่ม หลังจากที่มีการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่อ่งข้าวขึ้นมาดำเนินกิจกรรมร่วมกันแล้วได้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนไปสานกล่อ่งข้าวเกิดขึ้นอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาในชุมชนมาก่อนได้แก่ความสัมพันธ์ที่มีระบบการจัดการ มีคณะกรรมการ มีสมาชิก มีการเอื้ออาทรแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันในการทำธุรกิจค้าขายกล่อ่งข้าว เกิดความเสียสละเพื่อส่วนรวมเกิดขึ้น เกิดความเป็นกลุ่มอาชีพที่มีระบบจัดการที่มีเป้าหมายชัดเจนขึ้น ภาพที่ปรากฏชัดเจนอย่างยิ่งคือภาพการรวมกลุ่มของสตรีแม่บ้านที่มีความเหนียวแน่นเกิดขึ้น โดยที่ผู้สานกล่อ่งข้าวส่วนใหญ่คือผู้หญิงและแม่บ้าน "บะเดียนี่หมู่สมาชิกเฮารวมกลุ่มกันได้แล้วหนา อย่างสุดา บุญยืน ที่เป็นเหรียญของกลุ่มเฮาตาย หมู่เฮากะฮอมเงินกันคนละ 5 บาท ไปทำบุญงานศพสุดา ไปงานศพกันคู่กัน หมู่เขาตึงเสียใจอาละ เป็นเพื่อนกันมาตายละกันโว้ยล้า" (นางจันทร์ หมอยา, สิงหาคม 2544) นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มบางคนเป็นผู้สูงอายุไม่มีลูกหลานหาไม้หาดอกมาให้อย่างต่อเนื่อง แต่มีฝีมือในการไปสานและพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ เป็นที่ต้องการของผู้ซื้อ กรรมการกลุ่มก็เสนอแนะให้สมาชิกคนอื่นตัดไม้ตัดดอกมาให้ "เฮาก็ตกลงกันว่าจะตัดไม้ดอกมาหื้อพ่อหลวงคำอ้าย บ้านปง หื้อเป็นसानน้ำคอก ล้า กล่อ่งข้าว ที่คนซื้อชอบ ขายดี เสียดายที่เป็นไปเอาดอกบ่าได้ บ่ามีไผหาหื้อเป็น หมู่เฮากะว่าจะไปตัดมาหื้อเป็น" (ปรางค์ ลาภเกิด, ตุลาคม 2544) (พวกเรตกลงกันว่าจะตัดไม้ดอกมาหื้อพ่อหลวง

คำอ้าย บ้านปง ให้ท่านसानน้ำคอก สานตะกร้า และกล่องข้าวที่คนซื้อชอบ ขายดี เสียขายที่ท่านไปเอา
ตอกเองไม่ได้ ไม่มีใครหาให้ท่าน พวกเราคิดว่าจะไปตัดมาเพื่อพ่อหลวงคำอ้าย : ผู้วิจัย)

นอกจากนี้ในกลุ่มได้จัดสวัสดิการช่วยเหลือสมาชิกเพื่อลดต้นทุนในการผลิตกล่องข้าว โดย
ลงทุนรับซื้อหวายในราคาขายส่ง ซื้อเหมาในราคา “หวาย 100 เส้น ราคา 29 บาท” แล้วขายให้สมาชิก
ในราคา “100 เส้น 30 บาท” ถูกกว่าซื้อปลีกจากร้านค้าที่ขาย “100 เส้น 35 – 36 บาท” ซึ่งปรางค์ ลาก
เกิด (มีนาคม 2545) เจริญญิกกลุ่มบอกว่า “บางคนบ่มีตังค์เฮากะหื้อแปะไปก่อนพอเอากล่องข้าวมา
ขายหื้อกลุ่มก็จ่ายค่าหวายแม่ลูน” (บางคนไม่มีเงินเราก้ให้เชื่อไปก่อนพอเอากล่องข้าวมาขายให้กลุ่มก็
ค่อยจ่ายค่าหวายให้ทีหลัง : ผู้วิจัย)

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียน – ครู – ผู้ปกครอง – คนเฒ่าคนแก่ การจัดกิจกรรมการ
เรียนการสอนเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมชุมชนกล่องข้าวของโรงเรียนไผ่งามวิทยา โรง
เรียนบ้านนางาม ได้เกิดกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้นักเรียนได้
เข้าไปเรียนรู้ค้นคว้าข้อมูลจากชาวบ้านผู้ปกครอง และคนเฒ่าคนแก่ ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่าง
เด็กนักเรียนกับคนเฒ่าคนแก่ ผู้ปกครองในชุมชน เช่นเดียวกับครูที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอนดัง
กล่าวก็ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ปกครอง คนเฒ่าคนแก่และนักเรียนจนนำไปสู่การสร้าง
ความสัมพันธ์อันดีต่อกันเกิดขึ้น “ผมย้ายมารับตำแหน่งผู้บริหารไผ่งามใหม่ ๆ อันดับต้น ๆ ที่ต้องคิดก็
คือผู้ปกครอง ผมยังรู้จักผู้ปกครองไม่มาก กล่องข้าวทำให้ผมรู้จักผู้ปกครองมากขึ้น” (ชุมพล ใจหา
หลี, ตุลาคม 2543)

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวกับผู้นำชุมชนระดับ อบต. ผลจาก
การรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้นำไปสู่ความร่วมมือและสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วน
ตำบลเมืองมาย เช่น การผลักดันส่งเสริมให้กล่องข้าวเป็นผลิตภัณฑ์ในโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิต
ภัณฑ์ การเสนอโครงการขอรับงบประมาณสนับสนุนจากส่วนราชการให้แก่กลุ่ม เช่น โครงการ
กระตุ้นเศรษฐกิจชุมชนของรัฐบาล จนโครงการได้รับการสนับสนุน ซึ่งได้รับความเห็นชอบในระดับ
อำเภอและระดับจังหวัด แล้วกิจกรรมเหล่านี้ได้สร้างความสัมพันธ์ระดับผู้นำชุมชนกับกลุ่มอาชีพใน
ชุมชนให้เกื้อหนุนเอื้ออาทรต่อกัน ดีป บุญยืน (เมษายน 2543) สมาชิก อบต. เมืองมาย ซึ่งเป็น
ประธานกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้เล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า “โครงการของเฮาผ่านเป็นอันดับหนึ่งเลย
หนาอาจารย์ เขาว่าหลักการและเหตุผลดี ถ้าเฮาบ่มีโครงการวิจัยมาช่วยเฮากะบ่รู้จะอ้างอันใดดีที่
อาจารย์ช่วยเขียนโครงการหื้อ พอผ่านระดับอำเภอที่นี้ก็เข้าไประดับจังหวัด เขาเข้าบอกหื้อเฮา
กะทันหันขนาด ไปพอกะบ่ทัน เขาหื้อผมไปรายงานคนเดียว ผู้ว่าเป็นประธานเหี้ยนี้กะ ผมสั่นกะสั่น
ดีที่อาจารย์ช่วยเขียนบอกลำดับการอธิบาย ผมกะเตรียมไปตามนั้น ในที่สุดทั้งจังหวัดผ่าน 3 โครงการ
ของเฮาก้ผ่าน เขาบอกว่าหลักการและเหตุผลดี แล้วเขาก็ขอหื้อเฮามาเพิ่มเติมว่าจะมีวิธียกขาปาไฟไว้

“ได้จะใด ผมก็ตีใจขนาดออกห้องประชุมมาผมกะโทรศัพท์ที่มามอบอาจารย์เลยหานี้ หมูสมาชิกกะตีใจ ถ้าเขอนุมติเฮาก็จะมีอาคารของกลุ่มเฮา”

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ม้อชีพไปสานกล่องข้าวกับคนที่ไม่ไปสานกล่องข้าว เนื่อง จากกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้คิดหาวิธีระดมแหล่งเงินทุนเพื่อดำเนินธุรกิจค้าขายกล่องข้าว ได้จัด ตั้งกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนาขึ้นมาแล้วเปิดรับสมาชิกเพื่อออมทรัพย์ในระบบ สหกรณ์เครดิตยูเนียน ทำให้มีคนนอกกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวจำนวนมากได้เข้ามาสมัครเป็น สมาชิกกลุ่มเครดิตยูเนียนกล่องข้าวบ้านไผ่พัฒนา จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ม้อชีพ ไปสานกล่องข้าวกับคนที่ไม่ไปสานกล่องข้าวเกิดขึ้นอีกด้านหนึ่ง

สร้างความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างกลุ่มกับพ่อค้าคนกลาง เมื่อกลุ่มอาชีพกล่องข้าวได้ ดำเนินธุรกิจค้าขายกล่องข้าวมาเป็นเวลาเกือบ 2 ปี ตั้งแต่มิถุนายน 2543 เป็นต้นมา สามารถรับซื้อ กล่องข้าวจากชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นสมาชิกกลุ่มมารวมไว้ที่กลุ่มจนเป็นแหล่งรับซื้อแหล่งใหญ่ ของชุมชน ในที่สุดพ่อค้าจำเป็นต้องมาซื้อกล่องข้าวจากกลุ่มแห่งนี้ไม่สามารถซื้อจากชาวบ้านอย่าง เดิมได้ เพราะชาวบ้านหันมาขายให้กลุ่มกันเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้พ่อค้าเกิดความสัมพันธ์กับกลุ่มเชิง สร้างสรรค์มากขึ้น กล่าวคือพ่อค้าต่างถิ่นที่มารับซื้อได้ขึ้นราคารับซื้อสูงขึ้นกว่าเดิม และมีกำหนดเข้า มารับซื้อแน่นอนขึ้น พ่อค้าได้จำนวนกล่องข้าวในแต่ละครั้งมากขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้พ่อค้าคน กลางในหมู่บ้านได้สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มในลักษณะของการเอื้อประโยชน์ต่อกัน โดยมีพ่อค้าคน กลางในหมู่บ้านคนหนึ่ง ซึ่งเป็นสมาชิกในกลุ่มด้วยได้ตกลงกันว่า กลุ่มเป็นคนรวบรวมรับซื้อกล่อง ข้าวจากชาวบ้านไว้ แล้วพ่อค้าคนกลางคนนี้เป็นคนนำกล่องข้าวจากกลุ่มไปขายต่อ โดยเขาไม่ต้อง ออกเงินทุนใด ๆ เพียงแต่ขายให้ได้ให้นำเงินในราคาที่กลุ่มกำหนดมาส่งคืน ส่วนพ่อค้าจะไปขายต่อ ในราคาใดก็ได้แล้วแต่พ่อค้า แต่จะต้องนำเงินมาให้กลุ่มตามราคาที่กลุ่มกำหนด ซึ่งเป็นการเอื้อ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย เพราะพ่อค้าได้ประโยชน์ที่ไม่ต้องลงทุนเงินส่วนตัวในการรับซื้อเช่นที่ผ่านมา สามารถนำกล่องข้าวจากกลุ่มไปขายในนามสมาชิกกลุ่ม ส่วนกลุ่มก็ได้รับประโยชน์ตรงที่ไม่รู้จัก แหล่งขายไม่รู้จักไม่ชำนาญวิธีขาย ไม่มีคนทำหน้าที่เร่ขาย ดังนั้นเมื่อพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านและ เป็นสมาชิกกลุ่มด้วยนั้นมาทำหน้าที่ขายก็ช่วยให้การระบายสินค้าออกสู่ตลาดได้เร็วขึ้นทำกำไรเข้า กลุ่มมากขึ้น และยังสามารถขายได้ในราคาที่กำหนดจึงเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันไม่มีการ แข่งขัน และกดราคาเช่นในอดีต

สร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน ชุมชน และสถาบันราชภัฏลำปาง

ผลิตภัณฑ์กล่องข้าวตำบลเมืองมาย เป็นงานศิลปหัตถกรรมกล่องข้าวที่โดดเด่น และได้รับ ความสนใจจากสถาบันราชภัฏลำปางมาตั้งแต่ยังใช้ชื่อ “วิทยาลัยครูลำปาง” งานของศูนย์วัฒนธรรม งานของสำนักศิลปวัฒนธรรม ของสถาบันราชภัฏลำปาง จึงมีการศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่เกี่ยวกับ

กล่องข้าวของตำบลเมืองมายมาเป็นระยะ จนกระทั่งการเข้ามาศึกษาวิจัยตามโครงการนี้ ซึ่งมีกล่องข้าวเป็นสื่อเชื่อมต่อให้นักวิจัยจากสถาบันราชภัฏ ครุในพื้นที่ และชาวบ้านในชุมชนได้รู้จักคุ้นเคยเกี่ยวข้อง ร่วมมือกันทดลองปฏิบัติการร่วมกัน จนเกิดความสัมพันธ์ขยายไปสู่กิจกรรมต่อ ๆ มา เช่น การนำนักศึกษาสถาบันราชภัฏ มาใช้พื้นที่วิจัยเป็นการศึกษาภาคสนาม ในรายวิชาภาษาถิ่น และวิชาการเขียนสร้างสรรค์ การเป็นที่ปรึกษาให้แก่ผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชนในการเขียนโครงการเสนอขอสนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลในกิจกรรมกระตุ้นเศรษฐกิจชุมชน (ตามที่ชาวบ้านเรียกโครงการที่ว่า โครงการช่วยเหลือตำบลละล้าน) การสนับสนุนจัดหาและแนะนำวิทยากรให้ความรู้แก่กลุ่มอาชีพ กล่องข้าว การกระตุ้นและเชิญครูในพื้นที่เข้าร่วมการอบรม ประชุมสัมมนาทางวิชาการ ที่จัดในสถาบันราชภัฏลำปาง เป็นต้น

ความสัมพันธ์อันเกิดจากกล่องข้าวในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นนี้จึงนับเป็นทุนทางวัฒนธรรมอันสำคัญของชุมชนกล่องข้าวที่มีส่วนสำคัญช่วยรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมกล่องข้าวให้คงอยู่ต่อไป

สรุป

การดำเนินวิถีชีวิตของชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าวในตำบลเมืองมายยังคงดำเนินตามวงจรการทำมาหากินด้วยการทำการเกษตรที่ใช้แรงงานคนและพึ่งพาอาศัยธรรมชาติตามฤดูกาล และอยู่ในวงจรของการ “ทำนา – ทำไร่ – ไปสานกล่องข้าว” ชุมชนอาชีพไปสานกล่องข้าว แต่ละครอบครัวยังคงผลิตกล่องข้าวด้วยความภาคภูมิใจในความเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมาย เป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ ดังนั้นถึงแม้ว่าการผลิตกล่องข้าวจะมีปัญหาด้านการตลาด ด้านการขายบ้าง แต่ชุมชนกลุ่มนี้ก็ได้ “ละทิ้ง” เลิกทำแต่อย่างไร ส่วนใหญ่ยังคงมีการหารื้อแก้ไขปัญหาย่างค่อยเป็นค่อยไป จนกระทั่งเกิดการรวมกลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวขึ้น เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาค้าขายกล่องข้าว กลุ่มอาชีพไปสานกล่องข้าวได้ดำเนินกิจการของกลุ่ม เพื่อการค้าขายกล่องข้าวจนสามารถพัฒนาการซื้อขายกล่องข้าวในหมู่บ้าน จากเดิมที่มีสมาชิกชาวบ้านต่างคนต่างผลิตและให้พ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคาเปลี่ยนมาเป็นสมาชิกผลิตขายให้กลุ่มแล้วกลุ่มรวบรวมผลผลิตไปขายต่อโดยสามารถต่อรองราคายกกับผู้รับซื้อได้แล้วแบ่งปันผลกำไรให้แก่สมาชิก สินค้ากล่องข้าวยังเป็นที่ต้องการของผู้รับซื้อและมีการสั่งซื้ออยู่เสมอ แต่สมาชิกกลุ่มไม่สามารถผลิตสินค้าส่งพ่อค้าหรือผู้รับซื้อได้ตามจำนวนที่ผู้ซื้อต้องการได้ เนื่องจากสมาชิกกลุ่มแต่ละคนยังยึดมั่นในการผลิตที่มุ่งผลิตตามศักยภาพไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการทำไร่ทำนา ไม่ให้กระทบต่อการใช้เวลาแก่ครอบครัว เป็นลักษณะที่ยังคงยึดมั่นอยู่ใน “ความสุข – ความพอกิน – พอกิน” และมุ่งสร้าง “ความสัมพันธ์ในสังคม” มากกว่า “สร้างรายได้” จึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนแห่งนี้เป็นชุมชนหนึ่งที่มี “เศรษฐกิจแบบพอเพียง”

บทที่ 3

การเรียนรู้ร่วมกันกับความเข้มแข็งของชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านในชุมชนตำบลเมืองมายดำเนินไปตามวิถีชีวิตการทำมาหากิน ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมาในระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน ผู้รู้ ผู้นำในชุมชน เป็นผู้แนะนำประสานการเรียนรู้ ร่วมกันในระดับชุมชน ในขณะที่เดียวกันบุคคลภายนอกชุมชนก็ได้เข้ามาแนะนำประสานการเรียนรู้ร่วมกันของชาวบ้านอยู่เป็นระยะๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานของรัฐเข้ามาจัดตั้ง การรวมกลุ่มอาชีพจัดสรรงบประมาณสนับสนุน และให้คนเข้ามาแนะนำ

ประสบการณ์การรวมกลุ่มความมั่นใจที่ลดลง

ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 และกำนันตำบลเมืองมายเล่าตรงกันว่า ที่ผ่านมาทางการได้เข้ามาส่งเสริมอาชีพอยู่ตลอด นำงบประมาณเข้ามาจัดอบรมอาชีพมีการให้ชาวบ้าน ตั้งกลุ่มรวมกลุ่มกันขึ้นมา ขณะที่ยังมีงบประมาณสนับสนุน มีคนมาติดตาม กลุ่มชาวบ้านก็พออยู่กันได้ แต่เมื่องบประมาณหมด ขาดคนมาดูแล กลุ่มเหล่านั้นก็เลิกล้มกันไป มีหลายอย่างที่ทางการเข้ามาส่งเสริม รวมกลุ่มอาชีพ เช่น กลุ่มเลี้ยงหมู เพาะเห็ด ทำขนมจีน ทำขนมบัวลอย ทอผ้า จักสาน ปลูกถั่ว ปลูกหอม ทำกระดาสา เป็นต้น “...ชาวบ้านก็เข้าอบรมกันไป อบรมเสร็จก็เป็นอย่างเก่า แต่ก็มียางหนึ่งที่อยู่มาถึงวันนี้ ก็มีเรื่องปลูกถั่วปลูกหอมนั้นนะที่ชาวบ้านยังปลูก ยังทำกันอยู่...” (ศรีทน ดิมาก, มีนาคม 2543)

การรวมกลุ่มกันประกอบอาชีพหรือทำกิจกรรมร่วมกันโดยการจัดตั้งกลุ่มขึ้นนั้น หลายกรณีได้สร้างประสบการณ์ที่ล้มเหลวขึ้นในหมู่บ้าน บางกลุ่มแตกความสามัคคี บางกลุ่มขาดทุนสูญเสียความมั่นใจในระบบกลุ่ม บางกลุ่มทำตามงบประมาณที่สนับสนุนพอหมดงบประมาณก็สลายกลุ่มกันไป เช่นกรณีการตั้งกลุ่มธนาคารข้าวของหมู่บ้านนางามเมื่อปี 2529 ได้นำความขัดแย้งมาสู่กลุ่มและสลายตัวไปในเวลาอันสั้น กรณีการส่งเสริมอาชีพทำกระดาสาที่บ้านไผ่ปงเมื่อ พ.ศ. 2535 ชาวบ้านได้รวมกลุ่มลงทุนกันทำกระดาสาขึ้นมาแล้ว ไม่มีคนรับซื้อเพราะกระดามีขนาดหนาเกินไป เรื่องนี้กำนันศรีทน ดิมาก (มีนาคม 2543) บอกว่า “...เขามาส่งเสริมมาอบรมแล้วกะละ กระดาสากะขายบ่ได้ กะเก็บกันไว้ดูข้าวหั้น จะเป็นสองสามพันแผ่น บ่าเดียวกะยังเก็บไว้หั้น เขาบ่าซื้อเพราะมันหนาล้าไป...” (เขามาส่งเสริมอบรมแล้วก็ทิ้งเราไป กระดาสาก็ขายไม่ได้ ก็เลยเก็บไว้ในยุ้งข้าวหั้น มีถึงสองสามพันแผ่น เดียวนี้ยังเก็บไว้ที่นั่น เขาไม่ซื้อเขาว่ามันหนาเกินไป : ผู้วิจัย) หรือ

อย่างกรณีการรวมกลุ่มทอผ้าของแม่บ้านไผ่พะในปี 2536 ก็เช่นกัน มีคนเข้ามาส่งเสริมอบรม แล้วชาวบ้านก็รวมกลุ่มลงทุนร่วมกัน ทำก็ทอผ้ากว่า 20 หลัง ไร่บริเวณใต้ถุนบ้านของผู้ใหญ่บ้านเป็นที่รวมกลุ่มแรก ๆ ก็ช่วยกันดี พอเข้าเดือนที่ 3 กลุ่มก็แตกสลาย ผู้ใหญ่คล้าย วงษ์ษา (มีนาคม, 2543) เล่าว่า “...มีกันชาวห้าคน ลงทุนซื้อฝ้ายมาทอเข้าหุ้กันคน 25 บาท บางฟองกะมาเย บางฟองกะบ่ามาเย บางฟองกะไปวันยังวัน บางคนกะไปกู่วัน บางคนกะไปวันเดียว มันบ่าเยเหมือนกันเนี่ย บ่าร่วมมือกัน กะเลยผิตหัวกัน เงินหุ้กันกะเอามาซื้อฮ้างกันกันเหี้ย หมู่หูกหมู่ฟิมคนโคะใครได้ บ่าฮู้จะปันกันจะใด กะเลยกกปันกันเหี้ยหมด...” (มีกันยี่สิบห้าคน ลงทุนซื้อฝ้ายมาทอเข้าหุ้กันคนละ 25 บาท บางคนก็มาทำ บางคนก็ไม่มาทำ บางคนไปวันหยุดวัน บางคนก็ไปทำทุกวัน บางคนก็ไปวันเดียว มันทำไม่เหมือนกัน ไม่ร่วมมือกัน ก็เลยทะเลาะกัน เงินหุ้กันก็เอามาซื้อฮ้างแบ่งกันไป ส่วนหูกส่วนฟิมทุกคนก็อยากได้ ไม่รู้จะแบ่งกันอย่างไร ก็เลยเอามัดคัดแบ่งกันไปหมด : ผู้วิจัย) ประสบการณ์ในอดีตจากกรณีตัวอย่างดังกล่าวนี้ได้สร้างความไม่มั่นใจ หากจะต้องคิดร่วมกันตั้งกลุ่มอาชีพกล่อ่งข้าวขึ้นมา ทำให้หลายคนยังไม่ตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มในระยะแรก

มองภาพอนาคต – มองปัญหาและความต้องการ

ในเดือนพฤษภาคม 2543 ผู้มีอาชีพสานกล่อ่งข้าวจากบ้านไผ่พะ บ้านไผ่ปง บ้านนางาม ร่วมกับครู นักวิจัย ผู้นำชุมชนได้ประชุมเสวนาเพื่อมองภาพอนาคตภายใน 5 ปีข้างหน้าของหมู่บ้าน ภาพอนาคตที่ฉายปรากฏให้เห็นคือ “กล่อ่งข้าวจะยังคงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมายต่อไป” สัมกับคำกล่าวที่ว่า “บ้านไผ่บ้านไปบ้านสาน บ้านป่าไม้ฆาง บ้านสานกล่อ่งข้าว” ทั้งนี้เพราะว่าหมู่บ้านมีปัจจัยภายในคือคนเดิมฝีมือจำนวนมากยังสานกล่อ่งข้าวกันอยู่ การขายกล่อ่งข้าวมีรายได้เป็นเงินสดขายได้เรื่อยๆ ผู้นำสนับสนุนจริงจัง ผู้ประกอบอาชีพนี้มีอยู่ 3-4 นามสกุล เป็นพี่น้องกัน สามัคคีช่วยเหลือกัน กล่อ่งข้าวก็มีเอกลักษณ์สวยงาม คุณภาพดี รักษาข้าวเหนียวหนึ่งให้นุ่มทั้งวัน ข้าวไม่แฉะไม่แห้ง นอกจากนี้ยังมีโอกาสภายนอกเกื้อหนุน เช่น อำเภอ พัฒนาการ เอกชน เข้ามาส่งเสริมเรื่อยๆ แต่ก็พบว่า**มีอุปสรรค** คือคนรับซื้อมีน้อยลง และมีสิ่งคุกคามอาชีพนี้เกิดขึ้นคือวัตถุดิบไม้ฆางเริ่มหายาก หวयरาคาแพงขึ้น ไม้สักหายากและเป็นไม้หวงห้าม งานสานกล่อ่งข้าวต้องใช้เวลาผลิตนาน ผู้สานกล่อ่งข้าวต้องยุ่งยากกับชาวบ้านที่มีอาชีพตัดไม้ฆางเผาถ่านขายซึ่งทำให้ต้องไปหาไม้ฆางมาทำดอกไกลขึ้น และกล่อ่งข้าวแอ็บข้าว ภาชนะบรรจุข้าวเหนียวหนึ่งจากแหล่งอื่น ๆ มีราคาถูกลง

จากการสนทนากลุ่มย่อย การประชุมเสวนาในกลุ่มอาชีพสานกล่อ่งข้าวขึ้น ปัญหาและความต้องการสำคัญ 4 ประการ คือ **ความต้องการขายกล่อ่งข้าวได้ตลอดปี** **ความต้องการพัฒนาฝีมือให้ถูกใจผู้ซื้อ** **ความต้องการให้ลูกหลานเรียนรู้การสานกล่อ่งข้าว** และ**ความต้องการให้มีไม้ฆางในป่าเพียงพอ**

ปัญหาขายกลองข้าวไม่ค่อยได้ คนรับซื้อกลองข้าวมีน้อยลง ทุกคนต้องการให้มีคนมารับซื้อ กลองข้าวในหมู่บ้านและสามารถขายกลองข้าวได้ตลอดปี นับเป็นปัญหาที่คนส่วนใหญ่ในกลุ่ม ยอมรับและต้องการแก้ไข แต่ปัญหาดังกล่าวนี้อาจจะไม่ใช่ปัญหาสำคัญสำหรับบางคน เช่น นางบุญ บุญยืน นางสุดา หมอยา ชาวบ้านไผ่พะทะ นายอ้าย ยนต์วงศ์ นายคำ ดีมาก ชาวบ้านไผ่โปง หรือ อย่างนางหล้า ขัดแข็งแรง บ้านนางาม เพราะว่าคนกลุ่มดังกล่าวนี้อย่างสามารถขายกลองข้าวได้อย่าง ต่อเนื่องแทบตลอดปี มีคนมาสั่งซื้ออยู่เป็นระยะ ๆ เพราะฝีมือการผลิตมีคุณภาพถูกใจคนซื้อ เรื่องนี้ นางบุญ บุญยืน (พฤษภาคม 2542) กล่าวว่า “...อย่างของเจ้านี้เขาถึงมาสั่ง วันนั้นกะมาสั่ง 20 แถ่น เจ้าจะไปบ่ทัน มันมัวไปไผ่ สานได้ 4-5 แถ่น ก็ไปเอาของน้องสะใภ้มาปะเข้า เขาก็ว่าหื้อเฮวว่า ของมิงกูจำได้ อันนี้บ่ใช่ของมิงอี ของมิงกูจำได้ เขาก็บ่ซื้อของคนอื่น แหน่ เจ้าจำฝีมือได้ เขากะ เลือกอเอาแต่ของเจ้า...” (อย่างของฉันทันนี้มีคนมาสั่งทำตลอด วันนั้นมาสั่งทำ 20 กลอง ฉันทันมัวแต่ไป ทำไร ทำให้เขาไม่ทัน สานได้เพียง 4-5 กลอง เลยไปเอาของน้องสะใภ้มารวมให้เขา แต่เขาต่อว่าให้ ฉันทันว่า ของฉันทันนั้นเขาจำฝีมือได้ พวกนี้ไม่ใช่ฝีมือฉันทัน เขาเลือกเอาแต่เฉพาะของฉันทันเท่านั้น : ผู้วิจัย)

ปัญหาและความต้องการอีกประการหนึ่งที่กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวนำมาเป็นประเด็น พิจารณาในการเสวนาและการประชุมกลุ่มย่อยคือ เด็ก ๆ ถูกหลานให้ความสนใจเรียนรู้สานกลองข้าว น้อยลงจนถึงไม่คิดจะหัดไปหัดสานกันแล้ว ทุกคนวิตกว่า ถ้าเด็กไม่สนใจไม่หัดไปหัดสาน ต่อไปใน ตำบลเมืองมายก็หาคนสานกลองข้าวเป็นไม่ได้ กลองข้าวที่ว่าเป็นเอกลักษณ์ของตำบลเมืองมายก็คง สูญหายไป กลุ่มอาชีพสานกลองข้าวมีความเห็นตรงกันว่า “ไม่อย่าให้กลองข้าวสูญหายไปจาก หมู่บ้านต้องการให้ลูกหลานสืบทอดฝีมือสานกลองข้าวไว้” และต้องการให้ครูช่วยส่งเสริมอีกทางหนึ่ง ส่วนผู้ปกครองก็จะช่วยสอน “ลูกใครลูกมัน”

พ่อหลวงคำ ดีมาก (พฤษภาคม 2542) ได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า “...อยากสอนละอ่อน ดึงบ่จาบข้างความฮู้ ขอหื้อละอ่อนสนใจ อยากหื้อโรงเรียนอนุรักษไว้ห้องามหน้างานตาคนบ่เก่า หื้อคนมาฮู้มาหันไผ่ เอาละอ่อนมาฝึกกับคนเฒ่าคนแก่ คนเฒ่าคนแก่เปลี่ยนกันสอน ถ้าจะอะไรก็จะ บ่ปุ่ดบ่ขาดละ ละอ่อนจะสืบไปสืบไป...” (อยากสอนเด็กโดยไม่ต้องหวังวิชาความรู้ ขอให้เด็ก สนใจอยากให้โรงเรียนอนุรักษไว้ให้เป็นที่เชิดหน้าชูตาคนรุ่นเก่าก่อน ให้คนมารู้มาเห็น เอาเด็กมา ฝึกกับคนเฒ่าคนแก่ผลัดเปลี่ยนกันสอน ถ้าทำอย่างนี้ก็จะไม่สูญหายขาดตอน เด็กก็จะสืบทอดต่อไป : ผู้วิจัย)

และนางบุญ บุญยืน (พฤษภาคม 2542) เน้นย้ำว่าวิธีที่จะคงรักษาฝีมือสานกลองข้าวในตำบล เมืองมายไว้ได้นั้นคือ “...ต้องสอนลูกเฒ่าลูกมัน ไปเอาไม้เอาดอกกะพาถูกไปตวย...” (ต้องสอนลูก ใครลูกมัน เวลาไปตัดไม้ทำดอก ก็พาถูกไปด้วย : ผู้วิจัย)